

fogalmazunk meg, hogy vajon a helyes válasz igen-e vagy nem, hanem azért, hogy kiderítsük a hallgató álláspontját. Ahogy a hallgató válaszol az egyes kérdésekre, sőt a kiküszöbölődnek azok a lehetséges érvek, melyeket felhasználhatna arra, hogy ne érten egyet a végző állítással: a releváns AB-események száma úgy nő, ahogy a lehetséges V-események száma csökken. Ebben az értelemben az egyetértés területei, vagy az AB-események alkotják a „további tárgyalás alapját”.

SZÖKRATÉSZI KÉRDÉSEK SZABÁLYA

Ha A V-eseményre vonatkozó interrogatívot szegsz B-nek, akkor úgy halljuk, hogy információt két B-nek ezen eseménnyel kapcsolatos álláspontjáról, ami azután a további tárgyalás alapját fogja képezni.

Az egyetértés elérésének folyamatában néha előfordul, hogy az igen-nem kérdések nem elegendőek. Ilyenkor lényegibb kérdőszavas kérdésekhez kell folyamodni, s ilyenkor a hallgatónak tágabb játéktérre van a választás kivédésére. Míg az igen-nem kérdések egyszerű döntést kívánnak, addig a kérdőszavas kérdések olyan információt igényelhetnek, ami sok oknál fogva nem áll rendelkezésre. A kérdés, ha *Nem tudommal* találkozik, akkor egy második technikához folyamodhat: befoglal valamennyit a választásból a kérdésbe, s ez lehetetlenül teszi a hallgató számára, hogy továbbra is azt állítsa, képtelen válaszolni. Az 5. epizódban a páciens azt állítja, hogy nem tudja, miért viselkedik a családja egy bizonyos módon. A terapeuta olyan kérdéssel folytatja a beszélgetést, ami kis híján megadja a választ:

5.2. (b) T.: ...miért ismételigetlik ok állandóan?

(c) R.: *Nem tudom...*

(d) T.: *Mit éreznek ok?*

Ezt a stratégiát a következő szabályként írhatjuk le:

SZÖKRATÉSZI SPECIFIKÁCIÓ SZABÁLYA

Ha A információkérést intéz B-hez, B pedig megtagadja a választ azon az alapon, hogy nem képes rá, mire A újabb információkérést intéz hozzá, ami specifikusabb, akkor A-t úgy halljuk, hogy azt állítja, hogy ez a specifikus információ része a válasznak, elvéve ezáltal az ugyanezen alapon való további visszautasítás lehetőségét.

ELŐFELTEVÉSEK ELISMERÉSE

A nyelvészetben az utóbbi időben nagyon sok munka foglalkozott az egyedi mondatokban található előfeltevések feltárásával. Tudjuk például, hogy a faktív igék előfeltelezik komplementumaik igaz voltát:

Sajnálom, hogy szídiád az anyámat.

Az előfeltevések egyik mutatója, hogy értelme nem fordul visszajára, amikor a főmondat ellenkezőjére vált. Nyilvánvaló tehát, hogy a beszélő igaznak véli, hogy szídiát az anyját, akkor is, ha a főmondat ellenkezőjére vált (Kiparsky és Kiparsky, 1968):

Nem sajnálom, hogy szídiád az anyámat.

Az itt elemzett szövegben sok burkolt propozíciót találunk, amelyek némelyike a preszuppozíció jól ismert elveihöz kapcsolódik. Egy kérdészetes tehát előfeltelez egy állítást, ahol a kérdészet elemet határozatlan névelő reprezentálja. Így az a kérdés, hogy *Miért nem mondja ezt meg Phyllisnek* előfeltelez, hogy „Valamilyen oknál fogva ezt még nem mondta meg Phyllisnek”.
Ha megvizsgáljuk szövegünkben sok kérdés komplex szerkezetét, azt tapasztaljuk, hogy sok további propozíciót implikálnak vagy előfelteleznek. Felállíthatjuk az *Előfeltevések Ellismerésének Szabályait*:

Ha A válaszol a B-től eredő információkértésre azzal, hogy megadja a kért információt anélkül, hogy külön említést tenne a kérdés előfeltevéseiről vagy implikációjáról, akkor B elismeri ezeket az előfeltevéseket vagy implikációkat.

Fontos implikációk kísérik a negatív állításokat is. Sok kontextusban megfigyeltek már, hogy a tagadás azt a tényt implikálja, hogy valaki azt a pozitív situációt várta volna, amit a beszélő tagad. Ez az egyik nélkülözhetetlen eleme a tagadások *feltevések relevanciájának*, ami nélkül nem volna kohérenssek (Sacks, 1972a; Schegloff, 1972). Ezt a helyzetet a következőképpen összegezhetjük:

Az az állítás, hogy X nem fordult elő, előfeltelezi, hogy valaki arra számít (valamilyen oknál fogva), hogy X előfordul.

Eddig számos olyan beszélgetési szabályt tárgyaltunk, amelyek a kéréseket és a velük kapcsolatos kihívásokat és válaszokat érintik: azaz, a Verbális Interakciók Táblázatának harmadik és negyedik szakaszait. A jelzett beszélgetések közül sokkal foglalkoztunk: kérés, kivédés, újra felállítás, enyhítés, kétségbevonás, kihívás és elismerés. A későbbiekben számos olyan beszélgetést is felsorolunk, amelyeket egyik speciális szabály sem ír le. Ennek az az oka, hogy figyelmünket azokra az esetekre összpontosítottuk, ahol maga a beszélgetéskövés és a felszíni struktúra közti kapcsolatot a legkevésbé nyilvánvaló és a leginkább közvetett. Nem csupán azért koncentráltunk ezekre a szabályokra, mert érdeke- sebbek vagy szükségesebbek. Ezekben a szabályokban foglaltak azok a kulcsfontosságú pontok a beszélgetésben, ahol törések vannak a felszíni struktúrán, s ahol a legvillágosabban demonstrálható a mélystruktúra szükségessége. Az ilyen törés paradigmatis példája:

1.8. Nos, mikor tervezed, hogy hazajössz?
1.9. De miért?

Sok olyan beszédcselekvést fogunk bemutatni, amelyek magasabb szintű beszédcselekvéseken keresztül, egyakortá közvelet és bonyolult utvonalakon át kapcsolódnak össze. Ezen kívül sok egyszerű és bonyodalomentes produkciós és értelmezési szabályra volna szükség, ha ezt a beszélgetési formális nyelvtan révén kívánánk megteremtetni: egy ilyen teljes formalizálás túlmege vizsgálataunk célkitűzésén.

IV. NARRATIVUMOK

A táblázat számos olyan beszédeseményt mutat be, amelyeket a *Reprezentációk* osztályába soroltunk. Az eseményekre referálás vagy reprezentáció aktusa nem egyszerű folyamat, s a reprezentációknak sok olyan bonyodalma van, amelyeket be kell mutatnunk az olyan cselekvések produkciójában és értelmezésében, mint az állítások, tagadások, igazolások, stb. A terápia utólagos foglalkozó részekben nem dolgozzuk ki részletesen az állításokat, megfigyeléseket irányító beszélgetési szabályokat. Az egyik ilyen központi jelentőségű struktúrát egy korábbi munkánkban már alaposan megvizsgáltuk, s ezeken az utólagos is jelentős szerepet kap: ez a narratívum. E korábbi munkák elsősorban leírta voltak (Labov és Waletzky, 1967; Labov, 1972b, 9. fejezet) s a narratívum fő jellemzőit a produkciós szempontjából határozták meg. Ebben a fejezetben olyan alapvető beszélgetési szabályokkal foglalkozunk, amelyek az értelmezés szempontjából kötelező érvényűek, s melyek egyben a produkciót is szükségképpen irányítják.

A *narratívumot* olyan eszközként határozzuk meg, amely a múltbeli eseményeket olyan rendezett mondatok sorozatává alakítja, mely e sorrend révén mutatja be a szóban forgó események időbeli sorrendjét. A narratív esemény nem az a fajta elmesélés, amit könnyen bele lehet sütni egyetlen mondatba, s egy narratívumot megtestesítő beszédesemény szükségképpen azt jelenti, hogy a beszélő több, mint egy mondat erejéig fogja magánál tartani a beszéd jogát. Nem kevés figyelmet szenteltek azoknak a technikáknak, amiket az emberek azért használnak, hogy hallgatóikat rábresszék e tényle (Sacks, 1972b). Ha a hallgató már tudja, hogy a beszélő narratívumot mond el, a narratív sorrendezés központi szabálya van érvényben (l. 428. oldal). Egy narratívum bevezetésének egyik legközönségesebb módja annak az általános produkciójának a megfogalmazása, aminek illusztrálására a beszélő a narratívumot használja. Ez néha olyan absztrakt produkció, amely fontos szerepet játszik a vitában.

1.1. Nos, azt hiszem, helyesen cselekedtem.

Az a produkció, amit sok narratívum reprezentál, rendszerint érzelmi jellegű: az érzelmi típusát maguk az események irányítják: *Hadd meséljek el valami furci (meghökkenőt) izgalmas (fantasztikus) különös...*

Mindezekkel az érzelmi jellegű pozíciókkal kapcsolatban központi jelentőségű tény, hogy az „elbeszélhetőség” szociális fogalma körül forognak. Az ilyen narratívumoknak az az igazolása, hogy az az esemény, amiről hosszasan beszámolnak, eltér a mindennapos tapasztalattól, s ez már önmagában feljogosít a hallgató figyelmének lekötésére. Intúciók szerint elvettünk az olyan bevezetésekkel, mint pl.: *Hadd meséljek el valami teljesen hétköznapi dolgot, ami tegnap történt velem...* A csakugyan hétköznapiinak ítélt narratívumot, miután elmondták, elvehetjük a *Na és?* vagy valami ezzel egyenértékű kifejezéssel.

Az a tény, hogy sok narratívum önmagában hordozza igazolását, nem jelenti azt, hogy a beszélgetés bármely pontján behozható. A vizsgált terápia során a narratívumok szervezésbe épülnek a beszélgetésbe, s funkciójuk egyenértékű olyan egytagú beszédalakokkal, mint a *valasz*, *kérés kivedése*, *kihívás* stb. Válasz, visszautasítás, kihívás vagy egyéb funkciójukat felerősíti értékelő vagy affektív mondanivalójuk: azt a kérés, hogy a páciens forduljon segítségért nagyménjéhez, egy olyan anekdotával veti el, amely azt mutatja be, hogy a nagyméni magatartása rendkívüli mértékben, meghökkenően és felfoghatatlanul oktalan. A narratívum affektív funkciójának és a beszélgetésben érvként betöltött szerepének összekapcsolódását az a tény idézi elő, hogy mások státusának kétségbe vonása kategorikus formában történik: a szerepük betöltését illető kritika rendszerint olyan szélsőséges kijelentésekből áll, melyek szerint magatartásuk messze túl van minden ésszerű viselkedés határán.

Kivonat. A narratívákat néha olyan szerkezeti eszköz vezet be, amit *kivonatlannak* nevezhetünk: ez gyakran annak az általános pozíciónak a kijelentése, amit a narratívum majd példáz. Ez egy magában is kellőképpen jellemezhető hallgató számára, hogy narratívum kezdődik, hogy a fentebb tárgyalt esetben is: *I. I. Nos, azt hiszem, helyesen cselekedtem...* Ez gyakran olyasmire utal, amit majd csak az utána következő narratívum fog tisztázni, így pl. a *cselekedtem* és a *helyesen* olyan helyettesítők, vagy „pro-formák”, amelyek valami elkövetkezendőre utalnak. Megfogalmazhatjuk az alábbi szabályt:

AZ ELŐREUTALÁS SZABÁLYA

Ha A úgy fogalmaz meg egy általános pozíciót konkrét eseményekről, hogy meghatározatlan „pro-formát” használ, akkor B egy múltbeli eseményre való minden ezután következő utalást ezen általános pozíció alanyaként fog értelmezni.

Orientáció. A narratívumokkal kapcsolatos leíró vizsgálatunkban megállapítottuk, hogy minden narratívum tipikusan azzal kezdődik, hogy az elbeszélő utal a szituáció idejére, helyére, szereplőire és viselkedésével kapcsolatos jellemzőire. Jelenleg bennünket az érdekel, hogy honnan tudja a hallgató, hogy narratívum kezdődött, s ebben az időre való utalás döntő fontosságú. A narratívum kezdeményezésének alapvető mechanizmusa az, hogy egy múltbeli eseményre hivatkozunk valamilyen időhatárhoz, amely egyértelműen elkülöníti azt a beszélgetés idejétől. Előfordul, hogy az ige nem cselekvésre utal; lehet egy „állított” utalás egy szituációra, mint pl. *Leem voltunk a parton...* Fontos jellemzője az

orientáló mondatnak, hogy önmagában nem elbeszélhető. Ha a beszélőnek éppen egy kérésre kell válaszolnia, akkor ez a mondat önmagában nem lesz válasz; ha azt állítja, hogy szokatlan eseményről fog beszámolni, akkor maga az első mondat még nem lesz szokatlan.

A NARRATÍV ORIENTÁCIÓ SZABÁLYA

Ha A egy, a beszélgetés ideje előtt történt eseményre utal, amely semmilyen beszélgetési szabály szerint sem értelmezhető önmagában teljes beszédcselekvésként, akkor B ezt az utalást a rákövetkező narratívum orientációjának fogja hallani.

Térapiás beszélgetésünk kezdő narratívuma ilyen, a kivonatot követő orientáló mondatot mutat.

- 1.1. (c) R.: Szóval, nem tudom, helyesen tettem-e.
1.2. (a) R.: *Vasdrnap...őő – anyám megint elment a nővéremékhez.*

Ez a példa egy kivonattal kezdődik, de a páciens a terápás ülés során gyakran vezet be narratívumokat, amelyek kérésre adott válaszként működnek minden bevezető megállapítás nélkül, s így az első mondat a narratívum orientáló mondata:

- 2.4. (a) T.: *Nos, mi történe ha mondana valamit*

- (b) *neki – mivel (R.: Tudja ő-) arról van itt szó (R.: Igen), hogy beszéljünk, igen.*
2.5. (a) R.: *Ő – olyan – szóval – egyszer mondtam neki valamit.*

Itt az *egyszer* határozatlan időhatározó szolgál arra, hogy a szabálynak megfelelően bevezesse a narratívumot. A 3. epizód egy narratívum ezzel párhuzamos elhelyezését mutatja:

- 3.1. (a) T.: *De mi történe, ha – szóval – ha megpróbálna valami munkakapcsolatot kialakítani vele –...*
3.2. (a) R.: *Há – min' tegnap este – min', szerda este az egyik hosszú napom –*

Itt az egyetlen utalás arra az általános propozícióra, ami esetleg válasz lehet a kérdésre a *min'*, amit azonnal követ a *tegnap este* időmeghatározás, ami a rákövetkező narratívum felé orientálja a hallgatót. Figyeljük meg, hogy az összes idézett esetben igaz, hogy az orientáló mondat önmagában nem elbeszélő esemény, s hogy nem olyan beszédcselekvés-ként működik, ami önmagában válasz lehetne a terapeuta kérdésére.

Narratív sorrendezés. Amikor a hallgató már tudja, hogy narratívumot adnak elő, automatikusan alkalmazza a narratív alapszabályt. A narratívum alapszerkezete a „narratív tagmondatokon” nyugszik, amelyek fő-igéi múlt- vagy jelenidejűek: más cselekedetektől

időben elkülöníthető cselekedetek tényleges előfordulására utaló igék.²⁸ A narratívum struktúráját ezen narratív mellékmondatok közötti *időbeli illeszkedések* jelenléte hozza létre. Ha a mellékmondatok sorrendjét megfordítanánk, akkor az eredeti események sorrendjének értelmezése is megváltozna. Ez a tény nem csupán meghatározza magát a narratív struktúrát, hanem az értelmezés alapvető szabályán nyugszik:

A NARRATÍV SORBARENDEZÉS SZABÁLYA

Ilyen sorbarendezés jelenik meg azokban a Rhoda és más családtagok közti zajló beszélgetésekben, amelyekről beszámol:

- 4.12. *Úgyhogy mondom neki, Holnap reggel jössz haza?*
 4.13. *Akkor aszonta, „Miert?”*
 4.14. *E-s-mondtam, -hat, kezd egy kicsit túl sok lenni.*
 4.15. *Aszonta, „Látod, én megmondtam.”*

Itt a narratív sorbarendezés szabálya ahhoz a következtetéshez vezet bennünket, hogy a megnyilatkozások pontosan ebben a sorrendben hangzottak el: 4.12., 4.13., 4.14., 4.15. Hasonló következtetést vonunk le cselekedetekkel kapcsolatban is:

- 3.14. (b) *Úgyhogy pihent egyet délután, azután felszállt a metróra, és találkozott velem az étteremben.*

Sok más nyelvben ezeknek a cselekedeteknek a sorbarendezését egyértelműen bizonyos nyelvi elemek jelzik, pl. a szuahéliben a -ka-, az angolban azonban ez az információ teljes mértékben a narratív sorbarendezés szabályától származik.

Értékelés. A felhírt narratívum egyik jellegetes vonása, hogy a narratívum központi és beszámolható részét alkotó események önmagukban is jelzések a hallgató számára. A korábbi munkákban többféle, ezt a célt szolgáló eszközök, amelyek több eseményt hoznak együvé, a használata, összetett szintaktikai eszközök, amelyek több eseményeknél, amelyek nem történetek meg, de tagadások és módálisok használata más eseményeknél, amelyek nem történetek meg, de megfoghatóak volna stb. Talán a legfontosabb retorikai eszköz a narratívum előrehaladásának késleltetése bizonyos pontokon sok, nem narratív mellékmondat alkalmazásával, amelyek a hallgatót mintegy várakozó izgalomban tartják az adott időpontban. Ezt az eszközt alkalmazta Rhoda is első epizódjának narratívumában annak jelzésére, hogy a narratívum fő mondanivalója az a tette volt, hogy telefonált anyjának. Noha a narratívum az első eseményeken meglehetősen gyorsan haladt keresztül (az első 4 mondatnál túl volt

rajtuk), az akciót nagyon hosszú időre felfüggesztette (12 mondat), mielőtt a középponti eseményre tért volna. Ezt azután négy narratív színtagma követi minden további megsza-
kritás nélkül.

Az értékelő eszközök beiktatása azonban a narratívum semmiféle kötelező szabályából nem következik. El lehet mondani egy olyan történetet, amelyben a mondánivaló nem világos, amelyben az értékelés nincs jelezve, ahol magának a hallgatónak kell elvégeznie a középponti vagy elbeszélhető esemény megtalálásával kapcsolatos minden munkát. Ha erre nem képes és nem sikerül megragadnia a narratívum „poénját”, akkor jelezheti ezt mondván, hogy *Nem értem*, vagy *No és*, vagy számos más kellően megjelöléssel.

Kulcsfontosságú egy beszélgetés résztvevői számára, hogy képesek legyenek felismer-
ni egy narratívum értékelő mondánivalóját. Sok beszélő narratívumokat használ általános
propozíciók előadására, s ehhez közvelelő foglalkozni fognak hozzá anélkül, hogy nyíltan közöl-
nák, hogy a történetet, amit elmondandók, egy bizonyos mondánivaló hordozására alkották
meg. A hallgató fel van készítve a narratív kezdetének felismerésére a Narratív Orientáció
Szabálya révén. Ezután képesnek kell lennie arra, hogy helyesen értelmezze a narratívum
általános mondánivalóját, ha azt a beszélgetés áramának koherens részeként akarja felfog-
ni. A legfőbb eseteket azok a narratívumok jelentik, amelyekkel információkérésre adott
válasz gyanánt használnak.

A NARRATÍV VÁLÁSZ SZABÁLYA

Ha A információt kér B-től, B pedig azonnal belekezd egy narratívumba, akkor B-t úgy
halljuk, hogy azt állítja, a narratívum értékelő mondánivalója nyúlja a kért információt.

Kóda. A narratívum előadásának egyik legfontosabb problémája, hogy hogyan fejezzük
be. Minden narratív színtagma magában hordozza a hallgató számára azt a kérdést, hogy
Es azután mi történt? Még ha az értékelés ki is jelöli a narratívum fő mondánivalóját, a
hallgató esetleg nem tudja, hogy a beszámoló mikor van vége s mikor helyénvaló, hogy
válaszadjon, vagy átvegye a szót. Némely történetmondók nehezen tudják megoldani ezt a
feladatot, mert korlátlanul sok más esemény követhetné azt, amiről éppen beszámoltak. A
legjobb felhőt elbeszélőnek rendelkezésére áll egy sor eszköz e feladat elvégzéséhez:
visszahozni a hallgatót a jelen időbe és tudatni vele, hogy a narratívum be van fejezve.

...Es olykor látom azt az embert...
...Amikor most találkozom velem, azt kérdik „Mi van veled?”, én pedig azt mondom,
„Sennmi”.
...S azóta retteg az autovezetéstől...

Tehetünk általános észrevételeket is, amelyek időtlen jellegűek, s amelyeknek ugyanez a
hatásuk, vagy akár ki is jelenthetjük, hogy vége az elbeszélésnek: *Hát ez történt.* A mi terápia-
ülésünkön a páciens egy meglehetősen sajátos eszközt használ: azzal tér vissza a jelen időbe,
hogy a kezdésként használt propozíciót pontosan ugyanazokkal a szavakkal megismétli:

1.14. R.: *Nos... azt hiszem, helyesen cselekedtem, azt hiszem, hogy –*

Hallgatói értékelés. Ha megértjük, hogy a narratívum a beszélgetésben egy egyedi beszéd-cselekvéshöz hasonló szerepet játszik, akkor várható, hogy a hallgató erre a cselekvésre megfelelően fog válaszolni. A narratívumnak a beszélgetésben elfoglalt helyéről a legáltalánosabb jellemzésünk az, hogy egy általános propozíció példája gyanánt mondják el. Nem szükséges, hogy a hallgató egyetértően a propozícióval, vagy akár, hogy ne érten egyet. Azt azonban jelennie kell a narratornak, hogy megértette, hogyan kell értelmeznie ezt az elbeszélést, azt, hogy egy bizonyos propozíció bizonyítékként szánták. Ez megtehető a propozícióval való egyetértés vagy egyet nem értés útján, vagy a kevésbé specifikus elismerés sok más típusának alkalmazásával. Az 1. epizód narratívumára válaszként a terapeuta egyetért az alapvető propozícióval:

2.2. (a) T.: *Igen, én is úgy gondolom.*

A második epizódban a terapeuta az első narratívumra egyszerű megértéssel reagál: *Uhm.* A páciens ezt egy másik rövid narratívummal folytatja, amely azt mutatja, hogy nagyménje alapvetően tehetetlen, a terapeuta pedig így válaszol:

2.2.11. (a) T.: *Vagy úgy prezentálja magát, mint aki nagyon tehetetlen, s akinek arra van szüksége, hogy mindig hapiákkban álljonak.*

Ezt a fajta reagálást a sorbarendezés olyan alapvető szabályai irányítják, amelyekkel itt nem foglalkozunk. Az ilyen reagálások azért fontosak a narratív szerkezet megértésében, mert azt bizonyítják, hogy a hallgató a fentebb tárgyalt megfelelő értelmezési és értékelési szabályokat alkalmazta.

V. SORBARENDEZÉS

A táblázaton a beszédcselekvések első csoportja a beszélgetési terminusok sorarendezésével kapcsolatos. Ezeket a beszélgetési interakció nagyon általános szabályai irányítják, amelyeket Sacks, Schegloff és Jefferson tártak fel. A sorbarendezeit vagy beszélőválaszt irányító szabályok általuk adott szintézise (1974) egy választható szabályokból álló készlet; a szerveződések ezen a szintjén ezek a sorbarendezeit szabályok az összes lehetséges beszélgetési szekvenciát előállítják. Schegloff vizsgálta továbbá a közbevágások időzítését, s elvei közül sokra nyújt példát az itt elemzett terápia ülés (Schegloff, 1974). Egy másik szerveződési szinten rá lehet mutatni a kérésekre vonatkozó néhány nagyon általános sorbarendezeit szabályra. A táblázat illusztrálja azokat az alapvető választási lehetőségeket, amelyek a hallgató előtt a kérések és kihívások megválaszolósa számára nyitva állnak. Ezek természetesen döntő választási pontok, s bármely beszélgetés részletes vizsgálatainak fel kell tárnia minden, ezeket a választásokat érintő megszorítást, melyek a beszélgetési szerkezetek termékei.²⁹

Az ebben a fejezetben tárgyalt produkciós és értelmezési szabályok megjelölésén bonyolultak; a sorbarendekezési szabályok viszonylag egyszerűen fogalmazható meg. A rendezési szabály a kérések területét érinti, és nagyon egyszerűen fogalmazható meg. A kéréseket nyújtani kell és reagálni kell rájuk. A reagálás három alapvető módját a táblázat 3. szakaszában B alatt látjuk. Az ember megadhatja a kérését. Harmadszor, vissza lehet utasítani a kérést, magyarázattal vagy anélkül. (Láttuk azonban fentebb, hogy a megmagyarázott visszautasítást és a kivédést nem könnyű egymástól megkülönböztetni.) B reagálására adott válaszként A a következőket teheti:

1. Ha B engedett a kérésnek, A ezt nyugtázhajja, köszönettel. Ebben az egyszerű rutinban a következők lehetséges cselekedet a minimálisizálás B részéről:

Add ide, légy szíves, a sdi.

Tessék.

Kösz.

Nincs mi. (Goffman, 1971)

2. Ha B kivédi a kérést, akkor A újra felajánlhatja, másokhoz intézheti B helyett, vagy meghátrálhatja (visszavonul). Egyúttal enyhítheti vagy súlyosbíthatja a kérést.
3. Ha B visszautasítja a kérést, magyarázattal, A megújíthatja a kérést vagy elfogadhatja a visszautasítást. Eppügy elfogadhatja a visszautasítást akkor is, ha magyarázat nélkül kapta, ebben az esetben azonban *megsértődéssel* is válaszolhat (Goffman, 1971).

Amikor az állításokat és kihívásokat tárgyaltuk, úgy tűnt, hogy e beszédaktusok közül sokat különféle kéréseként elemezhetünk tovább, s az őket irányító, sorbarendekezési szabályok azután természetesen következik a kérésekre vonatkozó sorbarendekezési szabályokból. E fejezet egészében az értelmezési és produkciós szabályok magukhoz kötötték mindazon bonyodalimak nagy részét, amelyek másutt a sorbarendekezés tárgyalásánál kerültek elő. A helyrehozó és támogató változások Goffman-féle elemzése (1971) megmutatta, hogy a szemtől szembe viselkedés ritusai hogyan korlátozzák az üdvözlésekre, kérésekre stb. adható lehetséges válaszokat, mégis a beszélgetési interakció törzsananyagára vonatkozó tudásunk alapján nem tudunk általános megállapításokat tenni arról, hogy a felek mikor fognak pozitívan, negatívan vagy semlegesen reagálni egy kérésre. Ebben a könyvben nagyon foglalkoztat bennünket a terápia során mutatott ellenállás terméské, s a munka, amit a terapeuta megpróbál elvégezni, az ennek a kérdésnek a megvilágítása a konkrét terápia üléshöz való viszonyában. Ha a terapeuta tudja, hogy pontosan mi akadályozta meg a páciensét abban, hogy kövesse azokat a javaslatokat, amelyekben általában egyetértünk, akkor a terápia problémája meg volt oldva. E magasabb szintű sorbarendekezésre vonatkozó elkötelezésünk csak magának a beszélgetési interakciónak a részletes vizsgálatát követheti. A következő fejezetekben beszélgetési szabályainkat a terápia üléshöz átfogó elemzésére fogjuk alkalmazni.

JEGYZETEK

¹ Labov és Fanshiel könyve a klinikai szövegelmélet irányműve, kevés eseményt elemez, de igen átfogó szabályokat használ ehhez. Ez a részlet az általános szabályokat mutatja be. A példák keletti számozásából (1.6, 2.7 stb.) az első szám a könyvben elemzett epizódra utal.

² Noha a mondatok generatív nyelvtanának az az eszménye, hogy olyan szabályokat állítson elő, amelyek szisztematikusan ellenőrizhetők, az utóbbi évek során vizsgált finomságok egyre nehezebbé tetteék olyan szabályok írását, amelyek ezen a formális módon ellenőrizhetők.

³ A mondatnyelvtan problémáival való kapcsolat jellegére és irányára legjobban Gordon és Lakoff (1971) mutatnak rá.

⁴ Van persze sok szabványosított rutin, amelyekben az általános kontextuális feltételeket konstansnak tekintjük, s itt írhatunk olyan szabályokat, amelyek viszonylag kontextus-függetlenek. Ilyen példáulval szolgálhat Goffman (1971) fejtegetése a „kapcsolat helyreállítás” és a „kapcsolat megőrzés” megnyilvánulásokról, még a beszélgetés-kezdemenyezések vizsgálatait (Schegloff, 1968). Az értelmezési szabályok kötelező természetét felismerve Sacks azokban a megfigalimázásai-ban, amelyekről számos beszélgetési szabályra alkalmaz a „Gyerekek történeteinek elemzéséhez” című munkájában. Az általunk adott Kétesek szabályjának végrehajtási része a következő formájú: „...Akkor X-et érvényes Y-nak halljuk...” Sacks változatai ugyanerre a szabályra így hangozhatna: „Ha a beszélgetés egy részrevérvőjétől olyan megfiggyezs származik, amely értelmezhető egy cselekvésre való felzsolításaként, és (ide sznjunk be különönböző vélekedéseket és feltételeket), akkor: halljuk úgy.” Gordon és Lakoff „összintéségi feltételei” ugyanilyen jellegű kötelező szabályok.

⁵ Az a tény, hogy a szabály valamely kontextusban kényszerítő erejű, nem jelenti, hogy mindig alkalmaznunk kell. Vannak kétértelmű helyszetek, amelyekben az emberek helytelenül közveit beszélgéti szabályokat alkalmaznak a szöszertiműb jelentés helyett. Ervin-Tripp (jelen kötet) számos olyan esetet számol be, ahol a hallgatók félreértették a helyszet. Pl. egy telefonáló megkérdete, hogy „Ott van János?”, és megdöböt, amikor váratlanul azon kapta magát, hogy Jánossal beszél: éppen meglepéteit készített elő János számára és egyáltalán nem akart vele beszélni. Az effajta félreértések megmutatják, hogy a szabály létezik a hallgatók kompetenciájának részeként, éppen úgy, ahogy a gyerekek általalimozásai megmutatják, hogy képesek nyelvi szabályok alkalosára.

⁶ Az utóbbi időben sokat vizsgáltak a beszélőváltást (turntaking), s hogy homán tudják az emberek, hogy egy menet befejeződött (Sacks, Schegloff és Jefferson, 1974). Ez egybe is eshet, meg nem is a beszélőnek azzal a képességgel, hogy megértelje, mikor fejeződött be egy beszédakció s vannak ide választi rá.

⁷ Fraser rámutat (személyes közlés), hogy a beszédaktus önmagában nem hatja végre azt az akciót: korlatozottabb funkciója az, hogy felismerettesse a hallgatóval a beszélő rörekvését, hogy rávegye a cselekvésre. A beszédaktus tehát sikerülhet, de a hallgató mégsem cselekszik, olyan okokkal fogva, amelyeknek esetleg semmi közük a beszélő eléréséhez. Ettől még mondhajuk, hogy beszélő verbális eszközt használ bizonyos aktus elérésére, de ez az eszköz önmagában nem szüksségképpen elegendő.

⁸ A cselekvéskérés magába foglalja a kérések számos más alkategóriáját, amelyekről alább fogunk szólni: információkérés, megértés-kérés, figyelemkérés; mindezek a cselekvéskérés típusai.

⁹ Az imperatívusz „jelölletlen” jellege ebben az esetben nem szociális jelentőséghez kapcsolódik, hanem szerkezeti helyéhez. Az angolban az imperatívusz második személyt konstrukció, s mögötte lévő alany a „you” (amely a legközvetlenebb módon a „Drop that, won't you!” formában jelenik meg). Szorosan kapcsolódik tehát a nyelvnek a cimezure összpontosuló direktív funkciója-

hoz. A legtöbb helyzetben egy módosítatlan „Hagyd abba!” felszólítás a parancs erőteljesebb formája, s nem semleges kifejezés.¹¹

A szabálynak ez a formája kissé kidolgozottabb, mint a korábbi változatok voltak (Labov, 1972a, 8. fejezet, 1978): konkrétan, a 3. és 5. előfőlettel második részét Gordon és Lakoff elemzésére építettük. Az „összintecégi feltevésekkel” való alaposabb összehasonlítást l. alább.

Az „AB-esemény” jelölés egy olyan kifejezőeszközlet része, amely a szabályok bemutatása során sokszor hasznos lesz. Ezek a kategorizálások annak tudását vonják maguk után, amivel mindkét résztvevő rendelkezik arról, hogy mindegyik hozzáért egy adott tényszert információgyszeghez. Az AB esemény tehát azt jelenti, hogy mind A, mind B tudja, hogy mind A, mind B rendelkezik az erre az eseménnyre vonatkozó ismeretekkel. Így pl. „Nos, most együtt vagunk” vagy „hisz még reggel van” stb. A teljes rendszert l. a Megcserélt Szabályánál (421. oldal).

Gordon és Lakoff a mi szabályunkban megjelent öt terminus közül hármat használnak fel: szükségletek, képességek és vágyak. A mi szükség előfelteletünk megfélelője az AKAR predikátum; (az lb-re nézve pedig egyszerűen a cselekedet nem léte); a képességeknek megfélelő nálunk a TUD predikátum; a vágyak vagy hajlandóságnak pedig a HAJLANDO. A kötelezettségek és a jogok nem bukkannak fel az ó tárgyalásukban; ez érthető, mivel hipotetikus beszélgetéseket vizsgálunk, amelyek mincselek belehelyezve semmiféle szociális kontextusba. Mint látni fogjuk, a jogokhoz és kötelezettségekhez hasonló szociális elemek fontosságát a társas környezetet főleg kontextusa váltja ki és teszi nyilvánvalóvá. Azokban a magasabb szintű akciókban és a megnyilatkozások közötti legfontosabb kapcsolatokban, amelyeket vizsgálni fogunk, szükségképpen szerepet kapnak ilyen szociális predikátumok, s ezek döntő szerepet fognak játszani a terápiai interjú valóságos epizódjának vizsgálatában.

Az elemzés egyik módja, hogy a *meglemond*-et megemerevedet, enyhítő formának tekintjük, mindezt a tartalom nélkül, a *kérem*hez hasonlíthatóan. Amint majd alább megfigyezzük, ez lehetséges számos közönségesen használt közeveti eszköz esetében. Ebben az esetben ez az alapszabály hatálya alatt álló közvetlen szabály enyhítése lenne; mivel azonban a közvetit Kérések Szabálya meg tudja magyarázni ezeket a megemerevedet formákat, belevezessük őket ebbe az elemzésbe azzal a további megfigyéléssel, hogy a közvetit konstrukciók „áttetsző” voltának kiülböző fokai vannak.¹⁵

Sadock hívta fel figyelmünket annak szükségességére, hogy az a) és c) alatti állításokat B-vel hozzuk összefüggésbe.¹⁶

Azaz, olyan szabálykészletet, amely előállítana minden olyan jólformált megnyilatkozást, amely bármely adott beszédaktust reprezentál, más megnyilatkozást viszont nem.¹⁷ Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy lehetségesnek mindkét irányban szimmetrikusak. Az enyhítő lehetőségek sokkal kidolgozottabbak, mint a súlyosbítók. Az is meg kell jegyeznünk, hogy vannak más folyamatos dimenziók is, melyek mentén a beszédaktusok változhatnak, s amelyeket nem azonosíthatunk sem enyhítésként, sem súlyosbításként. A közönet vagy a hízelgés kifejezését például minimalizálhatjuk, vagy fölérősíthetjük (Fraser, személyes közlés).

Emnek az általánosításnak van egy szembeeszköz példája, amit R. Lakoff (1969) vetett észre rámutatva, hogy a kötelezettségre utalás lehet rendkívül udvarias is, mint pl. a *Musdij enned egy süteményt* esetben.¹⁹

Vegyük észre, hogy a *rohadt* káromkodás a *portóles* szöveghez kapcsolódik, pedig ereje a hallgatóra irányul. A kérések súlyosbított formáinak sok más érdekes nyelvtani aspektusa is van, de vizsgálatauk itt a terápia beszélgetés szempontjából nem olyan releváns, mint az enyhítéseké.²⁰

Számos újabb vizsgálat elemzte azokat a feltevéseket, amelyek között egy ilyen mondat szövegtípi értelmezése sor kerül. Az intonációs kontrasztokkal kapcsolatosan l. Sag és Libermann, 1975; e kontraszt elcsajátításáról l. Shatz, 1975.

²¹ A magyarázat nélküli visszatartás tárgyalását 1. alább.
²² Az „információkérés vagy negatív állítás” nem valódi diszjunkció: szintaktikai nézőpontról a kérdések és a tagadások az affektív megnyilatkozások közös osztályát alkotják (Klima, 1964). Sadock kimutatta a kérdések és tagadások hasonlóságát a beszélgetésben (1. „Queclaratives” című munkájánál, 1971).

²³ Bizonyos értelemben B annak állításával védi ki a kérés, hogy úgy is megleszi vagy úgyis megtehető. Ugyanakkor arra kényszerül, hogy ígérje meg, vagy vállaljon kötelezettséget arra, hogy a cselekedetet a közeljövőben végrehajlja. Sokan arra használják ezt az eszközt, hogy határozatlanul ne lehessen ki kéréseket, különösen ha erős tekintélyű emberrel állnak szemben. Mindaddig, amíg be nem lehet bizonyítani, hogy a „Majd megcsinálom” állítás hamis, mondhatják, hogy semmi szükség a kérésre. Továbbá, bizonyos helyzetekben ki lehet védeni egy kérést azzal a bukkolt fenyegetéssel megoldva, hogy ha helytelenül még egyszer az illetőhöz intézik, akkor feljogosítva érzí magát arra hogy egyáltalán ne hajtsa végre a szóban forgó cselekvést.

Bruce Fraser felhívta figyelmünket a cselekedet egzisztenciális státusára vonatkozó pozitív állítások osztályára, amelyeknek köztes hatásuk van, a „kivédecs” és a „visszatartás” között. Ha A azt kéri „El tudád küldeni nekem azt a cikket?”, mire B válaszra: „Postán van”, akkor gyakorlatilag tagadja a kérdés szültségességét és a cselekvés szültségességét. Mivel A-nak nincs közvetlen bizonyítéka arról, hogy amit kért, már teljesült, eredeti kérése mintegy a levegőben lóg, amíg jövőbeni események meg nem mutatják, hogy valóban szültséggelelen volt, vagy pedig, hogy újra kérnie kell.

²⁴ Sok ilyen eset finom különbségtétellel jár az információkérésnek joga és az információ birtoklásának joga között. Klasszikus eset, amikor valakinek nem a betegségből eredő kezelése vagy sebe van. Egy barátunk lehet joga megkérdezni, hogy mi az, de nincs joga a válasza. Az a probléma, hogy azzal, hogy azt mondjuk valakinek, hogy nincs joga egy bizonyos információra, már eleve jó adag információt adunk. Ez a kommunikáció sok nehéz problémához vezet, melyek bonnyoliják az információkérés szabályokat, de az itt vizsgált üléseken ezek nem jelentettek komoly problémát.

²⁵ Vegyük észre, hogy A első cselekvéskérése lehet információkérés, ami a cselekvéskérés al-kategóriája. A beágyazott kérdés rendszerint kérdés módban áll, de természetesen lehet kijelentő vagy felszólító módú is a Követelt Kérések Szabályát követve.

²⁶ Schegloff beszél a beágyazott mondatstruktúrák és a beágyazott kérések közti párhuzamról (1972), de az ilyen dupla bestruktúrákhoz specális feltételek szültséggelesek ahhoz, hogy a sor érhető legyen. Semmi bizonyítékunk nincs az ilyen módosítatlan sorozatokra, mint:

A: *Tantasz holnap?*
 B: *Fog esni holnap?*
 A: *Engem kérdezel?*
 B: *Igen.*
 A: *Nem.*
 B: *Igen.*

Ilyen esetekben szükség lehet olyan kifejezések bestruktúrára, amelyek meghatározzák a helyes zárójeljezést, pl. „*Engem kérdezel?*” „*Igen.*” „*Nos, nem hiszem.*” „*Ebben az esetben tantani fogok.*”

²⁷ A státus elvesztése és az adott státusban a megbecsülés elvesztése közötti különbségre E. Goffman hívta fel figyelmünket (személyes közlés).

²⁸ A narratívum alapformájában nem statív múltidejű igék szerepelnek: olyan múltidejű formák, mint *ment, gondolta* stb., a jelenidejű formákat gyakran azért használják, hogy a múltat elevebb-nek mutassák a hagyományos értelemben. Ezen „elbeszélő jelen” használatainak szabályai nem

nagyon ismertek; a mai amerikai angolban e forma használata társadalmilag megkérdőjelezik, s így a legtöbb ember nem tud róla, hogy használja, s csak a tényleges beszélgetésekben előhangzó narratívumok részletes megfigyelése tárja föl a múlt- és a jelenidejű formáknak ezt az alapvető váltakozását.²⁹

Egy izraeli kibuc kiadatlan kutatási anyagában Malcah Yaeger beszámol egy olyan beszélgetési szabályról, amely szokatlanul erős korlátot szab a kérésekre adott válaszoknak. Általában minden kérésre adott válasznak pozitívnak kell lennie. A visszautasítást, bármilyen magyarázatot fűznek is hozzá, oktalán és aberráns magatartásnak tekintik. A kérés visszautasítását egy későbbi interakció során kell végrehajtani, az eredeti kérésnél valamivel később.

Emanuel A. Schegloff

A BESZÉLGÉTES NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL ÉS KÉTÉRTETLMŰSÉGÉRŐL*

Az anyag, amivel foglalkozom, a következő, különösen az utolsó két szövegtétel:

(1)

1. B: 'Sak és (E) Ertől beszélünk, Kider-
2. oda lyukadunk ki, ő asszonyga, én-én-te már beszélél.
3. e-sok- már erről sokszor. Aszontam,
4. a helyzet az, hogy: =
5. B: =A fő különbségünk: Szerintem egy kormány,
6. a- lényeg az, a kormánynak a-a- célja az,
7. az, a kormánynak, ami a legjobb az országnak.
8. A: Mhmm
9. B: A meg asszonyga, a kormányoknak, s' tudod állandóan-
10. kormányokról beszél, ezeknek, szóval ezeknek
11. amit kellene tenni, az jó vagy rossz.
12. A: Kinek a számára.
13. B: Hát, szóval asszonyga- ő-
14. A: Milyen *mérce* szerint
15. B: Hát ez- pontosan ez az, amit én is mondok. ő-
16. de ő asszonyga...

B arról beszél A-nak, hogy ő (B) miben nem ért egyet középiskolai történelemtanárával az amerikai külpolitika erkölcséről George Washington óta. Azt hiszem, már most el kell árulnom, hogy ez a töredék egy olyan rádiós műsorból való, amelyben a betelefonáló hallgatókkal beszélgetnek (A a rádiós), bár ez az elemzés szempontjából teljesen közömbös lesz eltekintve egy távoli hatástól, nevezetesen, hogy a beszélgetés formális szerkezeti jegyeit ebben az esetben ez a tény adja; a fontos azonban a szerkezeti jegy, nem pedig az

* On some questions and ambiguities in Conversation. In: Atkinson, J. M.-Heritage, J. (Szerk.): *Structures of social action. Studies in conversational analysis*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984:28-53. Fordította: Sfikaki István.

a tény, hogy ebben az esetben egy rádiós helyzetet adja, s ezt a jegyet más beszélgétesekben más helyzetet körülmények adják.

Elsőször a 12–15 székvenencia iránti érdeklődésem a 14 alatti közbevágásra összpontosult. A beszélőválatások sorrendi szerveződésével kapcsolatos korábbi kutatás (különösen Harvey Sacks kollégámé) sajátosan érdekessé tették a közbevágások és a megnyilatkozások közötti hézagok előfordulásait, abból a szempontból, hogy ezek a beszélőválas normatív szerveződéseknek megsejtését lehetnek. Tekintettel arra, hogy a választ újra és újra átfedés és hézag nélkül (vagy minimális hézaggal) valósítjuk meg, valamint arra, hogy rendesen tiszteltetben tartjuk a beszélő jogát, hogy, ha már betefogott egy megnyilatkozásba, a lehetséges befőzés pontjáiig vigye azt (az utóbbi megállapítással kapcsolatban J. Sacks, Schegloff és Jefferson, 1974), jogosnak tűnik a közbevágásokat megvizsgálni, kiderítendő milyen tényezőket játszottak szerepet ebből a normatív gyakorlatról való eltérésben. Konkrétan az a lehetőség vonat magára a figyelmemet, hogy a közbevágások, vagy némely közbevágások mintegy finoman vannak behangolva, azaz a közbevágó egészen pontosan helyezi el őket (használt érdeklődés hatja át Jefferson, 1978-at is). Ha tehát megfelelően elemezzük, hogy egyébként hogyan folyt volna a beszélgetés, akkor talán eljuthatunk a közbevágás előfordulásának és pontos elhelyezésének megértéséhez; s elemzésünkre arról, hogy egy szekvenciának mi foglalta el a helyét, bizonyos fokú biztonság származhat abból, hogy rá való hivatkozással egy másikülnében nem kifejezetten rendezett közbevágást „elhelyeztetik?” fogunk fel.

(I)

Mielőtt közvetlenül erre az anyagra térnénk, hadd fűzzek néhány többé-kevésbé kötetlen megjegyzést a „kérdés” fogalmához. Ennek a fogalomnak jó esélye van a népszerűvé válásra olyan időben, amikor általában a vélemény, hogy nem engedményt kell tennünk a nyelv használatára vagy a mondatok irányába; amikor például érveket sorakoztatnak fel annak alátámasztására, hogy bizonyos performatívumok, bizonyos fajta beszédaktusok, bizonyos prezpupozíciók szerepet kapnak egy mondat vagy megnyilatkozás létrehozásában, és feltehetőleg megértésében is. Ha olyan lexikai elemek mint „megígérem”, „fogadok”, „garantálom” pusztán jelenlétének hatására arról kezdünk beszélni, hogy azok a mondatok, amelyekben helyiesen megjelenhetnek az „ígéret”, vagy a „fogadások” osztályának tagjai, mely osztályokhoz alapszerkezetüket alkotó előfeltevésszerkezet kapcsolódik, akkor mennyivel erősebb az olyan szintaktikai formák vonzereje, mint a „kérdés”, vagy „felajánlás”. Szemléltetést készítek a fenti elvűk a nyelvűk a társas viselkedéshez, amelynek, úgy tűnik, a szintaxis viseli a terhet. Noha meg kell engednünk, hogy nem áll meg rendeltetésünk a kérdések teljes és rendezett nyelvészeti magyarázata, s így releváns tulajdonságaik változó arányban oszlanak meg a szintaxis, a prosódia, és más források között, mégis úgy érezhetjük, a nyelvészeti eszközök lehetővé fogják tenni, hogy a megnyilatkozásokat kérdéseként, s így bizonyos típusú cselekvéseként alkossuk meg és ismerjük fel. Mármost úgy vélem, a kérdések a nyelv és a társas cselekvés közötti feszülő ilyen hídként való fel fogása éppoly felvezető, mint amilyen felvezető az ígéretek esetében. Alálában felvezet, ha a kérdések, ígéretek stb. kategóriából, mint az elemek

érdekes elemzési egyiségeiből indulunk ki. Ezek a mindennapi józan ész, s nem a szakudomány kategóriái, s ennek megfelelően kell őket kezelnünk. Ezt az általános kérdést itt nem feszegetem tovább, hanem hadd közelítsek hozzá inkább néhány konkrét kategórián keresztül.

A bajok legtöbbje abból származik, hogy a kategóriákat (amilyenek a kérdések az ígéretek), s nem a konkrét adatokat kezelik problémaként. Sacks pl. megjegyyezte, hogy a „megígérem”, „fogadom” kimondásának nagyon sok esetében (itt meg kellene köcsöz-tatnom a legtöbbet) egyáltalán nem „ígérés” vagy „fogadás” folyik, hanem kísérlet egy-egy téma vagy vita vagy „program-szervezés” lezárására. Ha a lexikai elemek pusztán előfordulását használjuk föl, tekintet nélkül arra, hogy a beszélgetés menetében hol mondják ki őket, akkor az súlyos félreértésekhez vezethet, noha nem esszerűtlen.

Ugyanez igaz, amikor a szintaxist használják így. Tekintsük a „parancsot”. Az alábbi példa egy nemrégiben megjelent cikkből való, amely a beszélgetések lezárását tárgyalta:

(2)

„B telefonált, hogy meghívja C-t, de kiderült, hogy C elmegy valahova vacsorázni”

B: Igen. Hát akkor öltözködj, aztán menj, gyűjts be abból az ingyen kajából, mi meg majd máskor megvünk el, Jutka.

C: Hát akkor jól van János.

B: Szia.

C: Szia.

Míg ebben a részletben B kezdő megnyilatkozását nyelvtanilag jellemezhetjük felszólítás-ként vagy parancsként, C „jól van”-ja pedig engedelmeskedésnek vagy ahhoz közeli reagálásnak tűnik, a szűk szintaktikai értelemben kívüli ez a jellemzés legfeljebb merő hóbort. Noha B megnyilatkozásának nyelvi formáját tekintve van bizonyos felszólító aspektusa, nem az, ami számít; megnyilatkozása beszélgetés lezárásának kezdeményezése; C megnyilatkozása pedig nem az öltözködéstre vonatkozó parancsnak engedelmeskedés (s akkor sem volna következetlen, ha nem öltözködne föl a beszélgetés után), hanem beleegyezés a beszélgetés lezárásába. Mondaniivalonk lényege tehát az, hogy e megnyilatkozás semmilyen elemzése, legyen az nyelvtani, szemantikai, pragmatikai stb., egymagában és a környezetéből kitágadva nem adja meg használati jelentőségét, nem mutatja meg, mit tesznek vele. Az, hogy B megnyilatkozása itt a beszélgetés lezárását kezdeményezi, C megnyilatkozása pedig ezt fogadja el, s nem arra reagál, amit látszólag javasolnak neki, a megnyilatkozások elhelyezéséből derül ki (Schegloff és Sacks, 1973:313).

1972:107):

S ugyanez a helyzet a kérdésekkel is. Tekintsük a következő szöveget (Schegloff,

(3)

- B1: Miért nem jössz el néha hozzám
A1: En szeretnék
B2: En szeretném.
A2: En csak nem tudom hol ez a cím.

Hol vannak itt a kérdések? Van itt kérdés? Vajon megoldja-e a szintaxis, vagy a nyelvi forma a résztvevő problémáját, akinek következő megnyilatkozása vagy cselekedete attól függhet, hogy kiderül-e a pillanatnyi megnyilatkozásról, hogy „kérdés”, mert ha igen, akkor „válasz” releváns lehet a részéről? Nem csak intuíciónk sugja, hogy noha nem fordul elő szintaktikai értelemben vett kérdés (ami azt illeti, még kérdés-hanghordozás sem), a második megnyilatkozásban egy kérdés-válasz (K–V) szekvencia-párt kezdeményeztek, vagy ha úgy tesszük: eligazítást kértek: s ami még fontosabb, B így is hallja, s azután meg is adja az eligazítást. És noha B első megnyilatkozása szintaktikailag kérdésnek látszik, nem „kérdés”, amire A „válaszol”, hanem „meghívás” (kérdés formájában), amit A „elfogad”.

Játsszunk el mármost egy kicsit ezzel az utolsó ponttal. Mondhatná valaki, hogy egyszerűen megmagyarázhatjuk, miért nem elemezzük B1-et kérdésként. Nevezetesen: vegyük úgy, hogy a megnyilatkozás magában foglal egy felszólító vagy parancsot formájú komponenset (az angol eredeti így hangzik: *Why don't you come and see me some time; ebből a felszólító komponens: come and see me sometime; magyarul ez kevésbé egyértelmű – a ford.). Nevezzük ezt a konstrukciót az angolban vagy az amerikai angolban „felszólítás-nyhítónak”. A felszólítás-nyhító példaként szolgálhat a „miért nem”, „megtened, hogy”, és kétértelműségük is. Használatának szabálya az lehet, hogy bármely felszólító formát megelőzhet. Felteszem, megtehetjük arról, „szociolingvisztikailag” szabálynak, a szó szűkebb értelmében, ha alkalmazását a beszélő és a vevő közötti relatív státusról stb. tesszük függővé. A szabály ezek szerint átalakítja a szintaktikai formát „felszólító”, „kérdő”, „cselekedet” pedig ennek megfelelően „parancsot” „kértés”, „meghívás” vagy „javaslat”-ra. Az ilyen esetekben megmagyarázhatjuk, hogy a vevő miért nem kérdésként hallja a megnyilatkozást, hanem nyhított parancsoként, vagy meghívásként stb., noha a kérdés érdekes módon továbbra is hozzájárulhat marad a szó szerinti elemzés számára, s egy meghívást visszautasíthatunk azáltal, hogy a megnyilatkozást kérdésként kezeljük. Ekkor azonban megjelölhetjük, hogy jelen esetben B1 kimondása nyhítés nélkül is meghívás volna. Továbbá más utasítások nem engedik meg nyhítók használatát, vagy ha ilyen mégis használunk, akkor az nem nyhíti a parancsot, hanem gúnyossá teszi, mint ebben az esetben: „Miért nem mész a fénbe és hagysz nekem békét?” Röviden, noha azok a formák, amelyek itt „felszólítást nyhítónak” neveztem el, lehetnek valamilyen operátorok vagy elemek; hogy ezek egyike mit tesz egy adott esetben, az attól függ, hogy mit kapcsolnak hozzá és hova helyezzük el. Ezért nem szolgálhatnak általános, vagy akár korlátozott érvényű eszközökül arra, hogy egy nem kérdő szerepű kérdő forma értelmezését megfosszuk a kérdő értékeitől.*

Amikor azt hangsúlyozom, hogy a B1–A1 szekvencia meghívás elfogadását testesíti meg, s nem kérdésre adott választ, abba a látszatba kerülhetek, hogy részletekkel bajlódom. Mégis, a B1 megnyilatkozás vevőjének nézőpontjából, ahonnan valamiféle reagálás releváns, fontos különbségek adódnak attól függően, hogy válaszlal vagy elfogadás/elfutasítással van-e szó. E téma mögött az húzódik meg, hogy a kérdés-válasz és a meghívás-elfogadás/elfutasítás szekvenciák egyaránt a másutt „szomszédági pároknak” nevezett sorrendi egységek alkotó osztagi tagjai.

A szomszédági párok olyan szekvenciákból állnak, amelyek szokásosan az alábbi sajátosságokkal rendelkeznek: (1) Két megnyilatkozásnyi hosszúság; (2) A párt alkotó megnyilatkozások szomszédos elhelyezése; (3) Az egyes megnyilatkozások más-más beszélőtől származnak.

Az ilyen szekvenciákat alkotó megnyilatkozásoknak további kapcsolataik is van azon túl, ami pusztán a szomszédos elhelyezkedésből következik. Ez a kapcsolat részben egy tipológia működésének terméke, amelyet a beszélők a szekvencia létrehozásakor felhasználnak. A tipológia kétféleképpen működik: a megnyilatkozás-típusokat „első párterezsre” (azaz a párok első részére) és második párterezsre osztja; és az első párterezs és második párterezs egy pár-típusra egyesül. Ilyen pár-típusok a „kérdés-válasz”, „üdvözlés-üdvözlés”, „ajánlat-elfogadás/elfutasítás”. Egy adott szekvencia tehát áll egy megnyilatkozásból, mely az egyik beszélő által kimondott első párterezs, amit közvetlenül követ egy másik beszélő megnyilatkozása, amely a) egy második párterezs, és b) ugyanaból a pár-típusból származik, melynek a szekvencia első megnyilatkozása a tagja. A szomszédági párok tehát további tulajdonságokat is mutatnak: (4) a részek relatív sorrendezése (azaz az első párterezs megelőzi a második párterezsreket), és (5) megkülönböztető viszonyok (azaz a második párterezs kiválasztásánál az a pár-típus releváns, amelynek az első párterezs tagja). A szomszédági párok működésének alapszabálya: ha van egy felismerhető első párterezs, akkor annak első lehetséges befűzésénél a beszélőknek meg kell állniuk, a követő kezű beszélőnek pedig bele kell fognia egy második párterezsbe, amely olyan pár-típusból származik, melynek az első felismerhető tagja (Schegloff és Sacks, 1973:295–298; 1. még Sacks, Schegloff és Jefferson, 1974:716–718).

A páros szerveződés tesz egy „reagálást” odaillővé akár kérdéssként, akár meghívásként; a különböző pár-típusok teszik, hogy különböző második párterezsre van szükség attól függően, hogy milyen első párterezs fejeződött éppen be. Hasonló gondolatmenettel vizsgáljuk meg az alábbi szöveget, amelyben férj és feleség beszélgetnek egy másik pár meglátogatásával kapcsolatos előkészületekről, akikkel az előző esetre tervezett látogatást elhalasztották. Miközben beszélgetnek, másfél éves kislányuk játszik a földön.

(4)

A: Miért nekünk kell odamennünk?

F: Mert őt (fejét) a kislány felé böck) könnyebben lehet elvinni, mint az ő gyerekeiket.

Vegyük észre, hogy F kérdésként hallja és kezeli A megnyilatkozását, és indoklással válaszol rá. Am azt is vegyük észre, amint ezt követően F és A meg is ítélik, hogy A megnyilatkozása hallható panaszként is, mégpedig a „mi” részünkről „ővelük”-kel szemben. E lehetséges olvasat szerint F reagálása az ő „megvédelmezésüknek” bizonyul. A panaszával szemben, és kellemtelen kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy ki kivel szolidaritás. Ha A megnyilatkozását már eleve panaszként hallotta és kezelte volna F, akkor egészen más reakció lett volna megfélelő, például csatlakozni a panaszkodáshoz, s talán egészen más következményei lettek volna a látogatás helyére, sőt előfordulására nézve. Mégintcsak szomszédsági párok játszanak szerepet mindkét esetben; az egyik esetben kérdés-válasz, a másikban panasz-visszhangpanasz vagy egyetértés.

A fejtegetésnek számomra az az egyik következménye, hogy nem is csak arról van szó, hogy az ut a nyelvi kérdésekről az interakciós kérdésekig nem egyenes, hanem hogy amit a végén találunk az nem is valami sok. Mert lényeges része annak, ami a kérdések mint cselekvés-kategória megértéséhez számunkra rendelkezésre áll legjobban és leginkább a sabban a „szomszédsági párok” kategóriához rendelhető hozzá; a kérdések nagyrészt a szomszédsági pár forma révén olyanok, amilyenek. S nyelvi formáskból nemigen bukkanhatunk rá egyenes úton arra, ami a kérdéseket a más típusú első párbeszéskről megkülönbözteti.

Akkor tehát a megnyilatkozás cselekvés-értelmezése szempontjából nincs is semmi jelentősége a nyelvi formának, amilyen a kérdés is? Nem mondhatná valaki, hogy a nyelvi forma adja a megnyilatkozás elemzésének elsődleges alapját, ami érvényben marad akkor is, ha ráépülnek más tulajdonságok; más szóval, egy elfőltelevést, ha úgy tetszik „előleltelen” értelmezést kínál, s a tethet valami másnak kell viselnie azért, hogy a megnyilatkozásból valami egyebet csináljon? A taktékoság elvénél valószínű megsejtésétől eltekintve az az egyik baj ezzel a feltetéssel, hogy a megnyilatkozás szintaktikai formáját „első”, s emellett egyelőre elfogadandó sajátosságként kezel. S a nyelvéseket, valamint a hétköznapi nyelvi filozófusainak hagyományos gyakorlatában, ahol (a) normális elemzési egységeket egyes mondatok alkotják, könnyen lehet, hogy csakugyan így van. De nem a beszélgetések valóságos világában. A legfontosabb az, hogy egy megnyilatkozás a székencia valamely helyén található. A legnyilvánvalóbb, hogy – a kezdő megnyilatkozások kivételével – a megnyilatkozás valamely más megnyilatkozás vagy megnyilatkozás sor után fordul elő, amellyel vagy amelyekkel valamit kezdenie kell, és amelyek lenyegesen a részvevő partnerek számára az elemzéshez. Kevésbé nyilvánvaló, de fontosabb, hogy (s ez alól a kezdő megnyilatkozások sem kivétel) szerkezetiileg meghatározott helyen fordulhatnak elő a beszélgetésben, mely esetben a szerkezetben számára fenntartott helyhez kapcsolódhatnak olyan tulajdonságok, amelyek elsődlegesség tekintetében tiszteztárválhatják a szintaktikai vagy prozódiai szerkezetet. Az „igen. Hat akkor öltözködj, azidén menj, gyíftis be abbdol az ingyen kajából” megnyilatkozás ilyen szerkezetiileg meghatározott helyen fordul elő. A szomszédsági párok második kitőltelen helyei is ilyen szerkezeti helyek.

Még amikor a megnyilatkozás a kérdés nyelvi formáját ölti, s úgy tűnik a kérdés is a funkciója, az előbbi akkor sem magyarázza megfélelően az utóbbi. Ha ugyanis a kérdés forma a kérdéstől különböző cselekvések végrehajtására is használható, valamint a kérdés a kérdéstől eltérő nyelvi formákkal is végrehajtható, akkor nem csak az vethet fel

Fontos problémát, hogy miként tesz mást is e kérdés azonkivül, hogy kérdez, hanem az is, hogy a kérdés forma miként kérdez.

Hadd próbáljam meg most kifejtenőd témánk egy másik variációját. Azon, hogy egy megnyilatkozás interakciós vagy beszélgetési szempontból kérdés, érthetjük azt is, hogy olyan megsztorításokat állít fel a beszélgetés következő üres helyére vonatkozóan, ami sajátosan jellemzi a szomszédági párok K-V pártípusát. Eltekintve annak kifejtésétől, hogy mik lehetnek ezek a sajátos megsztorítások, megvizsgálhatjuk, hogy e fellogás szerint miként néznek ki a már említett és még további anyagaink. Van az az eset, amit szerintem nevezhetünk „a tiszta esetnek”, pl.:

(5)

A: Mennyi az idő?
B: Dél van.

amelyben egy szomszédági párt kezdeményez A, miáltal egy második pártézt odallövés tesz, a második pártézt pedig kielégíti a „válasz” kritériumát, akármiyen válasz-fogalom-mal dolgozunk is. Van egy korábban már vizsgált töredék:

(6)

B: Miert nem jössz el néha hozzám.
A: Szeretnék.

amelyben B egy szomszédági párt kezdeményez, de olyan, amelynek megsztorításai nem K-V típusúak, vagy amelyek, ha K-V-ként kezelik őket, azaz megindokoljuk, miert nem, valószínűleg durvaságnak vagy ugratásnak hallatszanak, s nem válasznak, mint a hasonló esetében: „Van egy cigarettád?” „Igen (szünet) kérsz egyet?” Van egy további érdekkes eset is, amely bővebb kifejtést érdemel, noha itt erre nem keritünk sort. Ez az az eset, amikor a K-V formát arra használjuk, hogy becsoomagoljunk egy szekvenciát, mégpedig úgy, hogy a kezdő megnyilatkozást valóban úgy használjuk, hogy válasz-tele-váns megsztorításokat állítson föl a következő üres helyre vonatkozóan, de ahol a szekven-ciát egyáltalán nem kérdeésre vagy válaszolásra használják. Itt a formátumot a nyelvi formák határozzák meg, de ami ebben a formátumban történik, annak semmi köze a kérdezéshez. Idevágó példát egy már idézett beszélgetés korábbi pontjáról vehetünk.

(7)

1. B: Mert- 'sugyanest csinálta a
2. a habort- az 1812-es habortban azt mondja
3. az a tény, hogy érdekeltek voltunk a terjeszkedésben,
4. továbbbmenve, az () valami ellen volt.

5. Tudod-e egy érv amit ellene használni. De nézd
6. az egész dolog, ami ellen van, ő nagyon – ő ()
7. A: Mit tanít, történelmet vagy hitant?
8. B: Ne(ne)m tudo(h)m. De nagyon anti-imperialista.

Mármost akárminek lássék is a beszélgetéssből kitragadva, ez a két utolsó váltás (7–8. sorok) nem kérdés valakinek a tárgyról, illetve az ismerethiány beállása, márpedig ezt az értelemezést kellene adnunk, ha K–V szekvenciának tekintenénk őket. A beszélgetésben korábban ez áll:

(8)

B: ...Amerikai történelmet vettem fel ebben a félévben, most kezdem. Szóvalén-most az új félév hogy kezdődött, új tanárom van, úgyhogy tudod nagyjából Washington külpolitikájáról kezdjük. (A közbeszűrűsáit kihagyjuk.)

„*Mit tanít, történelmet vagy hitant*” nem a tantárgyra vonatkozó kérdés, a „*Nem tudom*” pedig nem a tudatlanság beállása. Ez nem kérdés-válasz, noha ilyen formátumot használ-nak a szekvencia „becsomagolására”. E különbség döntő abból a szempontból, hogy mi kerül a pár második üres helyére, s hogy ami oda kerül, azt hogyan értjük.

Noha sok ilyen esetben elméletileg vagy heurisztikusan elképzelhető a szekvencia első megnyilatkozásának alternatív elemzése is (pl. a „miért nem jössz látogatába” elemzés stb.), a gyakorlatban, úgy tűnik, nem jelennek kétféretelműségeket. A „megkülönböztetések”, amelyekre rámutattam, teljeseen akadémikusak, abban az értelemben, hogy a megfélelő, s talán az egyetlen helyük itt van az előadótérben. A résztvevők nem tesznek ilyen különbségeket, számukra ugyanis teljeseen közvetlenül megragadható vagy elemezhető, hogy mi történik. Mivel a következők beszélő következő megnyilatkozására vonatkozó kötelemekek egészen élesen elterhelhetők aszerint, hogy a legutóbbi megnyilatkozást kérdésnek tekintjük-e vagy valami másnak, jól tesszük, ha kissé részletesebben megvizsgálunk egy olyan esetet, amelyben mindkét lehetőséggel – s a velük járó megszorításokkal – eljár-szak-nak a felek, azaz a *tapasztalati* kétféretelműség esetét, amikoris nem lehet egyértelműen tudni, hogy a megnyilatkozás kérdés, vagy valamely meghatározott alternatíva. S amikor egy ilyen kétféretelműsége veszünk szemügyre, a beszélgetés bizonyos szekvenciális tulaj-donságaira fogunk bukkanni, olyanokra, amelyekkel már korábban felvettem, s amelyek elhormályosítják a nyelvi forma jelentőségét annak meghatározásában, hogy a megnyilat-kozással milyen cselekvést hajtunk végre.

(2)

Most rátérek arra a szekvenciára, amit az előadás elején mutattam be önöknek. Az a szándékom, hogy megpróbáljam meghatározni a „kinék” kétféretelműsége forrását a beszél-getés sorrendi szerkezetében. Azt szeretném továbbá, ha ez valódi kétféretelműség kifejtése

volna, s nem elméleti, azaz nem olyan kétértelműség, amelynek ténylegesen csupán egy értelme kap szerepet a részvevők számára, noha az elemző ki tud találni más értelmet is, amelyekkel bizonyos más körülmények között kaphatna. Ezért azt az állítást nem szeretném alátámasztani, hogy a megnyilatkozás mindkét elemzése, amelyek szerintem a kétértelműséget alkotják, a felek rendelkezésére áll, s alkalmazza őket, azaz mindkét elemzéssel foglalkozik mindkét beszélgető fél. Azután rátehetőünk magára a megnyilatkozásra, s megkísérelhetjük kifejezni a kétértelműség alapját.

Az az eszköz, amit kezdetben használni fogok, a beszélgetéstelemezés tereén végzett számtalvó korábbi munkán alapul, s alapvető is arra nézve. Ez abban áll, hogy a beszélgetésben együttműködő felek tisztelgetben tartják azt a megszokást, hogy megnyilatkozásaikat úgy alkotják meg és helyezik el, hogy figyelemmel vannak elhelyezkedésükre és meg is értik. Ez azt jelenti, hogy a megnyilatkozásokat vagy nagyobb egységeket úgy konstruáljuk, hogy mutassák a beszélgető felek számára, hogy a beszélő figyelt a legutóbbi megnyilatkozásra, vagy megnyilatkozássort, vagy más egységre, s hogy az aktuális megnyilatkozás megalkotásakor kellő figyelemmel van arra, hogy hol fordul az elő.

Mármost ez a követelmény, s az, amire kielégítéséhez szükség van, erejében és részleteiben változhat. A szomszédsági párok különösen erős megszokásokat jelentenek, ahol egy első párbeszéd következő teendőként egy adott cselekedetet vagy korlátozott cselekedetelhalmazi tessz odaállítvó. Amikor a következő beszélő végretehatának egy ilyen cselekedetet, akkor nem csak azon konkrét szomszédsági pár követelményeinek felének meg, amellyel kezdeményezték: megnyilatkozásokban azt is megmutatják, megértették, mit tett az előző megnyilatkozás – az illető pár-típus első párbeszéde (l. Sacks, Schegloff és Jefferson, 1974:28–29). A skála másik végén az a kénszer, hogy figyelemmel legyünk a sorrendi kontextusra, kielégülhet azáltal, hogy a beszélő kimutatják, noha tudják, mi releváns a következő lépésben, ők valami mást akarnak csinálni. Van tehát egy olyan forma, amit másutt „rossz helyre tevés jelzőnek” nevezünk (Schegloff és Sacks, 1973:319–320) – ennek egyik ismert formája az *apropó* vagy *egyébként*, amit a beszélő egy megnyilatkozás kezdetén alkalmazhatnak. Ez a forma többek között megmutathatja, hogy tudják, amit tenni szándékoznak, elter attól, ami szokás szerint következne, vagy amit tenni szándékoznak, és megértették, legalább annyira, hogy tudják, cselekedetüket nem „természetesen” vagy „helyesen” helyezik oda. Vannak más ilyen formák is, amilyen pl. a megnyilatkozás *oh-val* kezdése (néha kombinálva azzal, hogy közbevágásra használjuk), amikor megnyilatkozásunk témájában nem koherens az előzőekkel, ha úgy tesszik a tervezetlenség kimutatása, így valószínűleg meg a beszélgetésben a „szabad asszociációt”, annak értelmezése, hogy ami következik, az épp csak felőlött, a folytonosság hiányának jelzése. Vagy az *egyébként* jobb oldali zárójelként való használata annak kimutatására, hogy amit megelőz, az nem a közvetlen előzményhez illeszkedik, hanem az azt megelőzőkhöz.

A megnyilatkozásokat az erő és a részletek tartományán keresztül úgy építjük föl, hogy megmutassák, hogyan értik a beszélők; ezáltal elérjük, hogy a beszélgető felek számára rendelkezésre álljanak, amikor azt vizsgálják, megfelelté megértését mutatják-e annak,

aminek megértését állítják. Ehhez a forráshoz később még visszatérünk. Itt azt szeretnénk megjegyezni, hogy ezáltal az *elemző* számára is adatokkal szolgálhat, melynek alapján megállapíthatja, mit értenek meg a beszélgető felek a korábbi megnyilatkozásokból, hiszen ahogy egymásnak megmutatják, mi is láthatjuk (l. Sacks, Schegloff és Jefferson, 1974:728–729). Ez az a forrás, amit a bennünket foglalkoztató szekvencia első átfutása során használni fogunk.

Mivel a szekvencia 12-es sorában található váltásra szeretnénk figyelelmünket összpontosítani, megjelöljük részletekkel fogunk visszatérni rá. Egyelőre elégedjünk meg annyival, hogy látszólag kérdés továbbá, amelyet éppen arra a helyre terveztek, ahol használják. Mármost döntő fontosságot a „hely, ahol használják” kifejezés, s későbbi elemzésünk középpontjában áll majd, hogy miként fogalmazzuk meg a „hely”-et. Egyelőre megjegyezhetjük, hogy a 12-es sor nem teljesen megformált kérdés, hanem, legalábbis részben, azáltal mutatja, hogy figyel arra, ami előtte volt, hogy hallgatójától már csak a megértéshez is elvárja, hogy figyeljen arra, ami előzőleg elhangzott: mintegy az előző váltásból, illetve arra épül, megstrukturizáláshoz forrásként használja, s forráskénti felhasználás a megértéshez megkívánja. Még egy dolgot kell elmondanunk itt az előzőleg elhangzóhoz való viszonyáról, s ez pedig az, hogy valaki másnak a nézetit tartalmazó állítást függesztünk hozzá; vegyük észre, hogy az előző váltás azzal kezdődik, hogy *aszonyva ő*. Tehát előzetesen úgy jellemzhetünk 12-t, hogy egy kérdés, amely valaki más nézetének B általi megváltását kívánja, mely nézetek (kívánatos) változását éppen most kapta (B).

Mármost a *kinek* számára egész más elemzést tartunk fenn. Nevezetesen, arra szolgál, hogy A kimutassa egyetértését B-vel. Azt mondom „kimutassa egyetértését”, megkülönböztetendő attól, hogy egyetért, vagy még inkább az egyetértés állításától vagy kijelentéstől, az egyetértés ugyanis, a megértéshez hasonlóan, ki lehet téve helytelen vagy manipulatív bántásodnak. Azaz, lehetnek külsődleges okaink is arra, hogy megértést vagy egyetértést állítsunk, pl. amikor azért értünk egyet, hogy egy témát vagy vitát lezárjunk. Erre a témára később még visszatérünk. Mindenesetre mind a megértés, mind az egyetértés szempontjából mást jelent „állítani” őket, és megint mást „kimutani” őket, s elterelő követelményeket is támasztanak. Jelen esetben a *kinek*-et tekintihetjük A kísértésének arra, hogy kimutassa, megértette B-t és egyetért vele. Ezt azáltal teszi, hogy panaszkodik egy olyan álláspont miatt, illetve kétségbe vonja, amiről B épp az imént állította, hogy nem ért vele egyet, s ezáltal lehetséges érvel hoz fel B számára. Ezen elemzés szerint nem kérdésre adott válasz a releváns következő megnyilatkozás, hiszen kérdést nem tettek fel (noha kérdő formát használtak), hanem az egyetértés kifejezése a releváns.

Még kell jegyeznünk, hogy a *kinek* egyik ilyen tapogatózó elemzését sem alapoztuk meg meg. Egyelőre, remélem némiképp értelmes, észrevételleként vetem fel őket. A következőkben azt kívánom megmutatni, hogy a beszélgetés folytatása összhangban van ezen elemzések közül az elsővel, azután pedig a másodikkal. Am a *kinek* ilyen olvasatának – akár a beszélgető felek, akár az elemző részéről – alapját még ezután kell elemeznünk. A *kinek* semmiképpen sem kérdés egyedül a nyelvi formája révén, azért mert a *ki* szócska szerepel benne, hiszen nem minden kérdőszó tartalmazó megnyilatkozás kérdés. S semmiképpen sem magától értetődő, hogy panasz/egyetértés volna, hiszen semmiféle alapot

nem szolgálatunk még arra, hogy a *kinek*-et valamiképpen B álláspontjaként halljuk (ami központi jelentőségtől az elemzés számára), s ne inkább A álláspontjaként.

Ha 12. kérdés, akkor egy szomszédsági pár első pártesze, mégpedig egy kérdés-válasz típusú párnak, s akéhez intéztek, annak kell végrehajtania az illető pár-típus második pártesztét, itt B-nek kell válaszolni. Továbbá, ha a kérdés dolga, hogy tisztázást kérjen, akkor a válasznak tisztáznia kell. És végül, ha a két tisztázás valaki másnak a nézeteire vonatkozik, ami kiderül abból, hogy a kért végrehajtó kérdés e nézetek állításához kapcsolódott, akkor a válasznak a tisztázást, azaz a nézetek kibővítését, az azokat valló személyhez kell hozzárendelni. Ennyiben B-nek a (13) alatt adott megnyilatkozása összhangban van mindezzel. Mivel B nekifog a tisztázásnak, vagy további kifejtésnek, s azzal kezd, hogy *aszongya*, ahol az egyes szám harmadik személy ugyanarra referál, mint a 8–11. sorokban, fölfoghatjuk úgy, hogy B kimutatja, hogy 12-t egyfélelő kérdésként érti, amire most válaszol, másfélelő kérdésként, amit most teljesít. Hadd hangsúlyozzam, hogy noha ezt most már nekünk is kimutatja, elsősorban A-nak adja tudatára. S ugyanúgy, ahogy B elemzi 12-t, hogy rájöjjön, az mit hajt végre s neki mit kell a következő lépésben tennie, A is elemzi 13-at. Mindabból pedig, ami 13-ból előjön mielőtt A közbevágna, amit fentebb felvettünk, már rendelkezésre áll. A *Szóval aszongya* már bőven elegendő annak felismeréséhez, hogy 12-t B kérdésként, a másik álláspontjának tisztázására vonatkozó kérdés-ként hallotta, s abba kezd bele, amit ezen elemzés alapján tennie kell, nevezetesen, válaszol a kérdésre azzal, hogy tisztázza a másik álláspontját. Amikor a megnyilatkozásból annyi, s nem több, már elhangzott, amennyi ezt megmutatja, A közbevág.

Úgy tűnik, a 12. *kinek* olvasat, amit B 13-ban kimutat, A számára, a megnyilatkozás kimondója számára helytelen. Azaz úgy tűnik, míg B kérdésként értette, amely a tanár álláspontjának tisztázását kéri, A nem ennek szánta.

Hogy az egyik fél rájöhet, s miként, arra, hogy megnyilatkozását a másik tévesen elemze, mégpedig a másik rákövetkező megnyilatkozásából jön rá, azt egészen más jellegű anyagokkal kapcsolatosan tapasztaltuk. Például aki egy záró üdvözlésnek szánt megnyilatkozásra azt kapja vissza, hogy *Igen?*, rájöhet, hogy rosszul értették, konkrétan abban pedig, hogy mi volt az, amit tévedésből hallottak; azaz, a köszönést megszólításnak hallották (l. Schegloff, 1968:1082). Konkrétan, a felek azáltal képesek fel fogni az ilyen hibákat, hogy a beszélgető társ megnyilatkozását második pártesznek tekintik, megkeresik azt az első párteszt, aminek helyes folytatása volna, s megértik, hogy az azt követő megnyilatkozást, sok esetben a saját megelőző megnyilatkozásukat, miként lehetett egy ilyen első pártesznek hallani. Nézetem szerint itt A 13-at lehetséges válaszként hallja, talán egy kérdés, mint a megnyilatkozás olyan előbbi formáját, amely helyes folytatásaként kiválthatott egy választ, s megérti, hogy 12-t, a saját előző megnyilatkozását hogyan lehetett így elemezni, miközben ő maga nem kérdésnek szánta. Ennyi már rendelkezésre áll 13-ból, B: *Szóval aszongya*. A, azáltal hogy ezen a ponton a megfelelő típusú megnyilatkozással közbevág, lenyegében nem enged, hogy B az üres helyet B 12-nek a fenti elemzése alapján töltsse ki.

Az a megnyilatkozás, amellyel A a 14-es sorban közbevág, tökéletesen erre a helyre van tervezve. Bár én nem tudok a beszélgetés megnyilatkozásainak igazolt ekvivalencia-szabályairól, az a megnyilatkozás – *Milyen mérce szerint* – olyan közeli megfeleltője 12-nek

– *Kinek* –, amilyet csak el tudok képzelni. Szintaktikai formájában, hangsúlyozásában, a hangsúly elhelyezésében a kettő egymással izomorf. És, ami fontos, pontosan ugyanúgy épül rá a 11-es sorra, vagy ugyanúgy kapcsolódik hozzá, mint a 12-es. Ez inkább duplikátuma 12-nek, mint amilyen 12. megismétlése volna. Úgy tűnik, pontosan ez a módja a 12-es sor váltása megismétlésének.

Használatát itt az, hogy a megismételt megnyilatkozás más eredménnyel való újra elemzésére szorítson fel. Olyan eljárást hív elő, amit csinald újra felszólításnak nevezek: azaz arra készteti a legutóbb szót, hogy valamelyik műveletet ismételje meg s valami új megoldással rukkoljon ki. Az eljárás előhívásának egyik módja az, hogy megismétljük azt az elemet, amelyen a műveletet végre kell majd hajtani. Hadd idézzek két egészen eltérő adatot (azonban az ismételt mindkettőben a megismételt elem vevője hajfja végre, s nem a beszélője):

(9)

S: Szükségetek van valami segítségére odafenn.

D: Minden, ami csak van.

S: Minden megvan.

D: Igen, van egy furgonotok vagy ilyesmi, amivel a sérülteket szállítani lehet?

amelyben előhívják annak újraelemzését, hogy mi volna az odaillő válasz, majd további részleteket adnak; s az alábbi, amit Gail Jefferson egyik cikkéből vettem (1972:295):

(10)

St: Egy kettő három (szünet) négy öt hat (szünet) tizenegy nyolc kilenc tíz.

Su: „Tizenny”? – nyolc kilenc tíz?

Na: „Tizenny”?

St: Hét nyolc kilenc tíz.

Amint ez az utóbbi idézet mutatja, az eljárás előhívásának egyik módja a paralingvisztikai jegyekkel jelzett megismétlés – sajátos fölfele hajló hangjelzés, és a hangsúly sajátos elhelyezése. Vegyük észre, hogy ezek egyike sem lehetséges az általunk vizsgált anyag 14-es sorában. Ha egy kérdő formájú kérdészavas megnyilatkozást a végén emelkedő intonációval megismétlünk, akkor ettől az a másik kérdésének a vevő általi megismétlésévé válik; s 12-ben A megnyilatkozásának már kinulási változata is erőteljes hangsúlyt hordoz azon a ponton, ahol a hangsúlynak a megismétlés előidézőse érdekében lenne kellene. Így A a lehető legegyszerűbb megnyilatkozást produkálja, s ezáltal annak újraelemzésére késztet, amit megnyilatkozása tett. Erdemes megjegyezni, hogy azáltal, hogy 14. alatti megnyilatkozását ugyanúgy építi 11-re, ahogy 12. teszi, A eléri, hogy a kívánt újraelemzés az legyen, amit „mindvégig szándékozott”, azaz, ez volt 12. helyes elemzése is, s nem csupán az, amit most tesz, nyitvahagyása annak, hogy mi lett volna 12.

helyes olvasata.¹ Azaz szerkesztésének formája itt megmagyarázza a kíválmáni szándékot olvasat visszaható vagy visszatérő relevanciáját, nevezetesen, az általunk korábban a 12-re javasolt alternatívát: egyetértés B-vel ellentétével kapcsolatos panasz révén. Hogy ezek mind hainak, azt a 15. mutatja. Már korábban felvetettük, hogy a *kinek* alternatív elemzése, mely szerint a B-vel való egyetértés kimutatója, következő megnyilatkozásként az egyetértés kimutatója teszi relevánsa. B, azáltal, hogy 15-ben az egyetértés elismerésével kezd megnyilatkozását, kimutatója tehát, hogy megértette azt, A az egyetértését akarta kimutatni.

Ezre a kérdésre ráfér némi gondosabb kidolgozás, mert a 15. alatti megnyilatkozások formája figyelmeztet. Van a formáknak egy egész sora, melyek használata révén a beszélgetők együttműködve felszínre tudják hozni, hogy egyetértének. Vannak előre összeállított válaszcsoportok, mint pl. *egyetérték, tudom, helyes és hasonló*, amelyek az egyetértés nyilvánításai; mások, ezeket nem lehet listába szedni, mert részleteikben a meggyőzés tárgyat képező dologhoz köthetnek, az egyetértést különböző technikák segítségével mutatják, pl. az egyik fél azáltal hozza a másik tudomására, hogy tudja mire gondol, hogy megmondja neki, pl. úgy, hogy befejezi a mondatát vagy az érvelését. Ezek mind egyikét, melyek tehát egyetértést állítanak vagy mutatnak, meg kell különböztetni egy egészen más cselekedettől, nevezetesen az „egyetértés elismerésétől”. Hogy ki kivel ért egyet, valóságos kérdés lehet, a szkepticizmusra való következményekkel, s nem mint csupán gondolatban, mert hűség kérdése, ami az egyetértés nyers tényét illeti. Ez a kérdés a következő: kinek az „álláspontja” a kiindulópont, az a dolog, amiben meg kell egyezni, és ki van ezért abban a helyzetben, hogy „egyetértésen”: aki az „alapkielentést” tette, nem érthet vele egyet (az legfeljebb újra állíthatja). Ha tehát X elfoglal egy álláspontot, Y állíthatja vagy meggyőztetheti egyetértését. De ha X elfoglal egy álláspontot, Y pedig olyan álláspontot állít, amely szándéka szerint mutatja, és nem állítja az egyetértést X álláspontjával, akkor X-nek *el kell ismernie* az egyetértést, hogy mutassa, értekei, hogy Y *kimutatta* egyetértését. Ha X-nek ebben az álláspontban egyet kellene értenie Y-nal (ahelyett, hogy nyugtázná az egyetértést), akkor esetleg nem volna világos Y számára, hogy X megértette, hogy (Y) kimutatta az *o* egyetértését X-szel. Azaz: az első egyetértés nem feltehetően a második egyetértés, az első egyetértést nem hallották vagy nem produkáltak, az esetleg azt mutatja, hogy az első egyetértést nem hallották vagy nem helyezték elemzésük. Ebből illusztrálnak valamit azok az adatok, amelyeket ugyanezen beszélgetés egy későbbi pontjáról vettünk:

(11)

B: ...az egyedüli különbség, amit Mexikó -ő az Egyesült Államok vagy Kanada vagy bármely más ország között tesz
 A: Mm/hmm
 B: az, hogy az országnak van-e eltérő érdeke, a hátterük miatt, meg az ő-az' történetük / egy A: és a különböző hatalmi helyzet. Tökéletesen stimmel
 B: Így van

amelyben A azzal mutatja ki egyetértését, hogy hozzáad egy darabkát B okfejtéséhez, azután – így téve – kimondja száándékát az egyetértésre – *tökéletesen szímmel* – (itt azért releváns, mert a hangsúly az *és*-en módosításként veendő), B pedig nyugtázza az egyetértést.

Van mármint néhány forma, pl. *oké*, amit mind az egyetértésre, mind az egyetértés kifejezésére használnak. De az egyetlen, amit B 15-ben használ, az világosan nem egyetértés, hanem nem csupán A álláspontjának, hanem A cselekedetének megértése is. Mivel az egyetértés kimutatását (szemben kijelentésével vagy állításával) nyíltan az egyetértés tárgyának címezzük, s nem az egyetértés tényének, aminek elemzését meghagyjuk a beszélgető partnereknek, *szóval* az elismerések különbözően fontosak a megértés kimutatása szempontjából.

Hadd jegyezzem meg ezen a ponton, hogy most már talán kimondhatjuk a szekvencia kifejtésének egyik célját, nevezetesen, hogy az a kétértelműség, amivel foglalkozni kívánunk, empirikus jellegű, amennyiben mindkét fél mindkét lehetséges elemzéssel foglalkozik; A egyaránt megérteti egyetértésének kimutatását és elismeri azt a „kérdés”-elemzést, amit B 13. alatti megnyilatkozása mutat, így *ő* mindkettővel foglalkozik; 13. kimutatja, hogy B figyelemmel volt a *kinek* kérdés elemzésére, s az egyetértés 15. alatti elismerése részről azt mutatja, hogy *ezt* az elemzést is alkalmazta. Itt tehát nem csupán egy elméletileg elképzelhető kétértelműséggel van dolgunk, hanem empirikus kétértelműséggel.

(3)

A 12–15. szekvencia fenti tárgyalásának kezdetén egy kimondulási magyarázatot kintartam a *kinek* két alternatív elemzése számára, az egyik szerint ez kérdés, amely a tanár álláspontjának tisztázását kéri, a másik szerint A B-vel való egyetértésnek kimutatása azáltal, hogy B tanárral szembeni érvelésének egy lehetséges részletét produkálja. Egyik elemzés számára sem kintartunk alapot, s itt az ideje ilyen után kutatnunk. Ezen azt értem, hogy nem dolgoztuk ki annak az alpját, hogy a *kinek*-et kérdésként elemezzük, sem olyan eljárást, melynek segítségével B így hallhatta volna. Semmiképp nem azt mondom, hogy így hallotta így, vagy nem hallhatta így, miután éppen az imént próbáltam kimutatni, hogy így hallotta: csak azt nem mutattuk eddig meg, hogy *miként* lyukadhatott ki oda, hogy így hallja.

Induljunk ki a *kinek* olyan elemzéséből, mely szerint az kérdés vagy tisztázás iránti kérésem. Fel kell használnom egy Sacks által egész más anyagra kifejlesztett eszközt (Sacks, 1973a, 1974).

Sacks egy történet vevőjének a történet befekészése utáni kiöklöletlen helyéről úgy beszél, mint a beszélgetés szerkezeti vagy szerkezetileg meghatározott „helyéről”. Az egyik ide vezető gondolatmenet a következő: a beszélő állás alapjában véve megnyilatkozástól megnyilatkozásra szerveződik, ahol az átmenet-szabály tulajdonságait formája szerint minden következő lehetséges megnyilatkozás befekészési pont alkalmom arra, hogy a következő beszélő a szó átvételére törekedjen. E szabály első alkalmazására nyilvánvalóan az első lehetséges befekészési pontnál került sor, amit, csak most, kezeljünk úgy, mint első

lehetőséges mondatbefejezési pontot (résztleteket I. Sacks, Schegloff és Jefferson, 1974). Előrelátó elbeszélők számára szekvenciális probléma, amennyiben egy történethez egy mondatnál/megnyilatkozásnál többet kell elmondani, hogy a potenciális következő beszéd-technikai vannak, amelyeket itt nincs módom leírni, s ezek mindegyikének az a következő kezdjenek, hogyan akadályozzák meg abban, hogy átvesszék a szót. Ennek különféle mondati/megnyilatkozási átmeneret-következő-beszéd-technika a mondatot/megnyilatkozást átmenet-a-következő-beszéd-relevanciájától. A kitölti megnyilatkozás befejezést vagy beszélőváltás-befejezést tehát a hallgatóknak észlelniük kell azáltal, hogy megtalálják a történet befejezését. Az egyik indok arra, hogy a történet vevőjének a történet befejezésére vonatkozó kitöltetlen helye szerkezeti hely legyen tehát az, hogy a vevőknek ki kell mutatniuk, hogy felfogták a történet befejezését. Egy másik indok, hogy, mivel a történet előadása alatt a fogadóknak nincs módjuk kimutatni, hogy értik a történetet, amikor annak vége van, akkor kell ezt kimutatniuk, amire számos mód áll rendelkezésükre. Egyhással összekapcsolódó feladatok is lehetnek a befejezés észlelésének kimutatása és a történet megértésének kimutatása, ahol az egyik mód annak kimutatására, hogy észrevettük a befejezést, az, hogy kimutatjuk, értjük a történetet. Mivel a történet előadása folyamán a többi beszélő rendszeren tartózkodók a közbeszólástól, a történet befejezése központi jelentőségű a beszélgetés szekvenciális szerveződése szempontjából, s a történet vevőjének a történet befejezése után kiöltetlen helye speciálisan kitüntetett hely.

Míndezzel azért foglalkoztam részletesebben, mert a *kinek* a 12-es megnyilatkozásban egy történet vevőjének megnyilatkozása egy lehetséges történetbefejezéstől, vagy a beszélgetés részvevői tekinthetik annak. Anélkül, hogy végigmennénk az egész megelőző beszélgetésen, amelyben, három kivételtől eltekintve, A csupán azt teszi, amit „folytatási-jelecsnek” (az „uhmm” változatai) nevezünk, s ami a hallgatók részéről annak kimutatására szolgál, hogy látják, hosszabb egysege van folyamatban, amilyen egy történet is, és még nincs vége, 1–1-ben van két dolog, ami arra mutat, hogy rábukkánhatunk itt egy történet befejezésére: (1) B bejelenti, hogy ez egy összegezés (*oda lyukadtunk ki*) az összegezők vagy áttekintések pedig befejezés-relevánsak vagy lezártas-relevánsak (ahogy az *és akkor rá kellett jönnöm...* beszélgetés-lezártásban, Schegloff és Sacks, 1978), és (2) az elbeszélő a történet szereplőivel egy lezártas-releváns cselekedetet hajt végre, ebben az esetben a *történetben* összegezi álláspontjait, ez a módja, hogy egyegetítsen a nézőlettel, az egyegetítés pedig viták lezártásának módja (s innen van az *egyvetérek* használata abban az értelemben hogy „fejezzük be”, miközben senki sem gondolja, hogy egyegetítésre jutottak). A történetek befejezésének egyik módja az, s ez – amint Sacks (1972b) szépen kimutatta – érvelyes gyerekek történetére is, hogy a szereplőkkel a viselkedés folyamát valamiképpen lezáró cselekedetet hajtatnak végre, pl. a lefeküdtiek aludni. Ha megengedett nekem, hogy téziseim további kidolgozásától eltekintsek, akkor a történet befejezése megtalálható 1–1-ben, a 12-ben A egy vevői üres helyet tölt ki a történet befejezéséről, megnyilatkozását pedig alaposan meg kell vizsgálni, hogy kimutajja-e, felfogta a befejezés tényét és megértette a történetet.

Most egy kis módosítást kívánok bevezetni azzal kapcsolatban, hogy miként értjük ezt a szerkezeti helyet a beszélgetésben. Szándékunk szerint azt a tényt kell megmagyaráznia,

hogy a beszélgetésben szinte semmit sem lehet úgy tenni, hogy az bizonyan egyoldalú legyen. Még a megnyilatkozások esetében is *lehetőség* „befejlesztési pontokról” beszélünk, mert a beszélő folytathat egy egyébként látszólag teljesen befejlesztett megnyilatkozást vagy egy másik beszélő építhet rá, s így kezdeményezőjétől kiderülhet, hogy nem tartja teljesen ellenőrzése alatt, hogy megnyilatkozása hova fog a végén vezetni. Ugyanez áll nagyobbb egyességekre is, amilyenek a „témák”, s ezt javasolom a történetek számára is. A történet befejlesztése helyett ezért történetbefejlesztési javaslatról fogok beszélni. A történet elbeszélő egy bizonyos ponton *javasolhatóak* a történet befejlesztését, de maguk nem *garantálhatóak*. Egy történet akkor fejeződik be, amikor, miután befejlesztésre az elbeszélő javaslatot tett, a vevő ezt elfogadja azáltal, hogy elismerte a befejlesztést és kimutatta, hogy megtette a történet.

De ha megengedjük a befejlesztést és (vagy azáltal, hogy) kimutatjuk a történet megté-
sét, az csupán az egyik lehetőség, amivel a vevők egy befejlesztési javaslat esetében élhetnek. Azt is megtehetik, hogy nem járulnak hozzá a befejlesztéshez. Ezt gyakorlatilag, bár nem szándékosan, megtehetik azáltal is, hogy tévednek, amikor megpróbálják kimutatni, hogy megtették a történetet; azaz, megtérsüket kimutatandó a történetnek olyan olvasatát kínálják, ami az elbeszélő számára elfogadhatatlan. A történetet ilyenkor nyitva lehet hagyni a helyreigazítás számára. A vevők megtehetik ezt szándékosan is; azaz, szándéko-
san félreérthetik a történetet; pl. B éppen arról számolt be A-nak, hogy *Sibbi nővérenek kistia szüleit*; B így folytatja:

B: De már rég túlhordta

A: Mm

B: És egyébként kb. negyven fontot szedett föl. Azt mondták óriási volt. Ugyhogy, én azt hiszem nagyon örülnek neki.

A: Igen, hogy óriási volt hh.

De a legendszerűsében használt forma, amellyel egy vevő nyitva tarthatja a történetet, amit minígy erre a célra terveztek, a történettel kapcsolatos kérdés. A történettel kapcsolatos kérdés, amely választ kíván az elbeszélőtől, nyitva tarthatja a történetet. Tehát éppúgy, ahogy a vevő utes helyet külön megvizsgáljuk abból a szempontból, hogy tartalmazza-e a befejlesztés nyújtását és a történet megtérsét, ugyanúgy megvizsgáljuk más releváns lehetőségek után kutatva is, nevezetesen a történetet nyitvatartó kérdés után. Ez olyasmi, ami után az elbeszélőnek kutatnia kell, hiszen ha ott van, akkor foglalkoznia is kell vele. S ha itt egy kérdés formájú megnyilatkozás jelenik meg, akkor ennélfogva kérdésként is kell hallani. S nem a kérdőforma miatt kell így hallanunk, hanem annak releváns volta miatt, hogy ott találjuk, persze amennyiben ez az utóbbi feltétel kielégíthető a kérdőfor-
mával. Ezzel remélem megmutattam a *kinek* első lehetséges elemzésének alapját, azaz hogy tisztázást kívánó kérdésként halljuk. Ezt mindvégig az a sorrendi szerkezet kínálja, amely-
ből következik, s az a hely, amelyet ebben elfoglal. S remélem ezzel rámutattam a nyelvi-
forma egyik képességére, amely ugyanakkor más, mint a „cselekvésmeghatározó” képes-
ség, amit e cikk elején elvetettünk. Nevezhetünk ezt „követelménykiegészítő erőnek”, azaz
ha független sorrendi alapunk van arra, hogy egy megnyilatkozást kérdésnek találjunk, „ha

tudjuk" (ez utóbbi a követelmény), akkor e követelmény kielégíthető a megnyilatkozás nyelvi formájában – a kérdőformával.

Próbáljunk meg mármost alapot kínálni a másik elemzés számára is, mely szerint A 12. alatti megnyilatkozása egyetértést mutat B-vel azáltal, hogy nem ért egyet B kimondott ellenfeleivel, vagy közelebbről, annak megmutatása által, hogy képes produkálni B lehetséges okfejtésének egy láncszemét, s ezáltal, hogy megérti B-t és együtt érez vele. Amennyiben ez a kiinduló összefoglalás némiképp gazdagabb, mint az első alternatíva eredeti felállítása, talán kevesebbre lesz szükség a kifejtés során. A kifejtésre szoruló lényeges pont itt az, hogy milyen alapon halljuk a *kinek*-et B álláspontjaként, vagy annak részeként. Természetesen nem kívánunk intuíciónkra hagyatkozni afelől, hogy mi volna ez az álláspont, ha extrapolálnánk abból, ami a beszélgetésben adott, annak érdekében, hogy a *kinek*-et ezzel összehangban találjuk. Hadd javasoljam ehelyett, hogy A (mint kiderül, először sikertelenül) arra a sorrendi szerkezetre épít, ami *a történetben elbeszéli beszélgetésben belüli* érvényesül, nevezetesen a két-résztevő beszélgetésváltakozás képletére, amit a beszélgetéselemezben „ababab”-ként szokás ábrázolni, de amit itt a jobb érthetőség kedvéért BCBBCB-nek fogunk jelölni, ahol C a tanár.

Azt vetem fel, hogy A megnyilatkozását nem csupán arra hivatkozva hajlíja végre, hogy a számára kijelölt üres hely a javasolt történetbefejezés után van, hanem megnyilatkozása megszerkesztésekor ennek az üres helynek egy másik elhelyezését alkalmazzza, amely nem csupán ahhoz a ténnyhez illeszkedik, hogy *egy* történetet követ, hanem illeszkedik ahhoz az adott történetitípushoz és annak ahhoz a konkrét esetéhez, amit megnyilatkozása követ. Azaz felhasználja, hogy ez egy „ellentmondás-típusú” történet; hogy egy beszélgetéstől szól; hogy BCBBC formátumot alkalmazó beszélgetéstől szármol be; hogy a szemből álló álláspontok erre a formára vannak leképezve (azaz, hogy a BCBBC nem csupán a beszélők, de az álláspontok váltakozását is nyomon követi), és végül hogy mindez a javasolt történetbefejezésben jelenik meg, ahol a BCBBC képletben C álláspontja foglalja el az utolsó váltás helyét. 12. alatti megnyilatkozása tehát – *a kinek* – kiterjesztéssel *annak a beszélgetésnek* (azaz amelyikről a beszámoló szól) egy olyan üres helyen jelenik meg, amelyet a képlet B-hez rendel hozzá, vagy ha úgy tetszik B oldalán, s így alapunk van arra, hogy úgy halljuk, ehhez az oldalhoz járul hozzá, s ezáltal ennek az oldalnak, vagy B-nek a megértése, illetve a vele való egyetértés. Ez az tehát, ami B okfejtésének javasolt láncszemévé lehet, hogy B végül is felfogja, „pontosan mire gondolok”. Megtámoogatandó ezt az eszközt, melynek teljesüléséhez annak belátása szükséges, hogy A egy üres helyvel kibővíti a történetet, ami módot ad arra, hogy kimutassza, felfogja a befejezést és megértette a történetet (nem is beszélve a B mellélti állásfoglalásról, amire még visszatérünk), valamint az is szükséges, hogy megnyilatkozását a történet által elbeszéli beszélgetés szempontjából belső sorrendi szerkezet alapján tekintsük, megtámoogatandó ezt az eszközt A úgy építi fel megnyilatkozását – amint arról korábban már szótunk –, hogy megértéséhez szükség van *edben* a szekvenciában az utolsó megnyilatkozásra való utalásra. Arra törekszik, hogy megnyilatkozását úgy tegye elemezhetővé, mint lehetséges következő megnyilatkozást abban a beszélgetésben, amelyben a megnyilatkozás, amelyhez köve van, előfordult. Am az első menetben ez hiábavalónak bizonyul.

Ha megértjük, hogy – a *kinek* ezen elemzése alapján – A egyetért B-vel azáltal, hogy „mellei áll”, az ő oldalára áll egy szembenálló véleményekről szóló történetben, amelyben a feleket váltakozó beszélgetési üres helyek képviselik, és ha megértjük annak fontosságát, a vevők és elbeszélők számára, hogy a vevők döntenek afelől, hogy hova álljanak olyan szembenálló véleményekről szóló történetekben, ahol az egyik szereplő az elbeszélő, akkor talán újra megvizsgálhatjuk az első elemzés – a kérdés-elemzés – szerint a *kinek*-et, hogy belassuk, miként érthető ez A állásfoglalása alapján.

Vegyük fontolóra: B előad egy szembenálló véleményekről szóló történetet, amelynek ő az egyik szereplője. A egyik lehetősége, hogy állást foglal egyik vagy másik oldalon, az elbeszélő/szereplő vagy ellenfele oldalán. A vevők rendszerint az elbeszélők mellé állnak, felteszem azért, mert részben így választanak az elbeszélők vevőket a történetek számára. De a vevők nem minden esetben állnak az elbeszélők partjára. Van-e mód arra, hogy a *kinek*, mint kérdés, relevánsnak tűnjék abból a szempontból, hogy A B ellenfele mellé áll? Ami azt illeti, a tisztázásra irányuló kérdés mutathat meg nem értésre, különösen az adott szerkezeti helyen; ám amikor az állásfoglalás a kérdés, mint talán itt is, megvizsgálhatjuk abból a szempontból is, szolgál-e bizonyítékkal az ellenfél mellei állásfoglalásra.

Hadd vessem fel, hogy a *kinek* hallható úgy is, hogy releváns legyen „a tanár” mellei állásfoglalása szempontjából. Ez azt jelentené, hogy a *kinek*-et preszekvenciális kérdésként halljuk. A preszekvenciális általában olyan megnyilatkozások (tipikus esetben kérdések) megjelölésére, melyek relevanciáját a vevők számára nem annyira az adja meg, ami megelőzte, mint inkább az, amit előrevetít. Azaz sajátosan előre elhelyezett megnyilatkozásokként kezelik őket. A velük való foglalkozás érdekében lehet az olyan szekvenciális iránt, amelyeket előrevetíteni látnak, pl. az előzményhívásoknak, amilyen pl. *Mit csinálsz ma este?* halljuk az előző jellegű. Az pedig, hogy előzményhívásoknak vagy előzetes kéréseknek látjuk őket, maga után vonja, hogy a rájuk adott válaszokat nem csupán leíró helyénvaló voltuk szempontjából – ha ez a szempont egyáltalán számít – választjuk, hanem arra függesztve tekintetünket, hogy mi a teendő azzal az elővetélelhezható megnyilatkozással, amelynek előhangjaként szolgálnak, és csakugyan, a következő megnyilatkozás rákérdezhet az előhangban jelzettek részleteire. Így *Mit csinálsz ma este?* vagy *Miben szánulkozol?*

Mármint egy megnyilatkozás preszekvenciális jellege nincs ellátva nyelvi megkülönböztető jeggel; ez szekvenciális tulajdonsága. A (3) minasztázevegeben az A2-t követő megnyilatkozás, azaz amelyik az *En csak nem tudom hol ez a címet követi*, amelyet korábban azt mondtuk, hogy útmutatás kérés, a *Nos, a város melyik részében laksz?*, amit itt az útmutatás preszekvenciálisaként kezelünk; más sorrendi kontextusban ez lehetett volna egyenes kérdés.

Úgy gondolom, hogy abban a mintában, amivel foglalkozunk, a *kinek* a tanárral való egyetértés és B-vel való egyet nem értés preszekvenciálisaként hallható, előre megkonstruálva a következő feltételezett szekvenciát: A: *Kinek*, B: *Szóval ő aszonnya...* A: *Es mi nem stimmel ezzel*. Ebben az olvasatban a kérdés nem amiatt az álláspont miatt panaszkodik, amelyhez kapcsolva van, hanem amiatt a beállítási miatt, amit ez az álláspont egy másiktól kapott, a „nem tett igazságot”, s ez olyan valakinek a panasza, akinek esetleg érdeke tűződik

ahhoz, hogy igazságot tegyenek, s az egyik ilyen érdek az, hogy ez a panaszkodó álláspontja. Ebben az esetben ez tehát a B-vel való egyet nem értes, annak preszkekvenenciája lenne.

Mármost szeretném megjegyezni, hogy ez a felfogás a *kinek*-et másképpen helyezi el a kezdeti elemzéshez képest, ha úgy tetszik „stratégia” tekintetében: minimálisan stratégiai alagat helyezi el. Mindazonáltal belül van a korábbi elemzés keretein, s csupán egy fajta kiterjesztése, amennyiben nyitva tartja a történetet.

*Az eredeti kéziratból kb. öt gépelt oldalnyiit kihagytunk itt (*a szerk.*).

Ehhez a kérdéshez másképpen is közelíthetünk, mégpedig úgy, hogy megvilágítsuk, milyen gondok számaraznak abból, ha egy résztvevő véleményezeti „szerepet”, pl. amelyet a beszélgetés kezdetén kialakítottunk, meghatározó jelentőségű tényezőként használjuk a beszélgetés bármely helyén, mint amely irányítja a megnyilatkozások produkálását és elemzését, s nem pedig fordítva, azok határozzák meg a szerepet. Míg azok, akik az elemzésnek ezzel a formájával először találkoznak, rendszerint úgy érzik, annak a ténynek, hogy ez az anyag egy rádiós töksből számarazik, erőteljes és meghatározó jelentőségű van, s a döntő tény az „elődöt” szerep relevanciája; vagy úgy érzik, hogy döntő a telefonáló tizenéves státusa egy felhívó szemben; vagy a résztvevők bármilyen más „szerepe” vagy identitása, márpedig ezek egyike sem döntő itt. Egy olyan történet elmondásában, amelyben az elbeszélő szerepel, úgy tűnik a döntő fontosságú beszélgetési jelenség az elbeszélő relevanciája a szereplőhöz képest. A jelen adatban a *kinek* tisztázás iránti kéreseként való elemzés azzal kapcsolódik össze, hogy B-t a történet szereplőjeként határozzuk meg, azzal az a konkrét szereplő, akivel szemben A felsorakozhat.

A „számarazékos” cselekedet – egyetértés kimutatás – B szereplőkénti meghatározásához kapcsolódik, s így lehetséges itt egy számarazékos cselekedet, mivel B szereplő státusán keresztül a tanár ezen elemzés szerint relevánsan lehet a megnyilatkozás „elődleges” cselekedetnek célpontja. S az elődleges cselekedet mint tisztázáskéret B elbeszélőkénti azonosításán alapszik, azzal azon, amit ebben a beszélgetésben tesz.

Csupán megjegyzésként hadd fűzzem hozzá, hogy A végül megengedi B-nek, hogy a *kinek* és a *milyen merce szerint* megnyilatkozásokkal mindkét elemzés alapján foglalkozzék mindaddig, amíg az első helyen az „egyetértés” szerinti elemzés áll.

(4)

Hadd zárjam a tanulmányt azzal, hogy a figyelmet újra ráirányítom három témára, amelyek az eddigiekben végigvontultak, annak érdekében, hogy fejtegetésem általánosságát növeljem.

Az első a *kérdés*: bármilyen határozza is meg a „kérdések” mint nyelvi forma osztályát, az nem felel meg a kérdések mint beszélgetési objektumok, vagy interakciós objektumok, vagy társas cselekedetek számára. Ha „kérdésen” bármilyen olyasmit akarunk érteni, ami

szekevényia szempontjából releváns vagy implikatív tárgy, úgy, hogy az valamiképpen körvonalaazza a „válasz” fogalmát, ha tehát itt valami a szomszédági párok szerinti szerveződéshez hasonló jut szerephez, analitikusan még kifejtésre váró megköötésekkel a második pártészre vonatkozóan, ha végi az a szándékunk, hogy a „kérdés” *beszélgetők*, s nem ideálizált beszélők és hallgatók, vagy „alanyok” viselkedésének magyarázatára képes formaként szolgáljon, akkor különféle okokkal fogva nem elegendő a nyelvi forma tulajdonságait használni az ilyen objektumok egyedüli, vagy akár invariáns, noha nem kimerítő jelzőként vagy megtestesítőként. A sorrendi szerveződés döntően fontos. Mind-ezt tényként elfogadva az már kevésbé világos számomra, hogy hasznos-e sajátos érdeklődés tárgyaként megkülönböztetnünk a „kérdések” osztályát, vagy inkább asszimiláljuk őket a „szomszédági párok” osztályába. Ezzel a kérdéssel azonban itt nem foglalkozunk tovább.

Második a *kétértelműség*: bármilyen elfogadott magyarázataink vannak is a megnyilatkozások kétértelműségének forrásaira, a kétértelműség alapjaként hozzá kell ehhez tennünk a beszélgetés sorrendi szerveződését is. Az itt tárgyalt kétértelműség, ami egy megnyilatkozás lehetséges kérdés státusára vonatkozott, semmiképpen sem az egyetlen, szekevényian alapuló kétértelműség; az általa implikált sorrendi szerveződés és a hozzá hasonló esetek sem alkoják az egyetlen ilyen kétértelműséget generáló kombinációt. Amikor előbbre haladunk a beszélgetés és az interakció különböző sorrendi szerveződésinek, s ami fontos, integrációjuknak kifejtésében, először fogjuk érezni, hogy milyen átfogó jelenséggel van dolgunk. S ekkor talán abban a helyzetben leszünk, hogy ne csupán azt értsük meg, hogy az itt vizsgált típusú megmaradó kétértelműségek miként fakadnak a sorrendi szerveződésből, hanem azt is, mennyi potenciális kétértelműség termelődik és oldódik meg, még mielőtt felszínre bukkanna.

Ezt az utóbbi mellékmondatot egy olyan elemzési stratégia teremti meg, amelyet explicite kell tennünk, s esetleg kétségbe is kell vonnunk. A legüüb elméletileg vagy heurisztikusan elgondolható kétértelműség ténylegesen sohasem merül fel. Ennek oka lehet egy úgynevezett egyértelműsítő működése, amely lehet az agy valamely komponense, a kontextus által a szintaxisnak tett szolgálat stb. Vagy az az is lehet, hogy az elméletileg leírható kétértelműségek olyan eljárások származékai, amelyek a természetes közülmények között zajló interakció szempontjából lényegteleneek, s ezért természetes kontextusban ezek az egyértelműsítésre váró kétértelműségek nincsenek is jelen.

A kétértelműség problémája a „véletlenül kihallgatás problémájaként” fogható fel. Azaz aki véletlenül elkapja egy beszélgetés valamely töredékét, vagy akár az egész beszélgetést anélkül, hogy tudná, miről van szó a meghallgatott szövegtől függetlenül, olyan kétértelműségeket hallhat, amelyek a beszélgetés jóváhagyott részvevői (ez Goffman kifejtésére) számára nem léteznek. A szöveget a beszélgető felek annak figyelembevételével tervezik meg, hogy a másik mit tud és mit nem tud (Sacks és Schegloff, 1978; Sacks, Schegloff és Jefferson, 1974; és Schegloff, 1972), s ettől a tervezéstől várható, hogy a lehetséges kétértelműségek javarészt már előre elkerüli. Az olyan hallgatók, akik számára nem terveztek a szöveget, kétértelműségekre fognak ütközni azokon a pontokon, ahol ismereteik nem izomorfak annak a beszélgető felnek az ismeretivel, aki számára a szöveget terveztek. Persze a beszélgető felek tudásának lényeges része abból áll, ami

a beszélgetés során előzőleg elhangzott, aki tehát csak egy foszlányt kap el belőle, az szinte biztos, hogy kétértelműsége bukkán.

Várható, hogy a kétértelműség és az indexikálitás problémáinak eredete és az iránuk megnyitvaülő legnagyobb érdekklődés a logikában és a tudományban keresendő, ahol olyan állítások értékelése a fontos, amelyekről lehántottuk a helyi kontextust, olyan értékeles, amely mindenkire, mindenhol, mindenkor érvényes, s nem épít senkinek a konkrét ismeretere. Ez szinte a legszelésőségesebb formában defínálja a felteleteket a kétértelműség tapasztalati felfedezése számára. Paradox módon tehát a kétértelműség mint az érdeklődés tárgya, és a kétértelműségek empirikus felfedezése a gyakorlatban, a „racionalitás” beszéd utáni kutatásnak természetes következménye, a racionalitásnak abban az e kétértelműséget olyan szellemi hagyomány kincese között kell számon tartanunk, amely, egészében véve, szembenáll a racionalizmussal, amilyen pl. az ún. Új Krtika.

A filozófusoknak, logikusoknak, nyelvészeknek és némely szociológusoknak fejrtés okozó kétértelműség jelentős része nézetem szerint jellemzhető a véletlen kihallgató problémája alapján, noha e tudományágak valójában nem bízták magukat arra, hogy véletlen kihallgatók legyenek. Van egy kézenfekvő eljárás megfelo formái kétértelműségek előálltására: kindulunk egy magában álló mondatból, néha beleépítjük a kétértelműség valamelyik klasszikus forrását (pl. egy indexikus kifejezést, amint a névmás), máskor nem, s elképzelünk egy sor helyzetet vagy jelenet, melyek mindegyikében a mondatnak vagy valamely résznek „más jelentése” vagy „más értelme” lesz, vagy mondhatjuk, hogy lesz. Az a felfedezés, hogy „ugyanazon mondatnak” vagy „ugyanazon komponensnek” „más-más jelentése” lehet a különböző jelenetekben, a kétértelműség problémájának magja. Azért kezdem ezt az okfejtést azzal az észrevétellel, hogy a legtöbb elméletileg vagy heurisztikusan leírható kétértelműség sohasem fordul elő, mert a tényleges beszélgetések részvevői a megnyilatkozásokkal nem elszigetelt mondatokként találkoznak, s mivel nem különböző jelenetek sorában találkoznak velük, hanem tényleges, részletes, egyedi jelenetekben, amelyek finom szövedéklü kontextusba ágyazódnak.

A diszciplínáinkat foglalkoztató kétértelműség jrtése megint csak ezen eljárás termékének tűnik számomra. Nem arról van szó, mintha be akarám fektetni a problémát különbözőtessük meg attól a kétértelműségtől, amivel a tényleges beszélgető felek ténylegesen, empirikusan mint kétértelműségekkel találkoznak a természetes beszélgetésekben. Vannak ilyen tapasztalati kétértelműségek, s ezek, nézetem szerint, analitikusan más jellegűek és külön vizsgálándók.

Amikor az ilyen kétértelműségek alapját keressük, úgy vélem egyik (fontos) forrásukat a beszélgetés sorrendi szerveződésében kell megfelnünk. S ez szükségképpen elkülöníti kutatásukat a hagyományosabb kétértelműségekétől, amelyek elsősorban úgy csapódtak le, hogy megfosztották őket sorrendi helyük jelentőségétől.

Végül ha ezek a kétértelműségek eltérő osztályát alkotják, eltérő alapokkal, s eltérő kutatási módszerek felelnek meg nekik, akkor nem világos, hogy az elméleti és heurisztikus kétértelműségekkel és azok egyértelműsítésével kapcsolatos mely eredmények érvényesek

a természetes interakció esetében is. Mert ezek olyan tárgyakra vonatkozó eredmények, melyek esetleg nem vagy csak kevésbé tűnnek föl a természetes körülmények között vizsgált világban, vagy olyan eredmények, amelyekről a természetes világban fellelhető tárgyak többé vagy kevésbé eltérnek. S ha ez az érvelés ahhoz a megfontoláshoz vezet, hogy a mondatok leválnak azokról a kontextusokról, amelyekben a „való világban” megjelennének, akkor ez nem csupán a kétértelműségekre érvényes, hanem olyan szintaktikaiilag és pszichológiaiilag összetettebb eredményekre is, amelyek a tagadással, passzívummal, kérdésekkel stb. kapcsolatosak. A lényeg itt az, hogy ha mondatokat elszigetelten veszünk szemügyre, akkor nem csupán arról van szó, hogy olyan mondatokat, amelyek megjelennének egy kontextusban, kiragadunk a kontextusból; arról van szó, hogy már magát a mondatok összeállítását, felépítését, összeszerelését jósolják a beszélők alapján, hogy mely ponton produkálják, s ez az, ami által a mondat kontextushoz kötött, s nem arról van szó, hogy lehetőségekben független mondatok más-más érintetlen objektumok volnának attól függően, hogy a szövegekben szerepelnek, vagy azon kívül szemléltük őket. Az utóbbi megvalósítására fejlesztették ki a természetes nyelveket, mint amilyen a matematika. A természetes nyelveket így módon kezelni annyit tesz, mint úgy kezelni őket, mintha éppen azokkal a tulajdonságokkal rendelkeznének, amelyek hiánya a mesterséges, formális nyelvek kidolgozását motiválta. De egyben azt is jelentené, hogy figyelmen kívül hagyjuk, sőt helytelenítjük a természetes nyelv tulajdonságait, amely azt, különösen pedig mindennapi interakciós használatát oly nagy hatással természeteti tárggya teszik.

JEGYZETEK

¹ Ezért az észrevételt Katherine Campbellek tartozom hálaival.

² Számos idevágó kérdés (amelyek az egyetértéssel kapcsolatosak) kitűnő és empirikusan kidolgozottabb tárgyalásait találhatjuk Pomerantz (1975) munkájában.

A NYELV ÉS A TÁRSADALMI ÉLET KÖLCSONHATÁSÁNAK VIZSGÁLATA*

Dell Hymes

A beszéd sokfélesége régóta fémjelzi a szociolingvisztikát. Ebben a tekintetben két dologról érdemes beszélni. Az egyes beszélők közötti különbségek, valamint az egyes beszélők viselkedésében megfigyelhető beszédváltozatok mögötti rendszertbe tapadt szabályok állnak, melyek a társadalmi vagy nyelvtani szerkezetekhez hasonlóan minőségi vizsgáldottnak vehetők alá.¹

A beszéd sokfélesége az élet számos területén problémaként jelenkezik. Problémát jelent ez a nevelésben, a nemzetiségi váltásban, a kultúrák határain áttörő kommunikációban. Sokszor előfordul, hogy ilyen problémába ütközve egyesek tudományos közreműködést igényelnek, és családniuk kell. Rendszerezett ismeretanyag és elmélet egyelőre még nem áll rendelkezésre. Még abban sincs egyetértés, hogy a társadalmi élettel kölcsönhatásban szemlélt nyelvvel miként kellene leírni. Egy szabványosított, világos kifejezésekkel történő leírás mód megkönnyíthetné, hogy teljes körű és egymással összehasonlítható vizsgálatok révén ismereteket szerezhessünk, elméleteket alkotassunk. Még abban sincs egyetértés, hogy egyáltalán szükség van-e egy ilyen leírási mód.

Eddig utinyomórészt a kétnyelvűséggel, illetve két dialektus azonos szintű ismeretével kapcsolatos jelenségek iránt mutatkozott érdeklődés. Önmagában véve azonban a kétnyelvűség korántsem alkalmaz arra, hogy a nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának modelljeként kínálkozzék. Egy ilyen kölcsönhatási modell vagy elmélet szempontjából nézve a kétnyelvűség korántsem tekinthető egységes vagy önmagában megálló jelenségnek. Nincs minden jelenség és felhasználhatóság nélkül az a tény, hogy egy közösségben egyszerre két nyelv van jelen, illetve egy személy különböző összefüggések adott változatai által meghatározott kommunikációs repertoárja egyszerre két nyelvet tartalmaz. Viszont nem feltétlenül kellene különálló nyelvek ahhoz, hogy adott meghatározó összefüggések nyelvi eszközök révén kifejezésre juttassanak.

A *par excellence* kétnyelvűség (pl. a francia és az angol Kanadában, a velshi és az angol nyelv Észak-Walesben, az orosz és a francia a forradalom előtti orosz nemességben) sajátos, szembevetendő esete a nyelvi repertoár általános jelenségeknek. Egyetlen normális

* D. Hymes, Studying the Interaction of Language and Social Life In: Hymes, D. *Foundations in Sociolinguistics*. University of Pennsylvania Press, 1974:29–66. Fordította: Csepeli György.

csekélyek a nyelvi különbségek. A nyelvi méretek szerint megkülönböztethetetlen eseteket eszerint hol egy nyelvűeknek, hol két nyelvűeknek, hol minősítünk, annak függvényében, hogy milyenek a helyi társadalmi kapcsolatok és attitűdök (a probléma bővebb kifejtését lásd Hymes, 1968b).

Két nyelvű helyzeiben rendszerint azt vizsgálják, hogy funkció, kidolgozottság és értékelés tekintetében milyen munkamegosztás jött létre az egyes nyelvek között. Ez a munkamegosztás valójában egy egyetemes jelenség megnyilvánulása, melyet világomórész egy nyelvű helyzetekben ugyanolyan jól tanulmányozhatunk. Funkció és érték tekintetében nem mindenütt azonos értéket a nyelv mint olyan. A különböző társadalmak kommunikációs háztartásában a beszéd különböző teret foglalhat el, különböző funkciókat is rethetett vállalhat magára. A mi társadalmunkban az énekés útján történő kommunikáció, valamint a beszéd útján történő kommunikáció metszi egymást a dalban. A tiszta beszéd és a hangszerezés muzsika viszont két különfajta kommunikáció. A Montana államban elő Flathead indiánoknál a beszéd és a szöveg nélküli ének (dúdolás) elkülönült formákat képeznek. Ugyanakkor a szöveges ének és a szöveges ének egyik vonatkozása-ként jelentkező hangszerezés zene metszik egymást. Az Új-Zélandon élő maoriknál a hangszerezés zene a dal része, és végsősoron mindkettőt beszédnek tartják. Erdemes megjegyezni, hogy mind a Flathead indiánoknál, mind a maoriknál természetfölötti kontextus ötvözi össze a beszédet és a zenét. Ez a kontextus teszi mindkét formát (illetve a Flathead indiánoknál még az állathangokat is) nyelvi kommunikációs formákká. Ezeket a példákat Judith Temkin Irvine (1968) vizsgálataiból vettük. Ami magát a beszélgést illeti, bár Malimovszki leírása alapján alaposan ismerjük a phatikus kommunikációt, a pusztá beszéd kedvéért történő beszéd jelentőségét, a néprajzi adatok arra utalnak, hogy korántsem az esetben (lásd Sapir, 1971). A dél-indiai pályánok „többnyire rendkívül keveset beszélnek, és csaknem teljesen elnémulnak, mire betöltik 40-ik évüket. A szöveg, közlékeny személyeket abnormálisnak és gyakran agresszívnek tekintik” (Gardner 1966:398). Egy közösség beszédstruktúrájának vázlatos formáját talán éppen a szűkséges és a kívánatos hallgatás eloszlása mutatja meg legközvetlenebbül (lásd Samarin, 1965; Basso, 1970). Végeztül egészen természetes, hogy két nyelvűek esetében addig szó sem lehet annak megállapításáról, hogy a nyelv milyen szerepet játszik a gondolkodásban és a kultúrában (Whorf problémája), amíg nincs megállapítva, hogy az általuk beszélt egyes nyelvek milyen szerepet töltenek be ebben a tekintetben. Egy nyelvűek esetében sincs másépp, mivel a különböző társadalmakban a nyelv különbözőképpen játszik bele a nevelési tapasztalatokba, és egyéb magatartásmódok átadásában (lásd Hymes, 1966).

Még azonos nyelven beszélő egyetlen társadalom különböző csoportjai között is számit-hatunk efféle különbségekre.

Olyan általános elméletre és tudásanyagra van tehát szükség, mely természetes keretek közé helyezi a beszéd, a repertoár, a beszédmódok és a közük való választás jelenségeit. Rendszeres módon még csak most indult meg az a folyamat, mely ilyen elmélet és tudásanyag kialakulásához vezethet. Szükségte az azt gondolnunk, hogy a szociolingvisztika valamiféle újdonsült tudományág. Ha majd a nyelvészet tökéletesen számot vet a társadalmi és kulturális dimenziókkal, és mindkét esetben megismerik egymás tárgyát és

elméleti bázisait, akkor a szociolingvisztika tulajdonképpen a két megközelítés határterületéin elhelyezkedő sajátos vizsgálati móddal lesz azonos. Tudományként továbbra is nyelvészeti, antropológiai stb. fogunk beszélni. A fentiek értelmében megváltozik azonban majd a nyelvészet, antropológia stb. jelentése. A fontos funkcionális kérdéseket felvető társadalomtudósok rendszerint elegendő előzetes ismeretek és belátás híján voltak ahhoz, hogy megfélelően szembe tudjanak nézni a problémák nyelvi oldalával. A beszéd tanulmányozásában kulcsfontosságú nyelvészet viszont szinte teljesen azzal foglalkozott, hogy a referenciális kódnak tekintett nyelv szerkezetére vonatkozó elemzést finomítsa. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásáról csak akkor tudunk modelleket alkotni és elméleteket felállítani, ha megfélelő leírással rendelkezünk ennek a kölcsönhatásnak a természetére vonatkozólag. Az ilyen leírások során olyan megközelítésre van szükség, mely a szokásos tudományos gyakorlat kereteit részben érinti, részben kereszbe metszi, részben pedig összekapcsolja egymással. Ennek a megközelítésnek az a célja, hogy új megvilágításba helyezzen régi kérdéseket. Ez a megközelítés lenne a lenyegre annak a tudománynak, amelyet a beszélés és a kommunikáció néprajzának (vagy etnolingvistikának) nevezhetnénk, és amely a szociolingvisztika általános területén belül helyezkedne el.

A LEÍRÁS ÉS A TAXONÓMIA KÉRDÉSE

A nyelvet társadalmi összefüggésiben tanulmányozó legkiválóbb kutatók közül egyesek azt vallják, hogy az a helyénvaló stratégia, melynek során a jelenleg elfogadott nyelvi és társadalmi elméletekhez közvetlenül kapcsolódó problémákat választanak ki. Előszörban azokat a problémákat tekintik fontosnak, amelyek a már meglevő tudományok rangos elméleti szintje is azok, jóllehet ezeknek a tudományoknak a munkamódszereit gyakran át kell szabni a problémák igényeinek megfelelően, másképp elmarad a megoldás. Nincs valami nagy becsük a kutató szempontjából idegen kultúrákban folytatott térepszámla-toknak, ahol kevésbé lehet az adatok szigorú ellenőrzésére törekedni, és nem könnyű a hipotézisek ellenőrzése sem. Úgy véljük, hogy az ilyen társadalmakról született beszámolók hasznavehetetlenek, mert többnyire csak véget nem érő leírásokat tartalmaznak, melyek mennyiségüktől függetlenül előre alkalmatlanok arra, hogy az elmélet terén újabb felismerésekhez segítsenek.

Az én véleményem homlokegyenest ellentéző. Határozottan annak a szellemi hagyományoknak vagyok a híve, mely már az ókorban megfogalmazódott, és a felvilágosodás korában pontos körülírást nyert, mely szerint az emberiség történetét aligha érthetjük meg, ha nem vesszük figyelembe néprajzi sokféleségét. Az emberek egyiségének és természetének a kielégítő megértését csak akkor tarthuk lehetségessnek, ha beleértjük – mégpedig nem elvont formában – az emberi nem sokféleségét. Ennek a hagyománynak a szellemében azt mondhatjuk, hogy legyen bármilyen logikus és átható is egy elmélet, egy garast sem ér, ha nem világítja meg és nem vesszi figyelembe az egészében vett emberi nem életmódját jellemző sokféleséget. Ez az álláspont tökéletesen megegyezik Kroeber álláspontjával, aki Darwinról írva a következőket fogalmazta meg:

Az antropológusok még nem ismerték föl teljesen az osztályozás, azaz a struktúrálás megalázó, de elkerülhetően feladatának az alapvető fontosságát, mely nélkül tudásunknak nincs váza. A biológusok viszont már kétszáz évvel ezelőtti felismeretek ennek jelentőségét (1960:14).

Jóllehet sohasem foglalkoztak kifejezetten a beszéléssel, még a jelenleg rendelkezésre álló néprajzi leírások is rámutatnak arra, hogy az egyes közösségek között jelentős különbségek mutatkoznak a beszédmód, a repertoárkészletek és a közöttük való átkapcsolás, valamint a beszéd egyes funkciói és a beszédnek tulajdonított jelentés tekintetében. Ezek a leírások rámutatnak, hogy a nézetek, értékek, vonalkoztatási csoportok, normák és hasonlók tekintetében mutatkozó különbségek behatolnak a nyelv fennálló rendszereibe, és befolyásolják a gyermekek nyelvelsajátításának folyamatait. Az egyes egyedi magyarázatok sokszor magától értetődőnek vesznek bizonyos jelenségeket, melyek csak akkor ütköznek szembe, és csak akkor igényelnek magyarázatot, ha más közösségekben nyert megfigyelésekkel állítjuk őket szembe. A Közép-afrikai Köztársaság nyugati részében levő Bossangoa város körüli élő gbeya nép például rendkívül demokratikus viszonyok között él, és viszonylag nem sokat törődik a beszéddel. Még a hagyományos folklórban sem találni nyomát annak, hogy az emberek között értékkülönbségek lenneek beszédképesség tekintetében. Sőt ezen felül

a gbeya szülők, a felnőttek ügyet se vetnek a gyermekek beszédére. Senki sem fáradozik azon, hogy a gyermekek nyelvét fejlessze. Valójában az a helyzet, hogy a gyermek csak nagyrítikán elegendik szóba kettesben egy felnőttel. ... A gbeyák között a „gyermekek láthatóak, de nem hallhatóak”.

Egymásról szóló beszámolóikban sem tükröződik a személyek *beszédmódjára* fordított figyelem (Samarin, 1965)

Az anang nép (Nigéria) a környező ibo néptől kapta a nevét, mely a következőket jelenti: „bármilyen tárgyról szellemesen és ugyanakkor tartalmasan való szólas képessége”.

„Az anangok rendkívül büszkék ékesszólásukra, és a fiatalságot kora gyermekkorától fogva ránevelik a verbális készségek kifejlesztésére. Ez a szólasrejtvény arra neveli a fiatalokat, hogy a lehető legkorábban elsaajátítsák a felnőttek kötelelességeit és terheit, még akkor is, ha ez időnként kellemetlen, vagy nehezükre esik. Miként a bornak is úgy kell megélnie, hogy föl ne forjjon (ez a rejtvény), a gyermekeknek is ugyanúgy arra kell törekednie, hogy leküzdje félénkségét és felsszességét, és meg kell tanulnia a nyilvá-nosság előtti beszélni (a szólasban biztosított feleletet el kell tudnia mondani), és ezzel egyidejűleg számos felnőtt szerepet is el kell sajátítania. (Messinger, 1960:229.)”

Vagy ha olyan példákat akarunk, melyek a szóforгатás, illetve a kardforгатás képességeire vonatkoznak, a Chilében élő araukánokat említhetjük, akik törzsfeje a legjobb szónok is egyben, és hatalma attól függ, hogy mennyire képes a többieket a szó erejével büvöletében tartani. Az Argentínában élő abiponok között viszont a beszédképességtől semmitfele

Ha be tudjuk mutatni, hogy a beszédjelenségek alávetheők összehasonlító kutatásnak, az eleve véget venne a nyelv általában vett funkciójának lebecsülése révén keletkező probléma elhomályosításának, és hiteltlenné válna azoknak a beállításoknak, melyek vagy a nyelv kritikkátlan magasztalását vagy hajthatatlan lebecsülését példázzák. (Az előbbire lásd Hertzler, 1965, az utóbbira Parain, 1969.)

EGY PÉLDA

Hogy jelezzük, mit lehet tenni és hogy még mennyi mindent meg kell tenni, vizsgáljuk ezek a különbségtételek csak az egyes népek köznapj jellegű szolgálatok, mint például amikor az athéni jellemzői spártai és krétai beszédpartnereit:

Először is hallgassatok meg a következőket: az összes hellének azt tartják városunkról (vagyis Athénról – *a ford.*), hogy szereti a beszédet, sőt bőbeszédű; ellenben Spártáról azt, hogy kevészavú, Krétáról pedig, hogy inkább a gondolatnak, mint a szónak van bővében. Vigyázok tehát, nehogy úgy tűnjek fel, hogy kis dologról sokat beszélek. (Platón, *Törvények*, 641. *Összes Művel*, Bp. 1943, II. k. 661–662. p. Kövendi Dénes fordítása.)²

Háromfokú skálát szerkeszthetünk, melynek fokozatain az egyes típusokat a platóni párbeszédben szereplő nevek után kereszthetjük el (miként a rokonsági rendszereket is azoknak a társadalmaknak a nevével jelöljük, melyekben felfedezték őket, crow, omaha stb.):

I.	
Dimenzió:	bőbeszédű
Típus:	ATHÉNI
	keveszavú
	SPÁRTAI
	magvas mondanivalójú
KRÉTAI	
II.	
Dimenzió:	beszédes
Típus:	BELLA COOLA
	tartózkodó, visszahúzó
	ARITAMA
	hallgatólag
	PALIYAN

BELLA COOLA (Brit Kolumbia). A folyékony, érdekes beszédet tartják a legjobbra, s ez a társas életben szokásos, sőt talán elengedhetetlen is. A szertartások kulcsfontosságú szerepeiben, valamint a beiktatás (Kuisut) egyik fontos szellemi megismerésével az

embereknek feltétlenül azzal a képességgel kell rendelkezniük, hogy folyamatosan tudjanak a másikkal beszélni, melynek során szellemes és személynélkül szülő megfigyzésekkel kell fűszerezniük mondanivalójukat. McIlwraith (1948) antropológus azt tapasztalta, hogy ha nem tudott folyamatosan viccelődni velük, az emberek érdekeltlenséggel aláhagyták. Beszélgető csoportok látán a megfigyelő bizonyos lehetett abban, hogy perccenként viharos nevetés szakad majd föl a társaságból.

ARITAMA (Kolumbia). Az ariama nép nem sokat ad a barátságos csevegésre és látogatásra. Viselkedésük fegyelmezett. Hallgatagok, ³ beszédük köntörtalazó és szinte egyezőtagú. Ez a tartózkodás nemcsak az idegeneknek szól, hanem egymás közötti viselkedésüket is jellemzi. A kész válaszokból és kifejezésekből, a szabványos állításokból és véleményekből egész készletre valói halmaztak föl, és ha minden köztel szakad, ott van az üres tekintet, a süket föl, illetve a mogorván odavetett *no se*. Ez a fajta viselkedés gyakorta erősen meghatározott módon történő konfabulációt eredményez. (Reichel-Domatoff, 1961, XVII. 1.)

PALIYAN (Dél-India). Ezzel kapcsolatosan emlékeztetünk a korábbi Gardner (1966) idézetre. Gardner szerint a világ számos vadász és gyűjtögető társadalma két típusra osztható. A paliyanoké az egyik típus talán szélsőséges reprezentánsa. A dimenziók természetesen egyaránt alkalmazhatók a társadalmakon belülí viszonyokra, valamint az egyes társadalmak összehasonlítására, legyen szó csoportokról, kulturális tartalomról, verbális stílusról vagy szituációról. Csoportokra a következőképpen használatok a dimenziók:

IIIa	
Dimenzió:	<i>beszédés</i> <i>hallgatag</i>
Típus:	ARAUKANIAN
Alkategória:	<i>férfiak</i> <i>nők</i>

ARAUKANIAN (Chile). Az eszményi araukánian férfi kitűnő emlékezettel rendelkező jó szónok, briliáns társalgó, akitől azt várják, hogy gyakran és jól beszéljen. A férfiakat minden lehető alkalommal beszédre biztatják. A beszéd a férfias érzélem és a vezetői szerepvállalás jele. Az eszményi nő alávett és nyugodt, férje jelenlétében hallgatag. Az összejöveteleken jótérszt a férfiaké a szó, a nők hang nélkül ülnek egy kupacban, s legfőjébb süttögvá vagy sehogyan sem társalognak egymással. Amikor a feleség először lép férje házába, szerepe szerint azt várják el tőle, hogy néman a fal felé fordulva lekuporodjon, és senkire se nézzen. Csupán hónapok múlán engedik meg neki, hogy szőjon, akkor is csak módjával. A sögornők nem sokat beszélnek egymással. A nők egy módon fejzhetik ki állapotukat, és ez egyfajta társas énekés (*ulcantun*), mely révén a zavartság, a helytelen bánásmód és a figyelmenlenség fejezhető ki. A kiemelkedő verbális teljesítményt csak egyetlen esetben nézik el a nők, ha egy szellem sámánisztikus közbenjáróként szőtal meg (Hilger, 1957). (Az új othonba költözött ifjú asszonytól számos kultúra hallgatást vár el, pl. az ősi Koreában is. Az is széles kört, hogy a nőknek csak annyit engednek meg, hogy bizonyos alkalmakkor panaszkodhassanak, illetve hogy ének úján kommunikáljanak. Erre az indiai Bihar államban van példa.)

Szituációkra nézve a következőképpen használhatók a dimenziók:

III.b.

Dimenzió: *Diszkurzív kifejtés részleges idézés*
Típus: WISHRAM-WASCO CHINOOK
Helyzet: (lásd alább)

WISHRAM-WASCO CHINOOK (Washington, Oregon). A három legfontosabb kommunikációs esemény a következő: mítoszszomondas telen, a személynév nyilvános áthagyománnyozása, a halál közzeledtével valamely fiatalkori védszellem megszólítása. A diszkurzív kifejtésre (ezalatt a teljes mítosz elmondását, a személy és a név azonosítását, illetve a látomás verbális üzenetének elmondását érve) mindegyik esetben csak akkor kerül sor, ha az implicit kapcsolatot érvényesen tételvezdött (a kultúra és a természet között, a személy benne új életre kelt elhalt rokon „cime” között, a haldokló és védszellem között). Mind-egyik esemény része egy ciklusnak. Az első esemény a társadalom élte évszakok szerint tagoldódó ciklusának része. A második esemény a státusöröklési ciklus része, a harmadik esemény pedig a fiatalokból a halálhoz hanyatló egyéni életciklus részét képezi. A ciklus más szakaszai alatt idézetek beiktatására kerülhet sor (egy részt a mítoszról, egy részt a szerinti megszólítás, egy dal valakinek a teli szellemi idején látnak). A kapcsolatot lényegét azonban az idézet nem tárja fel nyíltan. A diszkurzív kifejtéskor valamennyi esetben a beszélő tulajdonképpen szöveg, aki előzetesen elmondott szavakat ismételi. A formális beszédeseményt ez az egy szabály konstituálja (lásd Hymes, 1966b).

IV.

Dimenziók: *verbális kidolgozottság*
Típus: HIDATSA
verbálisán hézagos
CROW

HIDATSA (Észak Dakota). CROW (Montana). Lowie (1917:87–88) a következőket írja: „A hídatsa kultúra nemcsak abban különbözik a crow kultúráról, hogy az egyes jellemzők nagyobb számban és kidolgozottabb formában vannak meg benne, hanem egy szociálpiszichológiai vonás tekintetében is szembevető a különbség – és ez a racionális és a szisztematizáció tendenciája.” Lowie négy területen mutatja be a két kultúra közötti különbséget: formális nevelés, a kulturális jelenségekre adott magyarázatok, a nevek, mítoszok és inak egyéni fel fogasmódja és értelmezése, a rokonsági nömenklátúra. A crow törzssel szemben a hídatsa törzs mind a négy területen jóval kiterjedtebben alkalmazza a nyelvet a kulturális univerzum rendszerezésére és stabilizálására. (Lowie a crow törzset ismerette jobban, ennél fogva megbízhatónak tűnik az az érte, hogy a hídatsa törzs nagyobb mértékben él a nyelvi kidolgozottsággal.) Különös érdekfűdésre számíthat ebben a tekintetben a következő idézet Lowie-től:

„A crow törzsbeli gyermek láthatóan formális nevelés híján növekszik fel. Még egy olyan életbevágó problémában sem világozták fel szóban, hogy melyek a természet-

felüti erők kegyeinek elnyerését lehetővé tevő módok. A gyermekek többé-kevésbé másokat utánoz. A hidasza törzsből láthatóan mindentől gondoskodnak és mindenre előre elterveznek a gyermekek szülei. Az apa ismétlenül is kioktatja fiait, és ezzel egy időben jól megszabott instrukciókkal látja el őket.”¹⁴

Ami a verbális stílust illeti, a dimenziók a következőképpen alkalmazhatók:

V.

Dimenziók:	<i>kidolgozott, szűz</i>	<i>korlatozott, hézagos</i>
Típus:	ANGOL	YOKUT

ANGOL, YOKUT (Kalifornia). Az egyes nyelveket a másik nyelv szemközéből tanulmányozza Newman volt az, aki megállapította, hogy egyes nyelvek aszerint is különböznek, hogy milyen mértékben korlatozzák a szintaktikai lehetőségeket elfogadható módon történi kiaknázását. A yokut nyelv narratív stílusáról megállapítást nyert, hogy az verbális hézagos, és egyben korlatozott (Cayton és Newman, 1940).

A különböz idegen társadalmakban folyó kutatómunka, melynek célja a taxonómia és a leíró modellek megalkotása, egyáltalán nem független attól a kutatómunkától, mely a kutató saját társadalmában folyik. Mind a két fajta kutatás értékes következtetéseket sugallhat, és mind az egyetemesség, mind a megfélelő tekintetében az egyik kutatás a másik problémája lehet. Az a vélemény alakult ki például, hogy a társadalmi ellenőrzés személyes, illetve pozicionális típusa által irányított kidolgozott, illetve korlatozott kód szociológiai modelljének, melyet Bernstein állított föl, kizárólag csak a brit társadalom osztálystruktúrájával kapcsolatban van jelentősége. Bár valóban előfordult Amerikában, hogy Bernstein típusait félreértve azokat az amerikai etnikai különbségeket és osztálykülönbségeket vizsgálják, a taxonómia és a leírás szempontjából ez a modell új távlatokat nyit. Bernstein modellje számos olyan egyetemes dimenzió, és feltehetően egymást kizáró ideáltípus kialakítására ad lehetőséget, melyek elkülöníthetők és alkalmazhatók arra, hogy különböz helyzeteket, különböző közösségeket, valamint egyes csoportokat leírassunk és összehasonlíthassunk.

Margaret Mead például az Új-Guineában élő arap és iatmul népeket tanulmányozva megállapította, hogy két egymástól homlokegyenest különböző társadalomtípusról van szó, melyek egyikében a felnőttek viselkedési mintáit *személyes*, másikában pedig *pozicionális* jellemzőkért értékelhetjük. Az ARAPES típusú társadalmakban (az anda-mañé, az ojbó és az eszkimó társadalmakkal együtt) a közösségi cselekvések csak akkor alkalmazhatók és szorgalmazhatók, ha a társadalom biztosítani képes egyedeinek folyamatos reakcióját. A kommunikációnak az az elrendelt oka, hogy felkeltsék az egyének érdeklődését, hogy összehozza őket, ezután kellő érzelmi hűveléssel reagálni mindarra, ami előfordul. Az IATMUL típusú társadalmakban az egyének formális viszonyok csoportpontjai és elsősorban nem személyes véleményeiknek adnak hangot, hanem egy formális jellegű társadalmi-politikai struktúra jól meghatározott pozícióinak betöltéséből eredő kötelezettségeket teljesítenek.

Az összehasonlítás perspektívájában az eredetileg kétpólusú modell kiterjeszthetőnek látszik. Mead leír egy harmadik társadalomtípust is, a BALI társadalmat. Ennek a társada-

lommak nem az a létfeltetele, hogy az egyének valami mellett vagy valami ellen az illető dolog végkimenetelének befolyásolása reményében felszólaljanak, illetve hogy ilyen felszólalásokat elvárjanak tőlük, hanem ez a társadalom úgy működik, hogy mindenki által, személytelen viselkedési minták és kódok aktív elcsajátítására és tiszteltetben tartására buzdít, melynek során a közlők úgy járnak el, mintha közösségük már eleve az érzelem-mentes és felfüggesztett figyelem állapotaiban lenne és csak a pontos szó-jeladás hiányzik ahhoz, hogy a megfellelt tevékenységet elindítsák. Mead szerint ezekben a különbségekben a politikai hangulatok különbségei fejeződnek ki, "Hogyan vélekedik róla" (illetve hogyan vélekedik róla A, B és C)? – kérdezi az arapes, "Hogyan vélekedik róla a csoportom" (illetve hogyan vélekedik róla a másik csoport)? – kérdezi az iatmul. "Hogyan vág ez bele a dolgok rendjébe?" – kérdezi a bali népbé tartozó. A bali társadalomban megfigyelhető a társadalmi ellenőrzés és kommunikáció típusának legmegfelelőbb elnevezésére a *hagyo-manyos* típus igazkodik. (Magától értetődő, hogy ha valóban hasznát akarjuk venni ennek az elnevezésnek, akkor a különböző társadalomtudósok által "hagymányosnak" nevezett elegendes halmazból csak egy bizonyos részhalmozatba tartozó társadalmakat illethetjük ezzel a névvel.) (Lásd Mead 1937, 1948; az utóbbi cikkek a manu társadalmat is tárgyalja.) Keesing és Keesing (1956:258) szerint a Szamoán elő nép az iatmul és a bali típus jellegzetességeinek keveréke, és önálló típusként vehető fel. Mead (1937) szintén közbeeső típusként kezeli az iatmul és a bali típus között. Tehát e típusokkal számolhatunk:

VI.

Dimenzió.	Típus:	személyes	iatmul	hagymányos	szamoá
		személyes	pozicionális	hagymányos	pozicionális

Az összehasonlító néprajzból vett példák azt mutatják, hogy a bermsteini modell által egyesített dimenziókat néha szét kell választani. Az iatmul társadalomban az ékesszólás fontos szerepet játszik, melynek alapján joggal következtethetünk arra, hogy a kidolgozottság személyes ellenőrzéssel társul. Ha az ékesszólás az "azután" jellegű kódolást, azaz nagyjából előre megfogalmazott kifejezések alkalmazását jelenti, akkor nincs ellentmondás. A pozicionális és a személyes ellenőrzés azonban egyik esetben sem zárja ki az azután jellegű kódolást, és ezáltal az eseteket négy típus szerint osztályozhatjuk, két típus nem elegendő. Az útfundlandi Cat Harbournban Faris leírása szerint (1966) a beszédben és a többi normálisan szabályozott tevékenységben egyidejűleg fordul elő a pozicionális társadalmi ellenőrzés és a személyes közlés korlátozása. Mint a legtöbb társadalom esetében, itt is vannak olyan helyzetek, amelyeket a normális viselkedési minták megfordítottjaitként jellemezhetünk (pl. a törvényesített élelmiszer). Ezeknek a megfordított viselkedési mintáknak talán az a szerepe, hogy kárpótást nyújtsanak az élet egyértelműségért, és lehetővé tegyenek az újdonságok iránt mutatott érdeklődés kifejezésére, miközben azért még segítenek a korlátozások keretei között maradni. Ennek az igénynek a kifejezésére szolgálhat az a sajátos műfaj, melyet "rögtönzés"-nek neveznek. Spontan módon is felmerülhet, de bárki felkérhető rá, hogy produkáljon egyet. Ez igen heves vitát jelent, mely valamely jelentéktelen dologra vonatkozik (például hány ember halálát okozta egy több évtizeddel azelőtt megtörtént hajószerecsenés). A személyes érdeklődés kimutatása

azonban szégyenletesnek számít, és kigolyózást von maga után. Pozicionális összetűgésben tehát itt kidolgozott, „most” jellegű kódolást és kiterjedt kreatívítást találunk. Ugyanígy azután jellegű kódolás is előfordulhat olyan helyzetben, mely valamely azonnali szubjektív szándék kifejezésére szolgál. Erre láthatunk példát a panapadánoknál, akiknél a szerelmes-pár férfi, illetve női tagjának státusa csak úgy érhető el, ha eleve megadott szövegi megfogalmazások hosszadalmas sorozatába bocsátkoznak, melynek során minden egyes lépéssel lehetőség nyílik a szerep-megfíltésre (Paul Garvin, személetes közlés). Más előre megfogalmazott jellege a közvetlen megdorgálással szemben lehetővé teszi a szerep-megfíltést (pl. a közép-afrikai csaga nép felnőt tagjai ilyen formában alkalmazták a szólásokat a gyermekek felé irányuló közléseikben).

A LÉNYEGES JEGYEK ÉS TÍPUSOK

Az imént felsorakoztatott példák azt mutatják, hogy a taxonómiai kategóriák alapját képező dimenziók és jegyek elkülönítése mennyire fontos. Ezeknek a jegyeknek és dimenzióknak az egyes konkrét alakzatai nem egyetemések, de maguk a jegyek és a dimenziók azok. Ennek fogva a leírás és az összehasonlítás során alkalmazott vonatkoztatási keret elemi egységeiként kezelendők. Ebből nem szabad azt a következtetést levonni, hogy ezeknek az egyetemeken érvényes jegyeknek és dimenzióknak a megállapításán túl nincs más cél. A magyarázatnak két irányba kell mutatnia. Az egyik az általános lehetőségek és az egyetemes korlátozások iránya (Chomsky kifejezése szerint ez lenne a magyarázó adekvát „lényegi” formája). A másik irány a történelmileg megvalósult típusok és a megváltozás okainak magyarázata felé mutat (ez lenne a magyarázó adekvát „létezésszerű” vagy tapasztalati formája). A leírás heurisztikája a típusok és az elemek terminológiai aspektusát nem nélkülözheti, mivel a szerveződés belső logikájának belátása nélkül maga az eset sem érthető, és így elejét vehetjük az eset a priori kategóriák szerint vagy mechanikusan történő strukturálásának is.

A beszélés egyes egyetemeken jellemző dimenzióit meghatározva, és az egyes egyetemeken jellemző dimenziók bizonyos konstellaációi alapján lezárult társadalomelméleti keretben belül mozgó magyarázatot biztosítva, Bernsteint mindkét esetben példát mutatót arra, hogy a munkának milyen irányban kell tovább folynia. Nem vitás, hogy a dimenziók és a magyarázati módok skálája tovább bővítést és változtatást igényel. Az a tény, hogy a jelenleg alkalmazott taxonómiai dimenziók többnyire dichotómiákból állnak, valóban jól mutatja, hogy még mennyire elejtünk járunk a munkának. A következő dichotómiákra gondolunk: korlátozott, illetve kidolgozott kódok, tanzakcionális, illetve metaforikus váltás, referenciális, illetve expresszív jelenés, szövege, illetve nem szövege beszéd, formális, illetve informális helyzetek, írástudás, illetve írástudatlanság. A beszédmódok tekintetében nagyjából abban a fejlődési szakaszban vagyunk, mint az emberi kultúra vizsgálatát volt mondjuk száz évvel ezelőt, amikor Taylor, Morgan és mások még azzal voltak elfoglalva, hogy megállapítsák a valóban fontos adathalmazokat és elnevezéseket,

valamint meghatározzák azokat az elemi kategóriákat, amelyek azután kellően megalapozhatták a későbbi munkát (Taylorról lásd Lowie 1937:70–71; Taylor 1871, I. fej.).

Taylorhoz és Morganhoz hasonlóan mi sem tűzhetünk más célt magunk elé, mint az elemi kategóriák és elnevezések kialakítását. A Brit Kolumbiában élő Bella Coola törzs körében például létezik egy olyan beszédstílus, melyre akkor kerül sor, amikor egy mítosz révén igazolt kiváltság elhalt birtokosának örökébe iktatnak be valakit, és ilyenkor egy személy a beiktatástól távoli tartott közönséghez fordul, nyilvánosan elmondva neki egy részletet a mítoszról, mely éppen elegendő ahhoz, hogy a beiktatás érvényesnek tűnjék, de többet nem, nehogy elárulja a mítoszt (mivel a mítosz tudása a szóban forgó kiváltság része; McIlwraith, 1948). Az Új-Guineában élő iatmuloknál egy mítosz pontos változatának a tudása szintén igazolhatja egy igény jogosságát; ebben az esetben földre vagy csoporttag-ságra vonatkozó igényről van szó. A beszéd nyilvános vitában hivatkozik a mítoszra, melynek során a mítosz valamely cselekmény törtédekéit felelevenítő fordulatot idéz. Ezáltal „kimutaja azt, hogy ő is a csoporthoz tartozik, és ugyanakkor a történet ezotrikus keretét illetően tudatlanságban hagyja az idegeneket” (Mead, 1964:74). Jelenleg még nincs elnevezésünk erre a szabályos időközökben visszatérő stílusra. Ha megfellelő módon tudnánk határozni, akkor növelnénk a valószínűségét annak, hogy mások oly módon észleljék, és olyan formában számoljanak be róla, hogy megtudjuk, milyen feltevélekre van szükség ahhoz, hogy a világ különböző részeit bekövetkezzék.

Az összehasonlító kutatásnak ebben az ágában szinte egyáltalán nem születtek antropológiai vizsgálatok. Már az is figyelemre méltó, hogy megszülette a pontatlan meghatározások listája (Keesing és Keesing, 1956). Figyelemre méltó, hogy a már elnevezett fogalmakat gondosan összegegyűjtötték és elemezték (Carnale-Griau, 1965; Abraham és Bauman, 1971). Az összehasonlító valláskutatás, az összehasonlító politikkutatás és a többi összehasonlító tudomány művei mellett nincs mit odatennünk az összehasonlító beszélés-kutatás területéről. Az összehasonlító kutatások céljait szolgáló fontosabb antropológiai adattárak, mint például az Emberi Kapcsolatok Tervelet Adattára, rendkívül szórva van információ tartalmazásnak a beszédmódok tekintetében, és ami információ akad, azon is több kategória osztozik. A közfoglalomban lévő néprajzi kézikönyvek és útmutatók, valamint az egyes szakmunkák (pl. a szocializációs munkák) jórészt mellőzik a beszédrel kapcsolatos szempontokat.

Az első átvételt ebben a tekintetben egy terepkutatói kézikönyv jelenti, melyet a Berkeley Egyetem egyik kutatócsoportja készített el (Slobin, 1967). A kézikönyv máris számos terepkutató munkáját segítette elő (és ugyanakkor profitált is a terepkutatókból). Fontos megjegyezni, hogy a kézikönyv a nyelv *strukturálisnak elajándékozta* tud a legészletezőbb lenni. A nyelvi kód kapta a legtöbb helyet a témák, az eljárások, a specifikus kérdések és hipotézisek vonatkozásában, bár elvileg a nyelvi kódok elajándékozását csak az egészében vett kommunikációs kompetencia elajándékozásnak részterületeként ismerték el. Elismerést nyert, hogy „a gyermek nyelvelajándékozási folyamata csak a csoport felhőt tagjai között használatos konvenciók leírását követően írható le” (Slobin, 1967:161). Az illusztrációkkal megtűzdelt általános fogalmi keretek felvázolásán túl azonban nem sikerült a kutatás megkezdéséhez egy ilyen keretet adni és azt sem sikerült megmutatni, hogy milyenek kellene lennie egy ilyen leírásnak.

A beszéd elcsajátítás egészét illetően egy, kezdetben a Pennsylvániai Egyetemen működő csoport készített már egy néprajzi igényű vázlatos útmutatót, melynek egy változatát közé is tették (Sherzer és Darnell, 1972).

A leírás kezdetét lehetővé tevő kifejezések és típusok terminológiáját illető szükséglet, az „étikus” szintjén (Pike 1967, 2. fej.) egészen világos, ha arra gondolunk, hogy milyen gyakran fordul elő, amikor a terepen működő kutatók nagy érdeklődésre számot tartó megfigyeléseket veszni hagyának, mivel még nem volt rájuk precedens és nincs rájuk megfelelő leírási forma. Föltehetően rá kell vennünk néprajzzal és nyelvészettel foglalkozó kutatókat, hogy az adatokat mint beszédmódokat *lassák*. Ebben a kritikus kérdésben még mindig csak próbálkozunk azzal, hogy „megfigyelési adekvációt” érjünk el, ezalatt azt érve, hogy megfélelő rögzítésre törekszünk annak, ami a beszédaktusokban ténylegesen lezajlik. A megfélelő terminológia, az „étikus” színt kiakartása érdekében természetesen to-

vábbra is nagy szükség van olyan tereptanulmányokra, amelyek az imént említett kézikönyv és vezérfonal sürget. Azoknak a néprajzi megfigyeléseknek is hasznát vehetjük azonban, amelyek eredetileg nem azzal a céllal tervezték, hogy a beszélő kutatásak általuk. Ezi egy „szociolingvisztikai másodelemzésnek” nevezett módszer révén érhetjük el (lásd Hymes, 1966; Sherzer, 1970). Ezen kívül valamennyi terület felhalmozott tapasztalatokra támaszkodhatunk, melyek beszédrel, retorikával, irodalommal és más hasonlókkal foglalkoznak. Nem vitás, hogy a retorika és az irodalomtudomány terminológiájára vizsgálható területnek csak egy kis részét fogja át. A beszédmódokra vonatkozó terminológia a retorikai nevelés reneszánszkoráig aránykorára nem sokat fejtődhett, és a retorikai elemzés iránti kunkunkban újra meggyílvánuló érdeklődésnek valóban vissza kell kanyarodnia a kezdetekhez (lásd Joseph, 1962; Lanham, 1968; Somino, 1968). A verbális művészetekre vonatkozó vizsgálódásokban azonban feltétlenül szükség van, hogy olyan megkülönböztetéseket, felleltéseket és fogalmakat hozzanak létre, amelyekkel a beszélőre vonatkozó leíró modelleknek is foglalkozniuk kell, miként számos filozófiai munka is ezt teszi, mind közül legfigyelemreméltóbb az utóbbi években felbukkant „hétköznapi nyelvfilozófiája”, valamint J. L. Austin és John Searle meg mások kutatásai az „illokució aktusokkal” vagy performatívumokkal kapcsolatban. A beszédfunkciók osztályozására számos filozófus, pszichológus, irodalomtudós, valamint nyelvész is javaslatot tett már (Kenneth Burke, Karl Bühler, Roman Jakobson, Bronislaw Malinowski, Charles Morris, C. K. Ogden és I. A. Richards, B. F. Skinner, William Sossin, valamint Vera John). Reményteljesnek ígérkezik az az érdeklődés is, mely a néprajztudósok körében a szóbeli teljesítmények iránt egyre növekvő mértékben meggyílvánul. Nagyon nagy szükség volna arra, hogy ezeket a különböző szakmai megkülöztetéseket valaki rendszeres formában kifejtse. Ezek a különböző szakmai megkülöztetések olyan fogalmakat és folyamatokat tárnak fel, melyekből igen sokat lehet tanulni. Ezeknek a fogalmaknak és folyamatoknak a figyelembevételével a beszélő összehasonlító néprajza sikeresen toltó be az antropológia hagyományos tudományos szerepét, melynek lényege az egyetemesség és az empirikus megfélelő kritériumainak vállalása.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy miként a nyelvtan elméletének egyetemes kifejezései vannak, a nyelvhasználat elméletének is egyetemes kifejezései kellene, hogy legyenek. Valójában az is feltehető, hogy egy ilyen elmélet fogalmi alapvetődek kellene

kérdések iránti figyelemmel végzik, akkor az elmélet számára is közvetlen haszon származhat ebből, hiszen a gyakorlati munka során közvetlenül figyelembe kell venni a nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatását, és ezáltal a gyakorlati munka az elmélet próbaterpe lehet, és új elméleti megoldásokra sarkallhat.

A szociolingvisztikai rendszerezeket a nemzeti államok szintjén is vizsgálhatjuk, de a kialakulófélben lévő világtársadalom szintjének vizsgálata sem kizárt. Erdeklődésem jelenleg az egyedi közösségek és csoportok szintjére irányul. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatását elsődlegesen abból az alappállásból vizsgálom, mely ezt a kölcsönhatást olyan, néha tudatos, gyakran tudatlan tudásanyagon alapuló embert cselekedetnek tartja, mely a nyelv használatára teszi képessé a személyeket. A beszédeseménnyek és az egyes nagyobb rendszerek valóban rendelkeznek olyan sajátosságokkal, amelyek nem redukálhatók a személyek beszélési kompetenciájának sajátosságaira. Ez a kompetencia azonban előfeltétele a kommunikációs magatartásnak, mégpedig nemcsak a közösségeken belül, hanem a közösségek között folyó kommunikáció területén is. A személyek beszéléskompetenciáját különböző kiterjedésű szinteken létező érinkezősi rendszerek sorozatába való bekapcsolódásnak tekinthetjük.

A különböző közösségek vizsgálatához a megfelelő leírási elméletek gondoskodnia kell arról, hogy a vizsgálathoz nélkülözhetetlen technikai fogalmak pontosan körül legyenek írva és a vizsgálat elvégzéséhez szükséges formák pontosan meg legyenek határozva. Ezeket a formákat a lehető legformalizáltabbban kell megadni, azaz explicité kell azokat tenni, általánosan kell azokat megadni (abban az értelemben véve, hogy lehetővé vájjék a tartalom, a sorrend, a kapcsolatok stb. tekintetében megnyitva általános konvenciók és megközelítések megfigyelése), gazdaságosságoknak kell lenniük, továbbá összhangban kell lenniük a kifejezés nyelvelészeti módjaival. Igen sok empirikus munkára, próbálkozásra lesz még addig szükség, amíg meg tudjuk állapítani, hogy melyek a valóban kellő leírási formák, és azok közül melyeket részesíthetjük előnyben. Ugyanúgy mint a nyelvianban, az egyedi rendszerek explicit, sztemderd vizsgálatára szolgáló elmélet megközelítése egyúttal a magyarázó elmélet egy részének a megközelítését is jelenti.

ALAPVETŐ FOGALMAK

Elméletünk fogalmi között feltétlenül helyet kellene kapjanak a beszédmódra, a folyékony beszélőre, a beszédhelyzetre, a beszédeseménnyre, a beszédakusra, a beszédeseménnyre vonatkozó fogalmak.

BESZÉDMÓDOK

A beszédmódok kifejezés a legáltalánosabb, talán azt mondhatnók, primitív (kiinduló) terminusunk. A fogalom lényegét az a neurológus vagy regulatív elgondolás képezi, hogy a közösségen belül létrejövő kommunikációs magatartás meghatározott beszédaktivitás-

mintákat tartalmaz, és a személyek kommunikációs kompetenciája ezekre a mintákra vonatkozó ismeretet tartalmaz. (A beszéd kifejezéssel most a nyelvhasználat valamennyi megnyilvánulását és származékát jelöljük, beleértve az írást, az énekést, a beszéddel kapcsolatos fűlyülést, a dobolást, a kürtölést stb.)

A beszédmódokat úgy tekinthetjük, mint amelyek egyik oldalról a beszédesemények, beszédaktusok és beszédstílusok, másik oldalról pedig a személyes képességek és szerepek, kontextusok és intézmények, nézetek és értékek, valamint attitűdök közötti összefüggések-re vonatkoznak. A beszédmódok által összefüggésbe hozott jelenségsorozatok közül itt az első sorozatban említett jelenségeket vesszük kiindulópontnak (az eseményeket, az aktu-sokat és a stílusokat). A közösség beszédmódjainak egészét tekintve alternatív kuitatások kedvező kiindulópontja lehet az imént említett jelenségeknek a második sora, vagy e sor bizonyos részlete. A beszédmódok tényleg kuitathatók a személyek szempontjából is, ez a kiindulópont felel meg leginkább Sapir „pszichiatráia” nézőpontjának. Kuitatható a problé-ma nézetek, értékek és attitűdök nézőpontjából kiindulva is, ebben az esetben az a vonatkozás kerülne leginkább előtérbe, hogy a beszéd miként konstituál szimbolikus formákat. Eiképzethező a kuitatás a kontextusok és az intézmények szempontjából nézve is. Az utóbbi kiindulási pont alapján a leírás vallalkozásának alternatív elképzeléséről és fókuszáról lehet szó, melyet talán a közösség beszédökonomiai vizsgálatainak nevezhet-nénk (vö. Hymes 1961a; halás vagyok feleségemnek és Richard Baumannnak, hogy felhív-tak figyelmemet erre a szempontra).

fejből idézés, illetve improvizáció; kitartó hanghordozás, hangter, illetve a hang bizonyos tulajdonságai stb. A különböző beszéltípusokban megtestesített képességekre vonatkozó normatív fogalmak tehát a néprajzi elemzés részét kell hogy alkossák. Ezeknek az ismerete természetesen elengedhetetlen a tényleges képességek tanulmányozása előtt.

BESZÉLŐKÖZÖSSÉG

A beszélőkörösség feltétlenül szükséges fogalom, melyet ha komolyan vesszünk, azt tétellez, hogy a leírás egysege nem annyira nyelvi, mint inkább társadalmi entitás. A kutató kiindulópontja a társadalmi csoport, amikor is a csoport keretei között működő nyelvi eszközök teljes szerveződését veszi számba, szemben azzal az eljárással, amikor a kutató csak a nyelvi eszközök egyik részleges, „nyelvinék” nevezett szerveződését veszi tekintetbe. Ez a különbözőség létfontosságú, mivel a „nyelv” fogalma igencsak alkalmas arra, hogy valójában különmemű fogalmakat és sajátosságokat zavarjon össze.

Az első zavar a beszélőkörösségek és a nyelv fogalmának összekeveréséből adódik. Bloomfield (1933), Chomsky (1965) és mások a két fogalom közé egyenlőségjelet tve, a beszélőkörösség fogalmát lényegében a nyelv fogalmára szűkítették le. Ennek eredményeként a beszélőkörösség fogalma redundáns elemmé vált, melyre a kutatás érdemleges figyelmet nem fordított, és meghatározásait kizárólag névleges jelentésének köszönhetette csupán. A beszélőkörösség nyelvel összefüggésben történő meghatározása nem biztosít megfelelő kritériumokat sem a beszélőkörösség külső, sem belső választóvonalai meghatározása tekintetében. A külső választóvonalak tekintetében megállapítható, hogy a különböző közösségek közötti nyelvi és kommunikációs határok semmiképpen sem határozhatóak meg egyes-egyedül a nyelvi sajátosságok alapján (vö. Hymes 1968b). Azonos mértékű nyelvi különbözőségeket mutató beszédformákat az egyes körzettek politikai és nem nyelvi történetétől függően az egyik körzetben ugyanazon nyelvi dialektusnak tekinthetők, míg egy más körzetben külön nyelvként tarthatják azokat számon. Afrika egyes részén például ez a helyzet (Jan Voorhoeve személys közlése), mely az Európában megszokott nyelvi rendezettség állapotánál egy szintnél mélyebben fekvő jelenségnek felel meg. Ha Európában elváolítanánk a sztenderd nyelveket, a megmaradó nyelvi egysegek az észak-amerikai indiánok nyelvi egysegeihez hasonló állapotot mutatnának. A közösség belső választóvonalai tekintetében két egymástól különböző felfogás alakult ki. Kizárólag a nyelvtudás, illetve a közös nyelvtudás alapján sokan feltételezik egy közösség tagjainak „természetadta” egyseget, jóllehet az azonosság pusztán mechanikus „újrateermelés” miatt még nem feltételezhetünk valódiságos közösséget (vö. Wallace 1961). Bloomfield és néhány követője feltételezése szerint az interakció gyakorisága egy közösség mennyiségi szempontú meghatározására alkalmas mérőszám. Barth, Gumperz, Labov, Le Page és mások munkáiból világosan kitűnik, hogy döntő fontosságú azoknak a szituációknak a meghatározása, amelyek által az azonosság tudat manifesztálódhat, illetve amelyekben az interakciók lefolyhatnak. (A szociolingvisztika itt a retorikai elmélettel érintkezik, köveve annak elmozdulását az identifikáció kulfogalma felé; lásd Burke 1950:19–37; 55–59.)

Ez az első és mind közül a legrosszabb összeavartatás a nyelvbeli egység és nyelvészeti kutatás céljaira meghatározott tárgy és ugyanazon tárgy társadalmi életben megjelenő megfeleltetéseinek különbözőségai között. A beszélők közötti egység és alapvető összekeverése három sajátosság tekintetében jut kifejezésre, mely sajátosságokat többnyire a „nyelv” sajátosságaiként könyvelik el. Ezek a sajátosságok a következők: a *tautolog*, az *érthetőség* és a *használat*.

Néha különböző beszédformákat azonos nyelvek neveznek (egyetlen beszélő közötti ség létét feltételezve), mivel a beszédformák történelmi lezáródása minden jel szerint lényegében azonos. Rendszerint angol nyelvről, illetve valamilyen angol nyelvjárásról beszélünk mindazoknál, akik körében olyan beszédformák találhatók, amelyek tartalmai vagy töveit alapvetően az „angolnak” nevezett nyelvi hagyományra vezethetők vissza. Először is beszélőink közötti érthetőség, illetve annak hiánya folytan egyes közönségekről azt tartják, hogy azonos a nyelvük, míg a másik esetben úgy vélik, hogy különböző nyelveken beszélnek. Néha egy beszédformáról azért állítják azt, hogy az a közönség „nyelv”, mivel az adott beszédforma az interakció elsődleges módja (a „nép-nyelv”).

Megtehetjük, hogy mindezeket a sajátosságokat érzékeleni, mondjuk az „angol” részének tekintsük, miként azt a jelenleg érvényes nyelvelmélet is teszi. Nem tűg azonban okvetlenül össze egymással ez a három sajátosság. Ha a beszédformák különböző dimenzióinak tekintjük őket, akkor külön-külön kell számon tartanunk mindegyiket. A közös angol tövű eredő beszédformák (már amennyire közös tövű beszélhetünk, mivel nem szabad figyelmen kívül hagyunk az angol nyelv eredeti dialektusainak sokféleségét) nem mind érthetőek egymás számára kölcsönösen, pl. a yorkshire-i angol és az indiai angol. Az angol eredetű beszédformák használata szerte a világban rendkívül széles skálán szóródik, a gyermekkori angol beszédű kezdve a nemzetközi repülés nyelvéig a bürokratikus *lingua franca*-ig. A kölcsönösen nem érthető beszédformák pedig nem minden esetben képeznek külön nyelveket, a „pig latin” például egy vagy két művellet révén levezethető az angolból. A hánunoo és tagalog beszédűcá jóval bonyolultabb módon vezethető csak vissza a normális hánunoo és tagalog nyelvre. A származtatott forma néha érthető marad abban a közönségben, ahonnan származik, de az explicit jelzést olyanmire mérseklí, hogy mások számára érthetetlené válnak az üzenetek (mazateco fűtő-beszéd, jabo dob dob-jelzés). Végül nem mindegyik elsődleges beszédforma esetében könnyű egyetlen hagyományra utalni, erre példa a forradalom előtti orosz arisztokrácia franciaival felidúsított beszéde, vagy Luther asztaltársaságának latinul elégyes német beszéde. Az egy-egy társadalmi szerep ellátása érdekében alkalmazott beszédformák értelmében vett beszédformákat általában nem tekinthetjük egyetlen nyelvi hagyományból eredeztetheető képződményeknek. Így például a szingalézekenél a „démonok nyelve” egyrészt tartalmaz (a) szanszkrit, (b) páli, (c) klasszikus szingaléz elemeket, valamint (d) többnyelvi keveréket, melyek alkalmazá-

* A „pig latin” (disznó latin) az angolból latinus végződésűek hozzáadásával kapott „álcázott” beszéd. Hasonló diáknyelvi változat a magyarban a „luvvudsz iviggy bevesztévélniv?”. A szerk.

sára aszerint kerül sor, hogy (a) hindu, (b) buddhista isteneket szólitának vagy említene-e meg, vagy (c) őseredet mítoszokat mondanak-e el vagy (d) a démonokhoz közvetlenül fordulnak, illetve azokat közvetlenül irányítják-e (Tambiah, 1968:177).

Másképpen szólva azt mondhatjuk, hogy a lezártmazás értelmében vett egységek döntő módon különböznek a közösség tagjai nyelvi kompetenciája tartalmával kapcsolatos kérdésektől. A továbbiakban vizsgáljuk meg az érthetőség dimenzióját. Nem elegendő, ha csak a grammatikai tudás tekintetében közös egy-egy beszédforma. Bizonyára vannak olyan személyek, akiknek angol nyelvi beszédét grammatikailag fel tudnám ismerni, de üzenetük sikert tülekre találna nálam. Tökéletesen értenék azzal szemben, hogy mi egy szervezetben összefüggő szkekvencia, mi egy választásra váró kérdés, illetve állítás vagy egy üdvözlést kívánó helyzet, illetve az üdvözlést borítanyossá tevő helyzet, vagy valamely témát megkövetelő, illetve tilalalmazó helyzet, nyomatékot vagy ironiát követelő alkalom, normális időtartamú csendet, vagy normális szintű hanghordozást igénylő szituáció stb. A bemuszúított amerikai közösségek számos példát kínálnak erre, ahol az angol beszédhasznalat indán viselkedési módok megvalósítására szolgál. Megfelelő metakommunikatív eszközök vagy lehetőségek híján ezekre a dolgokra aligha jöhetnek rá magamtól. Saját közösségünkön, saját megszokott csoportunkon belül a beszédformák és a beszédmódok ismeretnek elterése nem feltétlenül tűnik szembe, mivel a kettőt együtt tanultuk meg, és együtt is alkalmazzuk mindig. A közösségek valójában gyakran egyesítik azt, amit a nyelvész grammatikailagításnak, nyelvtani helyességeknek, az etnográfus pedig kulturális helyénvaló viselkedésnek nevez. Az új-mexikói cochiti törzs körében J. R. Fox képtelen volt bárkivel is kimondatni a „szármak” egyes szám első személyű birtokos jelzős alakját, mivel a törzs tagjai szerint egy személy madár nem lehet, és így nem mondhatja azt, hogy „szármakim”. Végül Fox lehetett az egyetlen személy, aki cochiti nyelven ezt kimondhatta, mégpedig adatközlője szerint azon az alapon, hogy az „ön neve Robin”.

Ennek a két eltérő típusú ismeretnek a jelenés tekintetében megnyilvánuló különböző-zsége még inkább szembeűű, amikor a közös beszédforma a partnerek egyike vagy mindkét partner számára másodlagos. Tévésen járunk el, ha grammatikailag azonos jelenésű mondatokat kulturálisán is azonos jelenésűnek ismerünk el, feltételezve, hogy beszédaktusként is azonos jelenéssel bírnak, akárcsak az azonos szemantikai funkciót betöltő ugyanazt jelentő különböző nyelvi szavak. A grammatikai jelenés és a kulturális jelenés interfeálhat egymással, vagy az egyik részlegesen befolyásolhatja a másikat. A nyelvi határokat kereszbe metsző közösen megnyilvánuló sajátosságok jelölésére J. Neustupny a *Sprechbund* (beszédtérület) kifejezést alkalmazta. (Hasonlóan a *Sprachbund* – nyelvtérület kifejezéshez.) Cseh-szlovákiaiában, Magyarországon, Ausztriában és Bajotor-száiban például közös közönségi normákat találunk, azonosak a kérdészködés elfogad-ható témái, az ezekre adott választokra vonatkozó normák stb.

Miként a beszédformák grammatikai jelentésének közös ismerete önmagában nem elegendő a hatékony kommunikációhoz, ugyanúgy az is kevés, ha csak a beszédre vonat-kozó szabályok közös ismerete közös. Németül nem tudó cseh ugyanahhoz a *Sprechbund*hoz

* Robin „vörösbegy”-et jelent – A szerk.

tartozhat, mint az osztrák (és ennek következtében a beszédtérület határain belül bizonyos mértékű jóakaratra és türelmre számíthat), de nem lehet része ugyanannak a nyelvközös-

A Sprachbund és a Sprechbund fogalmai a közosségek sajátosságaiként a kulturális viselkedési minták irányába mutatnak. Az egyének szemszögéből vizsgálva a megfelelő jelenségeket, még világosabban látható, hogy a lezármazás és használat dimenziói tökéletesen eltérnek egymástól. A személyek természetesen többnyire nemcsak egyetlen beszédformát ismernek, és a beszéd tekintetében sem szorítkozik tudásuk egyetlen normarendszer ismeretére. Azoknak a nyelveknek a körét, amelyekben belüli a személyi kommunikációs tekintetben szabadon kamatoztathatja a beszédmódokra vonatkozó ismeretét, a személy *beszédmegzőjének* nevezhetjük. Vegyük észre, hogy az azo- mezo nem esik egybe. Egy tudos nyelvi mezoje nem feltétlenül teszi lehetővé, hogy az illető a mezo egyes nyelveit kommunikációs vonatkozásban is hasznosíthassa (a nagy francia nyelvészről, Meillet-ről mondják, hogy a francián kívül más nyelven írni és beszélni nem tudott, jóllehet nagyon sok nyelven olvasott). A tudos kommunikációs részvételétől nagyjából a kulturális világra korlátozódhat, és nem, vagy csak közvetve nyílvánulhat meg a közösségben. Ismételjük, arról van tehát szó, hogyha valaki ismer egy bizonyos nyelvet (nyelvről az eszközök tekintetében azonosítható lezármazás értelmében szóva), ez a nyelvtudás partikuláris lehet az illető helyi közösségre szempontjából nézve, és ez a nyelvtudás egyáltalán nem könnyíti meg más közösségek megértését, melyek körében ugyanazt a „nyelvet” ismerik. Másrészt pedig arról van szó, hogy a saját közösségen túlterjedő mezoire érvényes beszéleti szabályok ismerete a más beszédformák minimális szintű ismeretével társulhat, és ebben az esetben az alacsony szintű beszédforma-ismeret akadályt gördít a többi közösségben történő normális kommunikációs részvétel elé.

A beszédmezőn belül meg kell különböztetnünk a *beszédhálózatot*, amely az azonos beszédformákat és beszédmódokat ismerő személyek között létezik. Az ausztráliai Queensland és az ausztráliai részben például megfigyelhetjük, hogy ugyanazon nyelvi (pl. a yir yoront) különböző beszéltípusok különböző utazási útvonalakat követve teljesen különböző hálózatok mentén mozognak. Az eltérő hálózatok alapján a nemzeti hovatartozás, mely egyben különböző többnyelvű repertoárokat is jelent. Az új-guineai Vitiaz Strait-ban a Bilibili sziget lakói (a csoport 200-250 kereskedőből és kerámiaigéretből áll, a sziget az Astrolabe öbölben fekszik) a velük gazdasági kapcsolatban álló összes közösség nyelvét kollektíve ismerik, néhányan pedig közülük minden egyes közösség nyelvét ismerik, ahol kereskedelmi partnerek vannak.

Összefoglalva tehát, arról van szó, hogy a személyes nyelvi mezo a rendelkezésre álló beszédformák repertoárja behatárolja, a személyes beszédmezőt pedig a rendelkezésre álló beszédminiták repertoárja határozza meg. A személyes beszédhálózat az előbbi kettő hatékony egyarántalakításának lesz az eredménye. A személy ennek az egyarántalakításnak a jóvoltából képes egyenlő több beszéltípusosságban való részvételre.

A beszéltípusosságban való részvétel nem teljesen azonos a beszéltípusosságban való tagsággal. Ebben az esetben abba a problémába ütközünk, hogy miként határozzuk meg

a beszélőkönközséget. Nyilvánvaló, hogy a beszélőkönközség meghatározásához nem elegendő, ha csak az ismeretek tekintetében megnyilvánuló közönségre szorítkozunk, még akkor sem, ha a nyelvtanon túl a beszélési minták közös ismeretét is feltehetjük. Magától értetődő az is, hogy az interakciók közönsége egyáltalán nem elegendő a beszélőkönközség meghatározásához. Egyes esetekben már a kiejtés is sorompó emelhet a beszélőkönközségben való tagság elé, más esetekben viszont a kiejtés nem számít. Nyilvánvalóan az a helyzet, hogy a közönség tagsága egyes esetekben olyan kritériumoktól függ, amelyek az adott esetben nem kapcsolódnak kifejezetten a nyelvhez és a beszédhez, hasonlóan, ahogy a születes alapján megszerzett jog elidegeníthetetlen. Ezeknek a kritériumoknak az elemzése meghaladja ennek a fejtegetésnek a kereteit, nem is akarok foglalkozni vele többet, csak megemlítem a problémát, és hangsúlyozom a közönség fogalmának meghatározásával kapcsolatos nehézségeket. A társadalomtudósok körében korántsem egyetértés a fogalom egyértelmű használata tekintetében. A mi céljaink számára az tűnik a leghasznosabbnak, ha a közönség fogalmát valamilyen helyi egyiségre korlátozzuk, mely tagjai szempontjából nézve közös elhelyezkedést és az elsődleges interakciók színterét (Gumperz, 1975). A kivételekkel pedig jó lesz, ha óvatosan bánunk.

A beszélőkönközség fogalmát tehát tautológikusan ugyan, de radikálisan leegyszerűsítve úgy határozhatjuk meg, mint egy olyan közönséget, melynek tagjai a beszéd létrehozására és értelmezésre szolgálatra vonatkozó tudás tekintetében nem különböznek egymástól. Ennek során legalább egy beszédforma és annak használatára vonatkozó mintakészlet ismeretében osztoznak. Mindkét feltételt elengedhetetlen. Mivel a közönségi tagságtól függetlenül mindkét típusú ismeretlenre szert lehet tenni, ezért egy megfelelő nyelvelmélet kitalálása érdekében további fogalmakat is be kell vezetnünk. Ezek a fogalmak a következők: *nyelvi mező*, *beszédmező*, *beszédhálózat*. Ezenkívül elképzelhetetlen egy megfelelő nyelvelmélet kitalálása, ha a társadalomtudomány nem dolgozza ki azokat a fogalmakat, melyek segítségével meg lehet határozni a közönség és a közösségi tagság fogalmait.

Egy közösségen belül minden különösebb nehézség nélkül fel lehet deríteni azokat a nagy számban előforduló helyzeteket, amelyek a beszéddel kapcsolatosak (illetve amelyekre a beszéd hiánya specifikusan jellemző). Ezeket a helyzetet összefüggéseket gyakran termékesen előforduló események formájában írják le, mint például a szertartások, küzdelmek, vadászatok, lakomák, szertelmeskedések stb. esetében. Haszon nélkül járna, ha valamilyen egyszerű eljárás segítségével ezeket a helyzeteket tömegesítő szociolingvisztikai eljárásnak vennénk alá, melynek során csak annyit tennénk, hogy beszédtermínu-

BESZÉDHELYZET

sokra keresztelünk át azokat. Figyelembe kell vennünk, hogy a beszédközösség tekintetében tett megkülönböztetések nem azonosíthatók az általában vett kommunikációs megkülönböztetés során alkalmazott fogalmakkal, melyek arra kell hogy szolgáljanak, hogy a beszéd, a film, a képzőművészet és a zene révén történő kommunikáció különbözőségeit jellemezzék. Az ilyen helyzetek az elrendezés (vagy a műfaj) megnyilvánulásaiaként a beszélési szabályok megállapításában kontextusként értelmezhetők. A beszédeseményekről elterjedő a helyzeteket nem irányítják önmagukban ilyen szabályok, egyetlen meghatározott szabálycsoport sem érvényesül következésképpen bennük. Egy vadászati példán egy-egy aránt tartalmazhat verbális és nonverbális eseményeket, és a verbális események sem korlátozódnak mindig csak egy típusra.

A szociolingvisztikai leírásban tehát feltehetően olyan tevékenységekre kell korlátozódunk, amelyek valamilyen jól felismerhető módon lehatárolhatók vagy integráltak egészéknélkülönthetők. Az általános társadalmi leírás szempontjából nézve ezeket a helyzeteket szertartásokként, halász-kirándulásokként stb. tarthatjuk nyilván. Sajátos nézőpontokból vizsgálva ezeket a helyzeteket, politikai, esztétikai stb. tevékenységek lefolytatásához kontextusokat biztosítanak. A szociolingvisztika szempontjából ezek a helyzetek beszédhelyzeteknek tekintendők.

BESZÉDESEMÉNY

A *beszédesemény* kifejezést azokra a tevékenységekre, illetve tevékenységi vonatkozásokra kell fenntartanunk, amelyek a beszédhasználat szempontjából közvetlenül szabályok vagy normák irányítása alá vonhatók. Egy esemény egyetlen beszédaktusból is állhat, de többnyire számos beszédaktust foglal magában. Mígként egy főnév előfordulása is bizonyos esetekben egyidejűleg lehet a főnévi színtagma egésze és egy egész mondat (pl. „Tűz!”), ugyanúgy egy beszédaktus is egyidejűleg egy teljes beszédeseményt vagy beszédhelyzetet tehet ki (például van olyan ritus, amelyben csak egyetlen hangzik el, mely önmagában véve is csak egyetlen fohász). Többnyire azonban nagyszágrendű különbözőségek tapasztalhatók: egy összejövetelel (beszédhelyzet), egy tréfa a társalgás során (beszédaktus). A beszédesemények és a beszédaktusok azok a történések, melyek előfordulása és jellemzői tekintetében a kuitató formális szabályokat állapíthat meg. Vegyük figyelembe, hogy azonos típusú beszédaktusok különböző típusú beszédeseményekben is előfordulhatnak, azonos típusú beszédesemények pedig különböző helyzetű összejövetelekben is felbukkanhatnak. Így például egy tréfa (beszédaktus) egyaránt része lehet egy magánbeszélgetésnek, egy előadásnak vagy egy hivatalos bemutatásnak. Egy magánbeszélgetés ugyanúgy előfordulhat egy összejövetelel, mint egy gyászmisén, vagy egy teniszmérkőzés térfélcseré szünetében.

BESZÉDAKTUS

A *beszédaktus* az előbbieken tárgyalt sorozat minimális alapegysége, amint az a beszédeseményekre vonatkozó megjegyzésekből kitűnhetett. A beszédaktus teljesen más szintre utal, mint a mondat. A nyelvian egyébb szintjei által meghatározott sajátos nagyságú

szegmenssek egyike sem felel meg a beszédaktusnak. Egy szóbeli megnyilvánulás például a következők mindegyikének függvényében válhat felszólító erejűvé: szokásos megfogalmazás („Ezennel elrendelem, hogy hagyja el ezt az épületet”), hangjelzés („Menj!” szemből a „Menj?” formával), egy társalgási interakcióban elfoglalt pozíció (a telefonhíváskor válaszként vagy az üdvözlésért kimondott „Halló”), a felek közötti megítélő társadalmi viszony (amikor az udvarias formában megfogalmazott kérdés tulajdonképpen utasítás mind a főnök, mind a beosztott esetében). A mondatformák és a beszédaktus közötti összefüggés általában véve az előbb említett minta szerint alakul: kérdés mondatban elhangzó mondat egyszerű kérés, egyszerű utasítás, egyszerű kérés egyaránt kifejezhető kérdés módban, kijelentő módban és felszólító módban elhangzó mondat segítségével; és egy és ugyanazon mondat hol ígéret, hol fenyegetés, attól függően, hogy értelmezésének melyik normája érvényesül.

A beszédaktusokat bizonyos mértékben a szintaktikai és szemantikai struktúra kiterjedéseként is vizsgálhatjuk, miként azt a nyelvészeti szokás szerint teszi, de az aktusként számba jövő szóbeli megnyilvánulásokra vonatkozó beszéltői tudás javarésze közvetlen és elvont, melynek legalább annyira közre van a kontextus és az interakció sajátosságaihoz, mint a nyelvtani sajátosságokhoz.

A társalgást a beszédaktusok értelmében pragmatikusan és szintagmatikusan egyaránt vizsgálhatjuk. Vizsgálhatjuk, hogy a társalgás során alkalmaszható beszédaktusok között bizonyos pillanatokban milyen választás történt. Azti is vizsgálhatjuk, hogy ezeknek a választásoknak az egymáshozvetéskész, illetve az is elemezhető, hogy a lehetséges választásoknak milyen egymás utáni készletei állnak rendelkezésre. Amikor egy társalgás teljességét a minimális alapegységeknek vetít beszédaktusok segítségével elemezzük, feltehetően szűkséges, hogy valamennyi szekvenciális (egymáshozvetéskészbe) egy-séget komplex egységként, sok jegy egységeként tartjuk számon. Nem elegendő, ha mondjuk egy aktust ígéretnek vagy fenyegetésnek minősítünk, a kutatónak még arra is szűksége lesz, hogy a beszédaktust több funkcionális fókusz tekintetében azonosítsa, vagy számos összetevő tekintetében is minősítse (lásd a következő alfejezetet). Valószínű, hogy a közelebbi azonosítás során minimálisban meghatározandó fókuszok vagy összetevők száma legább három. A funkcionális fókuszok tekintetében meghatározandó egy aktusról például, hogy (referenciális) fenyegetés, de (expresszív értelemben véve) megajánlott fenyegetés és (retorikai tekintetben vagy a szóbeli megnyilatkozás menetét nézve a kontaktus-funkció tekintetében) egy egyidejűleg választ kívánó felhívás. Az összetevők tekintetében eldöndendő, hogy az aktus közlemény-tartalom (téma) tekintetében fenyegetés, melynek kulcsa a megajánlás és interakciós norma tekintetében pedig felhívás.

A BESZÉD ÖSSZETEVŐI

A beszédaktusok összetevőinek valamilyen semantikus ábrázolása nélkül nem beszélhetünk leíró elméletiről, jelenleg szó sem lehet egyéb sémáról mint egy heurisztikus, terminológiai jellegrű vázlatról, mely a leírások megkezdését teszi csak lehetővé. Egyetemes jegyek és dimenziók elméletévé csak később alakulhat ez a séma.

meg senki, hogy a tartalom és a képesség tekintetében kulcsfontosságú jel nagyjából milyen méretű lehet. Minél inkább közös egy beszédmód egy csoporton belül, annál inkább lesz valószínű, hogy a kulcsfontosságú jelzomozzanatok hatékonyan fognak működni, vagyis finomak lesznek. Ha valaki fenntartásait hangoztatja egy ilyen részlettel kapcsolatosan, mivel ez technikai készségeket igényel a nyelvésszel, az szembe kell hogy nézzen szakterületek vonatkozásában, melyeket nehéz elcsajátítani, az szembe kell hogy nézzen azzal a ténnyel, hogy nem veszi komolyan kutatólásának embert jelentését, és nem veszi komolyan azt sem, hogy szakterületeinek melyek az igazi tudományos szűkségei).

Amikor kompetenciáról, a személyiek képességeiről van szó, akkor különösen figyelni kell a kutatóknak arra, hogy a közös beszédmódok részleges autonómia nélkül elközpontulhatnak, és ez a részleges autonómia részben a beszédmódok kifejezésre jutására szolgáló eszközök belső logikája szerint alakul ki. A kifejezési eszközök meghatározás és néha szabályozás is a tartalmat. A közösség tagjai számára tehát a „szabadság a szükségesszerűség felismerése”, a beszédmódok tökéletes használata a személyes kifejezés előfeltétele. A tudományos elemzés és az embert vizsgáló érdeklődés komoly figyelembevételre feleltetül arra kell hogy vezessen, hogy a kutató a szabályok és a formai jegyek explicit megállapításával meghaladja a tartalom szintjét.

Jóllehet úgy tűnhet, hogy ez a megközelítés elsősorban csak a műfajoknak a tekintetben érvényesülhet, amelyekkel szoros kapcsolatban esztétikai műfajoknak tartanak, valószínűleg az a helyzet, hogy a hétköznapi társalgás vizsgálatakor is erre a megközelítésre van szükség. A beszélgetések nevezet elípiikus művészet melységeit és helyénvalóságát csak az üzenet formájának mélyreható elemzése révén írhatjuk fel, azt vizsgálva, hogy miként mondják a dolgokat. Olyan típusú elemzésre van szükség, mely valóban emlékeztet az irodalomtudományban szokásos intenzív vizsgálódásra, és tanul is attól.

2. *Az üzenet tartalma.* Az üzenet formája és az üzenet tartalma megkülönböztetésének egyik összefüggése szerint a következőképpen járhatunk el: „Írádalkozni kezdett, mondván...” [idéve az üzenet formáját, szemben a következővel: „Azt írádalkozott, hogy boldoguljon” (ebben az esetben csak a tartalomról számolunk be)]. A tartalom talán mindennekei a *témára* és a témaváltásra vonatkozó kérdésként merül föl először. Egy csoport tagjai tudják, hogy miről beszélgetnek, hogy mikor változik meg az, amiről beszélgetnek, tudják, hogy miként kell egy témát fenntartani vagy megváltoztatni. Ezek a képességek kommunikációs kompetenciájuk részét képezik, és a beszélgetés koherenciájának tanulmányozásakor különös fontosságu tényezőknak kell ezeket tekintennünk.

Az üzenet formája és az üzenet tartalma központi fontosságuk a beszédaktus, valamint a beszédaktus „szintaktikai struktúrájára” fordított figyelem tekintetében, és ez a két faktor szoros kölcsönös függésben van egymással. Az „aktusszekvencia” (a visszacsatolási késés kedvéért A-nak jelölve) összevetésként egysebbe is lehet ötvözni őket.

3. *Elrendezés.* Az elrendezés és egy beszédaktus idejére és helyére, vagyis általában véve a fizikai körülményekre utal.

4. *Színhely.* Az elrendezéstől megkülönböztetett színhely a „pszichológiai elrendeződésre” utal, vagyis a színhely bizonyos típusaként felfogott alkalmi kulturális meghatározását jelenti. Egy színpadon ugyanazon a színpadon, ugyanazon díszletek között a

dramai idő megváltozhat: „Tíz évvel később” – írja a szerzői utasítás. A hétköznapi életben ugyanazok a személyek ugyanazon elrendeződésben belül megváltozott színhelytípusként új jelentést tulajdoníthatnak interakciójuknak: a formális interakció informálissá változhat, a komolyság vidámsággá alakulhat át stb. A beszédaktusokat gyakran arra használják, hogy általunk határozzák meg a színhelyet, és gyakran aszerint ítélik helyénvalónak vagy nem helyénvalónak őket, hogy milyen összefüggésben vannak a színhellyel. Hogy helyénvaló-ak vagy nem helyénvalóak, hogy vidámak vagy boldogok az egyes elrendezések és színhelyek, az természetesen abból is megállapítható, hogy milyen összefüggésben vannak egymással. A megítélés skálája az időjárástra való panaszkodás szintjétől a drámai irónia szintjéig terjedhet.

Az elrendezés és a színhely a beszédszituáció összetevőiként (emlékezzeti jele: S) is összekapcsolható. Mivel a „színhely” mindig a kulturális meghatározások elemzésére utal, valószínűleg az „elrendezés” alkalmazható a ketős együttes informális, jelöletlen kifejezéseként.

5. Beszéd vagy feladó

6. Címző

7. Hallgató vagy felvívó vagy közönség

8. Címzett

Ezt a négy összetevőt a beszédösszetevőkre vonatkozó fejtegetéseink elején már megvitatottuk. A következőkben néhány szemléltető erejű példát közlünk. Az Argentínában élő abiponok nyelvében minden egyes szót megolandanak egy *-in* toldalékkal, ha a résztvevő valamelyike a *hocheri* kaszt (katoná-kaszt) tagja. A *wishram* chinook indiánoknál a formális színhelyek meghatározása a forrás (pl. a főnök vagy a szertartás főnöke), a forrás szavait megismétlő szövívő és a közönséget vagy a hallgatóságot alkotó többi személy közötti kapcsolat által történik. A forrás, akinek szavait megismétlik, sokszor nincs is jelen, a címzettek pedig néha a környező világ szellemei. A német felnőtték gyermekjeleiben, a résztvevők valamelyike a *hocheri* kaszt (katoná-kaszt) tagja. A *wishram* chinook indiánoknál a formális színhelyek meghatározása a forrás (pl. a főnök vagy a szertartás főnöke), a forrás szavait megismétlő szövívő és a közönséget vagy a hallgatóságot alkotó többi személy közötti kapcsolat által történik. A forrás, akinek szavait megismétlik, sokszor nincs is jelen, a címzettek pedig néha a környező világ szellemei. A német felnőtték gyermekjeleiben, a résztvevők számára szóló szabályok néha a műfaji kapcsolatok és függetlenek a keretű szolgálo esemény résztvevőitől. A vana mítoszok szereplői például a narrátor nemétől függetlenül a megfelelő férfi és női beszédmódokon szólnak. A férfias beszédmód használata akkor szükséges, ha mind a címző, mind a címzett felnőtt és férfi, egyébként „nőies” beszédmódok alkalmazására kerül sor. A csoportok felnőtt mértékben különbözőnek aszerint, hogy miként határozzák meg a beszédessémények résztvevőit, különbözően szembevetve az egyes résztvevők hiányának (pl. gyermek, cseledek), illetve egyes résztvevők jelenlétének (pl. természetfölötti szellemek) meghatározása. A vallásos magatartás jó része a kommunikáció természetes elméletének részeként értelmezhető. Az ideartozó különböző összetevőket a résztvevők, participátorok kategóriájában vonhatjuk össze (az emlékezzet megkönyítésére P-vel jelölve).

* Ugyanez gyakori a magyarban is. Vö. amikor a szülőket akár a beszédet még nyilvánvalóan nem értő gyermek jelenlétében is pl. *papa-mama*-nak szólítja egymást. A szerk.

9. *Szándékok – kimenetek.* A szokás által szentesítve elismert és elvárt kimenetek gyakran a beszédesemény részét képezik. Például ez a helyzet a venezuelai waiwa törzsben, ahol a társadalom központi beszédeseménye, az *oho-ének* számos változatban is előfordul. Az egyes változatok aszerint fordulnak elő, hogy milyen célt szolgál az adott beszédesemény, házaszági szerződésről, kereskedelmi ügyletről, közösségi feladat elvégzéséről, vendégmáltáról vagy a végső békét biztosító gyászszertartásról van-e szó. A résztvevőkre és az elrendeződésekre vonatkozó szabályok a megfélemlítő interakciós összefüggés szerint változnak (Fock, 1965). A Fülöp-szigeteken elő gyakran forduló beszédesemények taxonómiaja (az elemzést Frake 1972-ben végezte el) a téma (tetszőleges téma, vitatott kérdés, egyet nem értés, vita), valamint a kimenet (mincs különbözőbb kimenetel, döntés, megállapodás, törvényes szabályozás) együttes tekintetbevétele szerint rendeződik el különböző szintekbe.

10. *Szándékok – célok.* Ha egy esemény célját abból a szempontból nézzük, hogy mi azzal a közösség célja, akkor nyilvánvaló, hogy ennek a célnak nem kell feltétlenül egybeesnie az esemény résztvevőinek személyes céljaival. Feltehető, hogy a yakan pereskedők mindegyike győztessen akar kikerülni a vetélkedésből. Egy tárgyalás alkalmával egyeseknek az lehet a célja, hogy kedvező megállapodást érjenek el, másoknak viszont elég, ha egyáltalán létrejön valamiféle meg egyezés. A waiwai nép körében a leendő após és vő eleve eltérő célokat követ a házaszági szerződés megkötése körüli alkudozásokban. A résztvevők stratégiája a beszédesemények lényeges meghatározó tényezője, a stratégia döntő szerepet játszik abban, hogy egyáltalán létrejöjjenek a beszédesemények. Mind a célok, mind a kimenetek tekintetében okvetlenül meg kell különböztetnünk a konvencionális elvártat vagy előírtat a tisztán személyesítő vagy helyzettől, továbbá a lapangó vagy akaratlan mozzanatoktól. Az adott beszédesemények interakciói meghatározzák a beszédesemény adott egyenlőségét, valamint azt is megszabhatják, hogy az elvárt kimenetel bekövetkezik-e vagy sem. A résztvevők indítékai, vagy az indítékoknak egy része szűles skálán mozoghat. A beszédesemények leírása során az első szinten arra kell törekedni, hogy a szokásos vagy kulturális helyénvaló viselkedést írjuk le. Az események egyedi változatát a maguk gazdagságában csak úgy érthetjük meg, ha előzőleg megfigyeltük ezt a kulturális leírást. A két fajta leírási módot azonban nem szabad összekevernünk (lásd Sapir, 1971).

Számos beszédivizsgálatot és kommunikációelemzést ismerünk, melyek nem szentelnek figyelmet a szándékok egyik fajtájának sem. Ennek okát egyfajta tudatosan vagy tudattalanul követett behavizmusban kereshetjük. Kenneth Burke (1945) megközelítése figyelemre méltó kivétel. Szükség van azonban arra, hogy az önmagában vett kommunikációt az interakció egészétől a szándékok tekintetében elkülönítsük (lásd Hymes, 1964b). Ezt a kétfajta szándékot az „ends” (célok) angol homonima révén vonhatjuk össze egy szóba. Megkülönböztethetjük a nézetek tereén jelentkező célokat, valamint a kimenetekre vonatkozó célokat (a megfigyezhetőség kedvéért ezt E-vel jelöljük).

* A memotecnikai segítség érdekében ennek a magyar Erdemény feltehetően meg. A szerk.

11. *Kulcs*. A kulcs arra szolgál, hogy az aktus lezajlásának tönksára, módjára vagy légszűrére utaljon. A kulcs nagyjából a grammatikai kategóriák körében előforduló módok-
 litásnak felel meg. Az elrendezés, a részvevők, az üzenet formája stb. vonatkozásában
 megfélelmet mutató aktusok kulcs tekintetében különbözhetnek egymástól: pl. egy aktus
 lehet *vidám: komoly*, vagy *leleltelen: szenvedélytől fűtött*.

A kulcsot többnyire konvencionálisan valamely más összetevő kapcsán, annak sajátos-
 ságaként emlegetik. A komolyság például a helyszínről, a részvevő, az aktus, a kód vagy a
 műfaj elvart szerves velejárója lehet (mondjuk egy templom, egy bíróság, egy eskü, egy latin
 szöveg, egy halotti beszéd esetében). Ezekben az esetekben azonban mindvégig megvan
 az a lehetőség, hogy a konvencionálisan elvart keretek között valamely más alternatívát
 válasszunk. (Ez a lehetőség tökéletesen megfelel annak az általános lehetőségnek, hogy
 az egyik beszédstílus vagy beszédregiszter javára lehessen dönteni a másik beszédstílussal
 vagy regiszterrel szemben.) A rituális esemény ebben a tekintetben mindig hordoz magá-
 ban bizonyos mérvű információt. (Gondoljunk csak arra például, hogy a klasszikus
 zongoradarabok előadásait a kritikuskok milyen módon bírálják.)

A kulcs lehetőségét az a tény is kiemeli, hogy amikor a kulcs ellentétbe kerül az aktus
 külsőleg megnyilvánuló tartalmával, az eredmény gyakran a kulcs dominanciáját hozza
 (mint például a gúny esetében). A kulcs kifejezésre juttatása szavak nélkül is megvalósul-
 hat. Erre példa a kacsinálás, a kézmozdulat, az öltözköztetés, a zenei félhang. Azonban
 gyakran konvencionális beszédjegyek révén jut kifejezésre. Ezeket túlságosan gyakran
 is kifejezték a szokásos nyelvi elemzésekben. Például a hangszíj jelzése az angolban a
 magánhangzó-hosszúság és a heheztettség révén. Ezeket a jellemzőket gyakran *erzelmű
 kifejező eszközöknek* nevezik, de helyesebb *stilisztikus jellemzőknek* tekintenünk őket, mivel
 használatuk korántsem mindig a beszéd hangulataitól függ. Revill (1966:251) például arról
 számol be, hogy „olyan formákat is találunk, amelyeket *szemléltető* (kifejezésről sem D.
 H.) sem írhatunk le úgy, mintha azok a beszéd-érzések kifejezői lennének, hanem olyan
 formákra van szó, amelyek használata bizonyos szociális helyzetekre van fenntartva”,
 azaz azt a célt szolgálják, hogy a fokozott jelentőség, világosság, udvariasságot fejezzék
 ki általuk. (A megfigyelhetőség kedvéért a kulcsot K-val jelöljük.)

12. *Csatorna*. A csatorna megválasztása alatt azt értjük, hogy a beszéd továbbítására
 milyen közegre használják. Megkülönböztethetünk írásbeli és szó-írási csatortát, távirati vagy
 távjelzőt stb. A csatorna tekintetében a használati mód szerint további megkülönböztet-
 téseket kell tennünk. A szó-írási csatorna például egyaránt alkalmas arra, hogy a beszéd egyes
 sajátosságai éneklés, hűmmögés, füttyölés, kántálás vagy szó újrán jussanak kifejezésre. A
 panamai San Blas Cuna törzs körében a különböző költői vagy szertartásokban felhasznál-
 ták a különböző hanghordozási módokat igénybevétele; a történelmi-politikai-vallási
 műfajok különböző hanghordozási módokat igénybevétele; a történelmi-politikai-vallási
 műfajok, valamint az egyes győztes szertartás változatokat kántálják, a *kantile* vagy
chiche változatot kiabálják vagy ordítják, a főnök szövegét a főnök által mondottak értelmezését,
 az állattörténeteket, egyes győztes szertartás szövegeket, az újonnan házasodott párokhoz intézett
 „jótanácsokat”, valamint a rosszalkodó egyénekhez intézett intelmeket pedig egyszerűen
 mondják. A *sekreitos* szövegek rendszerint nagyon rövid, a Cuna és egyéb nyelvek, pl.
 a choco, az angol és spanyol nyelv szavainak értelmeiben vegyülékek (Sherzer és
 Darnell, 1972:189). A leírás két célja arra irányul, hogy megállapíthassuk a csatorkák

műfajok és események szerinti rendjét (vö. Sherzer és Darnell, 1972:194–195), kölcsönös függéseket az interakcióban (vö. Sherzer, 1973), valamint a közöttük lehetséges viszony-
lagos hierarchikus kapcsolatokat.

13. *Beszédformák.* A beszéltökösségre vonatkozó korábbi fejtegetéseinkben foglalt közünk a nyelvi eszközök lezármaszása, valamint ezek szervezett rendszerei közötti kölcsönös értheőség és használatuk megkülönböztetésének kérdéseivel. Ahol lexikai-grammatikai anyagok közös lezármaszástól van szó, ott könnyűszerrel beszélhetünk továbbra is *nyelvekről* és dialektusokról. Ahol a kölcsönös értheőség kérdése merül föl, ott megfellelőbb a *kód* kifejezés, mivel az a dekodolásra és az értheőségére utal. Ebből a szempontból névve közömbös, hogy a kölcsönös értheőség a nyelvi eszközök valamilyen elem hozzáadása révén lezármaszattott rendszerek közötti értheőségéről vagy külböbözött szármaszástu nyelvek közötti értheőségéről van-e szó. A használat tárgyalásában már meg-
lehetősen meghonosodott a *vallozat* kifejezés (Ferguson és Gumpertz, 1960), külböbösen olyan használat esetében, amikor az egész közösségre kiterjedő, illetve széles körű használatról van szó. A helyzet-specifikus használat jelölésére a *regiszter* brit eredetű kifejezés ma már elfogadottnak tekinthető.

A regiszter fogalma a *beszédsztlusnak* nevezhető irány felé mutat. A beszédsztlust mint távlatot akkor érthejük meg helyesen, ha arra gondolunk, hogy a nyelvi eszközök, a nyelvi jegyek szerveződése kivétel nélkül ide fogható össze, amennyiben társadalmi kontextust is értenek. Ez valóban a legáltalánosabb távlatok egyike, mivel míg a nyelvi rendszert csak a „nyelvel” hozzák össze-függésbe, addig a stílus szempontjából vett nyelv valamely történelmileg folyamatosan fennálló közösség kifejeződése lehet (lásd a yokutokkal kapcsolatos szemléltető részteit a tanulmányban, valamint Hymes, 1961b, 1966). A „stílus” kifejezéssel arra utalunk, hogy egy közös keret vagy közös szándék korlátai között választástól függően külböbözött alternatívák alkalmazására kerülhet sor. A stílus kategóriájá tehat az elemzés valamennyi szintjén hasznosítható. Miután azonosítottuk a kódokat, a változatokat, a regisztereket, akár a közösségi stílusokat is, még mindig hátra van a személyes stílus, mely valamennyi előbbi elem tekinetében érvenyesülhet. Ma még nem tudjuk, hogy a „stílus” kifejezés szokványos jelölésen használatu melyik választási szinten lesz a leghasznosabb és a leginkább helyénvaló, s hogy nem kell-e mindig rámutatnunk, hogy milyen össze-függésben használjuk a terminust. Ennek a fogalomnak a legfőbb érdeme abban áll, hogy nem marad meg annál az elképzelésnél, miszerint a nyelvi jegyek szerveződésének módjai, beleértve magát a „nyelvet” is, valamiképpen előre adóttak, hanem a fogalom arra utal, hogy ezek a szerveződési módok csak a közösség vagy más egyéb szociális kontextus viszonylatában határozhatók meg.

John Gumpertz munkáira építve Ervin-Tripp (l. jelen kötet) dolgozott ki egy egészeben véve általános jellegű módszertani megközelítést a stílusokra. Röviden arról van szó, hogy a beszédsztlusok együtt előfordulási szabályok segítségével határozhatók meg (bizonyos pontossági fokon), és maguk a beszédsztlusok is választás tárgyai lehetnek, mégpedig alternatív szabályok függvényében.

A „beszédsztlusok” kifejezés a nyelvek, dialektusok, valamint a széles körben használatos változatok skáláján elhelyezkedő nyelvi eszközök szerveződésére utal inkább (vö.

Greenberg, 1968:36.1. értelmezését a „beszédformák” tekintetében), míg a „beszédszólások” kifejezés inkább arra utal, hogy a személyek, helyzetek és műfajok szempontjából miként fest a helyzet. Mindkét kifejezés alkalmas arra, hogy általános jellegű alkalmazást nyertjen, és a „beszédszólások” kifejezés mögött ma már megalapozott módszertani háttér is áll. A „beszédformák” kifejezés azonban jelenleg kevésbé tűnik elhibázottnak, és itt ezt fogadtuk el.

A csatornákat és a beszédformákat együttvéve a beszéd eszközeinek vagy kivitelezőinek is tekinthetjük. E ketőt együtt *instrumentalitásoknak* nevezzük. (Emlékezzeti jelle: 1.) 14. *Az interakció normái.* A beszédet irányító szabályok mindegyike természetesen normatív jellegű szabály. Ezeknek a szabályoknak az a célja, hogy specifikus viselkedésszabályokat vagy viselkedésekkel együttjáró sajátos vonásokat idézzenek elő – megszabhatóak például, hogy valakinek nem szabad közbevetnie, vagy éppen ellenkezőleg, semmi akadálya sincs a közbevetésnek, megszabhatóak azt is, hogy például egy egyházi szertartáson nem szabad normális hangon szólni, kivéve azt az esetet, amikor erre kifejezett utasítás van, egyébként csak suttogni szabad; azt is szabályozhatják, hogy személyek milyen sorrendben jussanak szóhoz. Az interakció normáiról természetesen nem beszélhetünk anélkül, hogy az egyes közösségeken belül ne elemezzünk a társadalmi struktúrái és a társadalmi kapcsolatok alátalában véve. Egyelőre keveset tudunk erről mondani, mert elegendő számban még nem születtek olyan leírások, amelyek ezeket a mintákat vetnék volna alapul, márt pedig az egyes közösségek éppen ebben a tekintetben jelentős különbségeket mutatnak. Függelékenül attól, hogy logikai vagy szubsztanciális univerzálitáiról van szó, univerzáliták felvétele mindenképpen üres, látszólagosan érvényes, illetve a tényleges viselkedéstől túl távoli „egyetemesességekhez” vezetne ahhoz, hogy használni tudjuk azokat – a neves nyelvtudós Grice konverzációs előfeltevései aligha alkalmazhatók pl. Madagaszkárra (E. Keenan személyes közlés).

A témára vonatkozó normát egy példával szemléltetjük: A következő reggelen, Jikjitsuvál töltött teazás alatt egy egyetemi tanár jött be, aki a Sodo-féle épületekben bérlet szobát. A professzor a koanokról beszélt.

„Mire megérted a Zen-t, azt is megtudod hogy a fa valójában ott van”. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy a héten bárki is bármit mondott a Zen filozófiáról vagy a Zen elményről. A Zen-tan hívei sohasem beszélnek a Koan-ról és sosem mondják el egymásnak elményeiket (Snyder 1969:52).

15. *Értelmezési normák.* Ha meg is magyaráztuk az interakciós normákat, még mindig nyitva marad a normák értelmezésének kérdése. Különösen akkor fontos kérdés ez, amikor különböző közösségek tagjai állnak kommunikációban egymással. Így például az tökéletesen világos, hogy az arab és az amerikai diákok egy sor interakciós norma tekintetében különböznek egymástól: az arabok beszélgetés közben közelebb állnak egymással szembe, közelebb ülnek egymáshoz, gyakraabban érintik meg egymást, szívesebben néznek farkasszemet a másikkal és hangosabban is beszélnek (Watson és Graves, 1966:967–970). Az előbb említett eredményekről beszámoló kutatók maguk is nyitva hagyták azt a kérdést, hogy a résztvevők miként is értelmezik ezeket a normákat (uo.: 984). Az *értelmezési normák* problémája az idegen koránnyoktól és az idegen államférfiaktól érkező közlések értékelésekor is előtérbe kerül. A nyílt ellenséges magatartás csökkenti

mértékű kifejezésében sokszor baráti magatartást vélünk felismerni. Az országon belüli csoportok egymás közti viszonyai gyakran teret engednek az ilyen típusú félreértelmezéseknek. A középországybeli amerikai származó például a normális habozó viselkedés gyakran abban jut kifejezésre, hogy a habozás pillanatában „töleléket” alkalalmaz („uh” stb.). Sok fekeze számará pedig az számti normális viselkedésnek, ha visszatekermek a mondat elejére (töbnyire nem is egysszer). A fehérek szemében ez a fekétek között elfogadott norma nem annyira másnak, mint inkább fogayatekosságnak tűnik (David Dalby megfigye-
lése).

Az értelmezési normák mögött gyakran a közösség nézetrendszerét találjuk. A nyelv etnográfiai vizsgálatainak területéről klasszikusnak mondható példa Malinowski esete (1935), aki a Trobriand szigetek lakói által használt mágyikus formulákat és szertartásokat *dogmatikus kontextus* címszó alatt foglalta össze. (Malinowski többi címszava az itt említett kifejezések viszonylatában a következőképpen helyezhetők el: amit *sociológiai kontextusnak* és *rituális kontextusnak* nevez, az az elrendezés, a részvevők, a nézetbe és a kimenetbe foglalt célok, az interakciós normák, valamint a műfajok magasabb szintű megnyilvánulásai vonatkozásában tartalmaz információit. Az általa *struktuurának* nevezett dolog az aktus vagy esemény verbális formájának domináns szerveződési minijára utal; az *elmondási mód* az üzenetforma és a csatornahasználat vokális megnyilvánulásának domináns jellegzetességeire utal.)

Ebbe a kategóriába tartoznak azok az értelmezési folyamatok is, amelyeket Garfinkel vizsgált meg (1972), beleértve az „ad hoc” értelmezési folyamatokat is. A két fajta normál egy csoportban vonhatjuk össze. (N-nei jelölve.)

16. *Műfajok*. Műfajok alatt a következő típusokat értjük: költemény, mítosz, mese, közmondás, rejtvény, átok, imádság, szónoklat, előadás, áruhiradás, hivatalos levél, vezércikk stb. Bizonyos szemszögből nézve, az aktusok szerint történő beszédelemzés egyúttal műfajok szerinti elemzés is jelent. A műfaj fogalma arra utal, hogy a tradicionális szentesített jellemzők sikeresen felismerhetők formálisan. Heurisztikusan nagyon fontos eljárás, ha feltételezzük, hogy valamennyi beszéd olyan formális jellegzetességekkel rendelkezik, amelyek mind valamilyen műfaj megnyilvánulásait jellemzik; ez különben nincs is teljesen kizárva (a műfajokról lásd Ben-Amos, 1969). A „pongyola” vagy jöleletlen beszéd közkeletű fogalma azonban arra a tényre hívja fel a figyelmünket, hogy a formális jegek száma és explicitása tekintetében az egyes műfajok igen széles skálán szörodnak. Minimálisan feltételeznünk kell egy skálát, melyen azt jölelhetjük, hogy az egyes formális jegek milyen könnyen ismerhetők fel. Nyitva áll az a lehetőség is, hogy a „jöleletlen”, pongyola beszéd váratlan kontextusban jelentkezik, vagy kifejezetten olyan célú szolgál, hogy valamilyen sajátos hatást váltson ki. Kiseb mértékű feltűnése azzal is összefügghet, hogy nemigen tördünk vele és kevéssé élünk vele tudatosan: ha egyszer elfogulatlanul vizsgáljuk, és nem tartjuk magától értetődőnek, akkor talán ugyanolyan élességgel fog kirajzoldni előttünk, mint a többi műfaj.

A műfajok gyakran egybeesnek a beszédeseményekkel, de az elemzésben egymástól független elemeknek kell tekintenünk őket. Különböző eseményekben is megjelenhetnek. A szentbeszéd mint műfaj típusosan egybeesik az egyházi szertartás megfelelő pillanatával, azonban sajátosságai komoly vagy humoros hatások kiváltása céljából bármilyen más

A beszéd szabályaira vonatkozó állítások formájában jelentkeznek. Most még nem egészen világos, hogy ezekben az állításokban fel kell-e állítani valamilyen fontossági sorrendet az egyes össze-
tevék között. Jelenleg nem mondhatunk annál többet, hogy bármelyik összetevővel kezd-
hetjük az állítást, és az összes többi ennek függvényében vizsgálhatjuk.
Ha már elegendő számú elemzés lesz a kezünkben az egyes társadalmakra vonatkozó-
lag, azután nagyon valószínű, hogy az egyes összetevők együttes előfordulásai között
hierarchiák fognak felbukkanni, melyek esetre különböző formát fognak ölteni. Az
összetevők hierarchiájában mutatkozó különbségek akkor majd a szociolingvisztikai
rendszernek taxonómiajának igen fontos részét fogják képezni. Lesz olyan csoport, ahol a
beszéd szabályai nagyon erősen kötődnek az elrendezéshez, lesz olyan csoport, ahol
a beszéd szabályai elsősorban a résztvevőkhöz kötődnek, talán olyan csoport is lesz, ahol
a beszéd szabályai elsősorban a témához kötődnek majd.

Szem előtt kell tartanunk, hogy a meghatározó szintnek nem feltétlenül a szöveg-
résztetekkel kell, hanem mintázott „mikroszintjén” kell elhelyezkednie, hanem a megha-
tározó szint az összetevők fontosabb csoportjaiból összeálló széles „makro” szinten belül
is elhelyezkedhet. Így például amikor Baumann (1972) azt keresse, hogy egy új-sköciái
közösségben a beszéd melyik szektorát tartják esztétikainak maguk a közösség tagjai,
kénytelen volt megállapítani, hogy sem a nyelvi vagy más jelbeli sajátosságoknak, sem a
műfajoknak vagy az előadási stílusoknak nem volt
meghatározó szerepe szemben a színhely specifikumával (340–341):

A Le Have szigetek lakói körében uralkodó kultúra szembeötlő vonása, hogy a
szigetlakók beszédökönómiaja a beszédhelyzetek széles skáláját öleli föl. A bolti
beszélgetés sajátos státust foglal el, mely minden egyéb beszélgetési formától
elkülönült, önmagában élvezetes forma. Nem része sem más tevékenységnek és nem
szólag semmiféle instrumentális célt. Arról van tehát szó, hogy ezt a helyzetet a
maga tisztá és egyszerű formájában kifejezeten a *társas együttélésre irányuló kés-
tetések* (az én kiemelesem D. H.) kielégítésére tartogatják, és ezzel függ össze
sajátságos volta is.

Láthatóan a poétikai funkció esetéről van itt szó, poétikai funkcióról nem Jakabson és
mások formaközpontú értelmezése szerint, hanem a Burke értelmezés szerint, amelyben
vagy dialektikus szempontok szerint értelmezve. A szimbolikus lehetőségek önmagukban
vett élvezetéről van ebben a példában szó. A meghatározó kapcsolatok a Burke által
megadott öt elem segítségével is leírhatók, itt a „Helyszíni/Szándék” arány meghatározása
még jöhet szóba a kivételről, a beszéd és az alárendelt viszonylatában. Természetesen még
mindig nyitva áll annak a lehetőség is, hogy feltegyük, az üzletben folyó beszélgetések
lehetnek sajátos és felismerhető vonásai, melyek lehetővé teszik a közösség tagjai számára,
hogy valamely résztvevőt felismerve rögtön arra gondoljanak, hogy egy teljesen sajátos jellegű
beszélgetés folyik, melynek az üzleten kívül másutt nincs helye. Ezeknek a sajátos
vonásoknak az ismerete nem feltétlenül tudatos, és nem annyira a verbális részletekkel
függhetnek össze, mint inkább a kommunikációs szerepek váltakoztatásával, a szünettar-

tással, a ritmussal, a valaszolással, valamint egyéb más interakciós normákkal. Kivételek talán az (amire Bauman is utal), hogy az elrendezés interakciós alapja talán a szabálytörténetek tökéletesebb elbeszélésére indít, ezeket a szabványos történeteket ugyanis számos más helyen is el lehet mondani.

A beszédszabályok részletezett formális megállapítására irányuló kísérletek csak a legújabb időkben indulnak meg (Sherzer 1970-es közleményében például is találunk erre). Az események szöveges leírásait ilyen formában újra áttekintve, a struktúra megértése vonatkozásában jelentős előbbrehaladásra tehetünk szert: vagy azt mondhatjuk, hogy ezáltal jóval világosabb képet nyerünk arról, amit struktúrának gondolunk. A szöveges leírásban kötelező verbális csomagolásból ezáltal kibonthatjuk az eseményt és így jobban vizsgálhatjuk. Társadalmi csoportokon belül és társadalmi csoportok között csak akkor hasonlíthatjuk össze az egyes eseményeket egymással, ha tömören és sztenđerdízált formában megfogalmazott alakkzatba öntjük őket. Az összehasonlítás lehetetlenülé válik, ha verbális stílus tekintetében egymástól alaposan eltérő leírások ingadozó értelmezésén vagy memorizációján múlik. Csak a formális állítás képében megfogalmazott formától várhatjuk, hogy pontos tetteket tudjunk mondani arról, hogy mit tud egy társadalom tagja, amikor tudja, miként kell részvennie egy-egy sajátos beszédaktusban.

A formálizáltatásban meghatározott események explicit elemzése készletre Sherzer (1970) arra, hogy a beszéd informális használatának alkalmi említésekor hasonló jellegű sajátosságokat vegyen észre. Nyilvánvaló, hogy egyszerre többféle formális (explicit) megfogalmazással is meg kell próbálkoznunk. Ha az elemzést ilyen alakzat keretei között végezzük el, akkor szembe kell néznünk egy kérdéssel, mellyel külvilágban, ha megmaradunk az elbeszélő leírás keretei között, nem kell számot vetnünk. A kérdés a következő: Mit határoz meg a rendelkezésünkre álló információk, és mit nem? Sherzer elemzése az aktusszkevencia „szintaktikai” megközelítéséből indul ki. Az aktusokra vonatkozó kate-góriák felől közelítve is lehetséges egy elemzés. Az egyes aktustípusok esetét az esemény vagy a résztvevő kontextusában akár alcsoportokként is szemléltethetjük. Az aktusok jelen-tési egy kommunikatációs lexikon teteleiként is szemléltethetők, ahol a szokásos formula $X \rightarrow -$ (újra írva vagy megvalósítva mint) $Y \ W - Z$ (kontextusban), a következőképpen olvasható: X (értéke) = $Y \ W - Z$ (kontextusban).

BESZÉDFUNKCIÓK

Az ilyen módon történő elemzés számos beszédaktus formális leírását lehetővé teszi. Számos beszédfunkció konvencionális eszközrendszerrel valójában az összetevők közötti viszonyok képeben is elemezhető. A lengyel nyelv hírnevű főneveinek többes számú tárgyeseténél -y formája kapcsán például az üzenetforma, a műfaj és a kulcs kölcsönös viszonyaira kell gondolnunk: az -y a költészeti műfajokban „ünneplés” értéket vesz föl, nem költői jellegű műfajokban pedig „ironikus, pejoratív” értékkel rendelkezik. Magukat a funkciókat az összetevők közötti viszonyok segítségével írhatjuk le. A költői funkció például a kód, a témaválasztás, és az üzenetforma a társadalom életének adott időszakában érvényes meghatározott kölcsönös kapcsolatait feltételezi.

Féltrevezető volna azonban, ha azt gondolnánk, hogy a funkciók meghatározásához elegendő a többi összetevőre irányuló redukció, illetve a meghatározás a többi összetevő egy másikhoz való viszonyai alapján lezármatizálható. Ez a gondolatmenet egy viselkedés-ideológia kibírándító tévúja irányába vezet. A beszédben előforduló funkciókat végső soron a társadalmi tevékenységben részt vállaló emberek céljaival és szükségleteivel egyenes összefüggésben kell megállapítanunk, melyek olyanok amilyenek: vannak akik azért beszélnek, hogy másokat elcsábítsanak, vannak, akik azért beszélnek, hogy ébren maradjanak, mások pedig azért szólnak, hogy ne legyen háború. A beszéd formális elemzése az emberi szükségletek és szándékok, valamint azok realizálásiának megértését segíti elő, fölültenüli szükség van rá, de csak mint eszközre, mely önmagában még nem megértés.

MAGYARÁZAT

A leírásen túl magyarázati modellek létrehozása a feladat. A beszédaktusok és a beszéd-műfajok sokféle alfajai távolról sem mind egyetemesek. Mindégyik alfajnak külön története van, mindégyik eredete, fennmaradása, változása és eltűnése sajátos feltételekhez van kötve. A magyarázatba mindazon kérdések bejátszának, amelyek általában véve a társadalomtudományi magyarázatokat befolyásolják. Ide sorolhatók a különböző tényezők közötti elsődbséggel kapcsolatos kérdések (technológiai, társadalmi struktúra, értékek stb.), a területi szerveződésminták kérdései, az elterjedéssel, az önálló fejlődéssel, valamint az evolúcióval összefüggő problémák. A nyelven belüli és azon is túl, az emberi természetben belüli összefüggésekre irányuló magyarázatfajta megféleléstől beszélve Chomsky ezt „lenyegzinek” nevezte el (1965). Ennek fényében még inkább szükségét látjuk egy „egzisztenciális” vagy „tapasztalati” magyarázatnak, mely a beszélést az emberi történelemmel és a praxissal kapcsolja össze (Petrovich 1967:111–118, 126–127, 171–172; Lefebvre 1968:34, 45–46). Ezt nem tehetjük meg, ha a nyelvekben csak a beszéddrendszerek részét látjuk, hanem arra van szükség, hogy a beszélés rendszereit a társadalmi-kulturális rend központi kérdésének nézőpontjából közelítsük meg. A rend fennmaradását magyarázó elmélet szerintünk ki kell, hogy egészüljön a rend változásait magyarázó elmélettel és megfordítva.⁶

Nem vitás, hogy minden egyes eset, illetve minden egyes esettípus az emberiséghez tartozás kifejezéseként csakis a saját jogán vizsgálható. Az én munkám részben abból a vágyból táplálkozik, hogy szeretném megérteni a nyelvi jelenségeknek az egyéni életében játszott szerepét, és abba az irányba szeretnék tovább menni, hogy le lehessen küzdeni az emberi lények gyakorlati tapasztalható elidegenülését attól, amit maguk az emberi lények teremtetek meg (lásd Berger, 1967. 1. fej., különösen a 12–13. l.; valamint Lefebvre 1966. 8. fej. és 1968:72–74; Merleau-Ponty, 1967). Az egyéni, az értelmező és a fennmenológiai motívumok tökéletesen összhangban vannak az általános, oki magyarázat igényével. Minden eset és minden típus értékes, mindégyikük ismerete hozzájárul ahhoz, hogy még többet és még pontosabban tudjunk, és az is igaz, hogy az egyéni beszédmódokat is csak akkor tudjuk pontosan megérteni, ha a feltételek és lehetőségek viszonylatában általános

képpel rendelkezünk. Azoknak a szimbolikus formáknak a rendszereiben, amelyek arra szolgálnak, hogy a közösségek tagjai történelmüket értelmezzék és teremtsék, a beszéd egyetemes és sajátos funkciói is minden egyes esetben életre kelnek, és alakot öltenek. Széles körű leírassorozatra van szükségünk, függetlenül attól, hogy milyen indítékokból születtek ezek a leírások. Nem meggyőző az a leírási modell vagy a magyarázó modell, amely nem állja ki a legkülsőnfelebb helyzetek, a gazdaság adatanyag próbáit. Emlekezzünk csak arra, hogy Darwin elmélete a természetes kiválogatódásról vagy Taylor (1871. 1. fej.) elmélete a kultúra tudományairól részben éppen ebből az okból kifolyólag volt meggyőző. A sokféleleg rendezéséhez valamilyen kinduló rendszerezésre van szükségünk, de ezt a rendszerezést nem tekinthetjük sem kizárólag történelminek, sem kizárólag egyedinek. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatását csak akkor érthetjük és magyarázhatjuk meg a siker reményében, ha a szociolingvisztikai leírás és taxonómia feltevéleit együttesen szem előtt tartjuk.

JEGYZETEK

¹ Ezt a tanulmányt a következő cikk alapján állítottam össze: „Models of the Interaction of Language and Social Life” (A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának modelljei), in: John I. Gumperz és Dell Hymes, *Sociolinguistics: The Ethnography of Communication* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972) c. könyvében jelent meg, 38–71. old.

² Sanders (1920, vol. 1:4) szerint a *philologia* főnév először Platónnál lelhető föl, és melléknévi formája a *philologia* ebben a bevezetésben arra szolgál, hogy a „beszédszerető”-i-szembe lehessen állítani a „beszédeggyűjtő”-vel.

³ Bár a Reichel-Dolmatoff (1961) házaspár az ariama nép jellemzésére a „halligatag” jelzőt alkalmazza, az ezt követő „tartózkodó” jelző is találó jellemzést ad. A „halligatag” jelző vizsoni különösen alkalmas a pályának jellemzésére. A taxonómia és a leírás továbbfejlesztése során fokozottabban figyelni kell majd fordítani az egyes technikai kifejezések gondos magyarázatára. Az olvasó figyelmebe ajánljuk, hogy a szóban forgó három csoport egyidejűleg „most kódoló”, „azután kódoló”, illetve „nem kódoló” (vö. 5. l.).

⁴ Mint az idézet elején már azonnal kiderül, Lowie a különbséget nem abban a tekintetben tartotta elsődlegesnek, hogy a nyelv milyen eltérő szerepet tölt be a két törzs társadalmi életében. Az a legfontosabb feladat és ez egyben módszerrel is, hogy ne elégedjünk meg annak megállapításával, hogy a beszédet felültesen megemlíti vagy halligatnak róla. Az kell hogy legyen a célunk, hogy a már meglevő néprajzi tanulmányokat, amikor csak lehet, másodlagos elemzésnek vessük alá, melynek során a beszéd és a társadalmi élet kölcsönhatását vizsgáljuk. Hasonló a helyzet ahhoz, amikor az egyes nyelvek korai leírásainak alapján a jellegi követeleményeknek megfelelő fonológiai és grammatikai modelleket állítunk fel az illető nyelvek akkori állapotára vonatkozólag. Az ilyen másodelemzések nem pusztán ujjgyakorlatok, ezek a kutatások kitágítják az összehasonlító vizsgálathoz szükséges alkatmázhathatóságok körét.

A kidolgozott kódok jórészt *most jellegű kódok*, melyek a felhasználó szavak és mondatirányi szerkezetek tekintetében a szubjektív számdék azonnali *kidolgozására* irányulnak, szemben a korlátozott kódokkal, melyek jórészt *azután jellegű kódokat* jelentenek. A korlátozott kódok eleve megfogalmazott kifejezések használata révén a csoportszolidaritás megerősítésére irányulnak. A személyes társadalmi ellenőrzés az egyéni személyiségvonások, a szerepmegteljes és motiváció

tekinetében érvényesül. A pozicionális társadalmi ellenőrzés csoportban az életkori, nem, osztály-
 hovatartozási és más hasonló kategóriák mentén kialakuló csoportok tagsága tekintetében érvénye-
 sül. (Lásd Bernstein, 1972; vö. 3. f.)

“Lásd Cohen, 1968. Az ő érte és átható leírása a magyarázatot az elmélet szempontjából alapvető
 fontosságúnak tekinti, a társadalmi rendet pedig a megmagyarázandók vonatkozásában véli alapve-
 tőnek. (pp. x, 16, 2. feje.). Cohen egyszerűen „társadalmi rendről” beszél. Magam a „társadalmi-kul-
 turális rend” kifejezést használom, mert így akarom nyilvánvalóvá tenni, hogy a jelleltésben vagy
 a megismerésben rejtőző rendet is beleérttem a fogalomba. (Lásd Berger, 1967.) A szocio-
 lingvisztika érvényességéről lásd Donald MacRae bevezetését. A nyelvi változás megfelelő elmé-
 letének vonatkozásában lásd Weinreich, Labov és Herzog 1968-as munkáját, különösen a 100–101.
 lapon olvashatókat: „A nyelvi változás – valóban a nyelv – ésszerű megértéséhez a kulcsot az a
 lehetőség adja, hogy egy közösség szolgalatában álló nyelv rendszeres differenciálódását leírhatjuk
 ... a heterogén struktúrák birtoka az anyanyelvi beszélőnél egyáltalában nem multidiakéizmus
 vagy „pusztán” performancia kérdés, hanem az anyanyelvi beszélő kompetencia megnyilvánulása ...
 ahol a nyelvet úgy kell vennünk, ahogy az a közösséget a maga összetettségében (vagyis valóság-
 ban) szolgálja. Valójában a struktúrált heterogenitás *hiánya* lenne diszfunkcionális.” (101. l.) A
 következtetésekben (187–188) világosan kitűnik, hogy a megfelelő elmélet szociolingvisztikai
 elmélet kell, hogy legyen és alapját a szociolingvisztikai leírás kell, hogy képezze.

HOGYAN KELL SZUBANUNIU 'ITALT KÉRNI*

C. O. Frake

Ward Goodenough (1957) célkitűzése szerint egy kultúra leírásának – vagyis egy etnográfának – pontosan meg kell határozni, mi az, amit az adott társadalomhoz nem tartozó személynek – az idegének – tudnia kellene ahhoz, hogy megfelelően játszon el bármilyen szerepet a társadalom által „színe vit” bármiféle jelenetben. Amennyiben a szubanuni kultúra etnográfusa ezt a gondolatot komolyan venné, úgy a megadandó instrukció-halmazok közül az egyik legfontosabb azt határozza meg, miképpen kell italt kérni. Bárki, aki ezt a műveletet nem képes sikeresen végrehajtani, automatikusan kizáródik arról a színpadról, ahol a szubanuni élet néhány drámai jelenete játszódik.

Ahhoz, hogy szubanunniak között megfelelő módon kérjünk italt, nem elegendő az ismeret, miképpen kell szubanunniul megszerkeszteni egy olyan nyelvveléssel helyes beszédmegnyilatkozást, amelyet angolra italkérésként fordíthatnánk le. Egy ilyenfajta megnyilatkozás produktálását esetleg megdicsérik az illető szubanuni nyelvveléssel, folyékonyságát – ám ez valószínűleg nem juttatná őt italhoz. Ahhoz, hogy megfelelően beszéljen, nem elegendő a nyelvveléssel helyes, sőt még az értelmes beszéd sem [valójában bizonyos beszédhelyzetek, mint pl. a Fülöp-szigeteken gyakran szemantikai átfordítás beszédjaiték (1. Conklin, 1959), éppen nonszensz beszédet követelnek meg]. A mi idegünknek egy grammatikánál és egy szótárnál többre van szüksége – arra, amit Hyman (1975) a beszéd néprajzának nevezett: annak meghatározására, hogy milyenfajta dolgok mondhatók milyen üzenetformákban milyen személynékek milyen helyzetekben. Természetesen a beszéd etnográfiaja nem adhat meg olyan szabályokat, amelyek pontosan meghatároznak az adott szituációban választandó üzenetet. Ha a kultúra ismerete alapján az üzenetek tökéletesen prediktálhatóak lennének, úgy nem lenne sok értelme bármit is mondani. Amikor azonban valaki egy üzenetet kiválaszt, azt a megfelelő alternatívák halmazából választja ki. A beszéd etnográfusának éppen annak meghatározása a feladata, melyek a megfelelő alternatívák egy adott szituációban, s hogy milyen következményei vannak a ténynek, hogy az egyik alternatívát választottuk és nem a másikat.

* Frake, 1972:87–94. Fordította: Rohonczy Katalin.
Books, 1972:87–94. Fordította: Rohonczy Katalin.
Books, 1972:87–94. Fordította: Rohonczy Katalin.

Az ivás meghatározása. Azon különféle anyagok közül, melyeket a szubannunok iható-nak tekintenek, mi itt csak a *gasi* elnevezésű al-halmazszal foglalkozunk, amelyet rizs, manioka, kukorica és/vagy könnyű (Coix lacryma-jobi) pépből készítenek. A *gasi*, amit e cikkben 'sör'-ként fogunk parafrazálni, az összes többi szubannuni italfeleséggel szemben áll a nyelvi elnevezés, az ivás technikája és a szociális kontextus tekintetében. A többi ital: *tebaq* 'pálmabor', *sebug* 'bor', *binu* 'likőr', *sabaw* kb. 'gyű-mölcsfőzet', *wibig* 'víz'.

Az ivás kontextusa. A szubannunok kiemelkedő jelentőségű társadalmi összefüggéselei (Goffman, 1961) két élesen elkülönülő és szembenálló csoportra oszlanak: ünnepi összefüggésekre vagy 'ünnepekkre' és nem ünnepi vagy informális összefüggésekre (Frake, 1964b). Annak eldöntésekor, hogy valamely összefüggéssel ünnep-e, döntő kritérium az, hogy volt-e ünnepi étkezés a találkozó szükséges velejárói közt. A szubannunianál az étkezés szükségeszerűen magába foglal egy főt, keményítőtartalmú anyagból készült ételt, a 'fő fogást', s rendszerint egy zöldségfélékből, halból vagy húsból készült 'mellékfogást' is. Az ünnepi étkezés, avagy 'lakoma', olyan étkezés, amelynek mellékfogása húsból készül. Az 'ünnepekkre' magába foglalja a lakoma részvevőinek megétkezése és szétosztása közti összes, társadalmilag releváns eseményt. Az ünnepesség szükséges jegyei még – a lakomán kívül – (1) az alkalmat adó esemény, (2) több család részvétele és (3) a sör. A sörivás – szemben minden más italfeleséggel – csak egy ünnepesség keretében történhet és egyben minden ünnepességnek részét kell képeznie; kritikus szerepet játszik a formális társadalmi összefüggések fokuszként.

Az ivás technikája. A sört – a szubannuni italok közt egyedülálló módon – bambusz szalmaszálak segítségével isszák, amelyeket az élesztett pépet tartalmazó kínai korsó aljához illesztnek. Közvetlenül az ivás előtt a korsót színűlítő vízzel vízzel. Bizonyos ivási játékok kivételével egyeztetve csak egyvalaki isszik. Ezután valaki más újra teitíti a korsót egy közmegegyezéssel meghatározott 'mérceből'. Miközben az ivó a szalmaszál szíva, a víz elűnik lefelé s áthalad az élesztett pépen, ahol is megéled mennyiségű alkoholt és leírhatatlan ízt vesz fel. A kezdeti kóstoló-körök után az ivás etikette megköveteli, hogy az ivó 'bemérje' fogaszását úgy, hogy mikor a korsót egy teli mércenyi vízzel újra teitítik, a vízszint épp a korsó karimájáig emelkedjen.

Az ivó-találkozó. Minden, az ünnepségen felszolgált söröskorsó személyek gyűlékezési fókuszra lesz, akik sorban egymás után issznak. A *turnus* egy személy egyszerű folyamatos ivás szakasza. Minden egyes ivóváltás új turnust jelez. Az ivás előrehaladtával a körök jellege változik a részüket képező turnusok száma és hossza, valamint az ivási technika változásai szerint. A körök egymást követő csoportjai közt, a fenti jegyekben megmutatkozó különbségek az ivó-találkozó három elkülönülő szakaszát jelzik: a kóstolót, az ivó-versenyt és az ivási játékok (l. 1. táblázat).

Az első kör a kóstolás; kis ideig mindenkire sor kerül, a fogaszás formális mérésének nem sok figyelmet szentelnek. Az egymás után következő turnusok egyre hosszabbakká válnak, a körönkénti turnusok száma viszont csökken, így néhányan „kicsnek” a találkozó résztvevői közül. Ezek a személyek átmennek más korszokhoz (amennyiben több korszok van), vagy kiszállnak az ivásból e szakaszban: az *ivó-versenyben*. A mérés fontos aspektusa a verseny-köröknek; a résztvevők fejben megjegyzik az egyes személyek által elfogyasztott

mennyiséget. Egy körön belül az egymás után következő ivóknak a kört megkezdő ivóval azonos mennyiségű italt kell meginniük. A későbbi körökben – ahogy a sörleggy hígul – a mérce általában emelkedni szokott. Az ivó-verseny a továbbiakban megvaltozott jellegzetes lehet fel – ezt a kísértő zene, tánc és ének is jelzi. Az összejövetei köre megmólyos a turnusok rövidülnek. Az ivási játékok speciális típusai jelentkezhetnek: „chugajug” (*sangayug*) és „páros-ivás”, amelyben ellentétes nemű partnerek vesznek részt, egy takaró „leple” alatt. Ezek a körök a játékos ivás egy fázist képviselnek.

Beszélgetés ivás közben. Az ivás közbeni beszélgetés szubannui elnevezése, *talug bwai dig beksuk* ‘szalmaszáll mellett beszéd’, azt sugallja, hogy a szívszáll nemcsak az ital, de az ivás közbeni beszélgetés csatornája is. A két tevékenység – ivás és beszéd – közeli kapcsolatban állnak, hiszen egy személy beszédmódja kihat arra, hogy mennyit iszik (s nyilvánvalóan ennek a fordítottja is igaz). A „vallási áldozatok” kivételével – melyeknek meg kell előzniük az ivást – bármiféle lebonyolítandó ügy is akad egy ünnepségen, az az ivó-találkozó keretén belül fordul elő. Ebből eredően a beszélgetés közbeni ivás az interfamilias kommunikáció fő közege. Az egyén (különösen a felnőtt férfi) társadalombeli szerepe általában – amennyire az egyáltalán manipulálható – igen nagy mértékben az egyén ivó-találkozókra mutatott verbális performanciájának függvénye.

BESZÉLGETÉS IVÁS KÖZBEN A SZUBANUNOKNÁL

A találkozó	A diskurzus	A beszédcselekvések	Funkció
szakaszai	szakaszai	fókusz	
1. Kösztoló	1. Invitálásmegengedés	Szerepkifejezés	A szerepváltozások és a résztvevők köz kapcsolódó autoritásvizsgálatok kijelölése
1. Ivóverseny	2. „Korsóbeszélgetés”	Szerepkifejezés és a kontextus meghatározása	A találkozó eszközeinek kihasználása (ivás és beszéd-turnusok)
3. Ivási játékok	3. Diskusszió 3.1 Pletyka 3.2 Megfontolás	Téma	Információcseré; megvitátás, döntéshozatal; ügyek eldöntése meggyőző érvek alapján
4. Verbális művészet bemutatása	Stilisztika		Az európai megismerés, speciális stílusának használataiban mutatott ügyesség alapján (énekítés, költészet).

Az ivó-találkozó részei:

1. Egy turnus (egy személy folyamatos ivása)
2. Egy kör (összeülő turnusok csoportja)
3. Találkozó szakasz (összeülő körök csoportja) .

Az ivás közbeni beszélgetés részei:

1. Egy megnyilatkozás (egy személyi folyamatos beszéde)
2. Csere (exchange) (összefüggő megnyilatkozás csoportja)
3. Diskurzus (discourse) (szakasz (összefüggő cserék csoportja))

A szubannui társadalomban nincsenek abszolút, az egész társadalomra kiterjedő érvényes-
ségi státus-pozíciók vagy tisztiszegek, amelyek birtokosait automatikusan feljogosítanak
arra, hogy másoktól tiszteleletet kapjanak, illetve hogy mások fölött autoritással bírjanak.
Egy ilyenfajta hivatalos tisztiszegekhez még a vallási specialisták is csak „medium” státusa esik
a legközelebb, akinek alávetik magukat vallási ügyekben; ennek a személyeknek azonban
nincs különösebb beleszólása a hatáskörén kívüli eső ügyekbe (Frake, 1964b). A jogi,
gazdasági és ekológiai téren betöltött döntéshozatalra feljogosított szerepek előfeltevéle nem
valamely tisztisze megszerzése, hanem az, hogy az egyén folyamatosan demonstrálja
döntések meghozatalára való képességét a szociális találkozókon belül. Ez a
képesség viszont attól függ, mennyi tisztelelet képes az illető ébreszteni a találkozóon
résztvevő többi személyben. Bár a nem, kor vagy nagyon különböző státusjegyek is
fontosak, magukban mégsem elégségesek ilyen tisztelelet biztosításhoz; ezt mindenki maga
szerzi meg a beszéd használatában mutatott eltekintve, a résztvevő egyén által egy találkozóra
„magával vit” legszembetűnőbb külsődleges jegyek az illetőnek bizonyos más részve-
vőkkel való rokonságon, barátságban és szomszédságon alapuló relációs szerepek. Az apa-
ági endogamia (consanguineal endogamy) és a letelepedés mobilitása miatt az ego és
bármely tiszteleges más személy közti kapcsolatot kiterjesztve nagy valószínűséggel sokrétűek
és komplexek lesznek, s ezáltal tág tere nyílik a szerepek manipulálásának az egyes
találkozásokon. Ehhez járul még az is, hogy a legtöbb rokonsági szerep a viszony bizonyos
más jegyei – pl. barátság vagy lakóhely-távolság – alapján sokféleképpen értelmezhető.
Az ivás közbeni beszélgetés stratégiája arra irányul, hogy a résztvevők közti szerepvi-
szonyok felosztását úgy manipulálja, hogy – a személy külsődleges státusjegyei által
kijelölt határokon belül – maximális mennyiségű találkozóhoz (italhoz és beszéd-
hez) jusson s ezáltal lehetővé teszi a kapjon egy, az értékelést magára irányító és autoritást
nyújtó szerep megszerzésére. Négy elkülönülő diskurzus-szakasz különböztethetünk meg
a találkozó ital melléti beszélgetésén belül aszerint, hogy e stratégiát terv különböztetjük meg
aspektusainak szentelt periódusokban miképpen változnak az üzenetek fajtai. E négy
szakasz a következő: invitálás-megengedés, „korsóbeszélgetés”, diskuszió és végül a
verbális művészet bemutatása (l. l. táblázat). Egy diskurzus-szakasz összetevői a *cserék*
(exchange) – közös témaközéppontú megnyilatkozások csoportjai. (Cserék határait az
amerikai beszédben gyakran az alábbiakhoz hasonló kifejezések jelzik: 'Nem akarok más
tárgyra áttérni, de ...' vagy 'Mellékesen ez engem arra emlékeztet ...') A cserék összetevői
a megnyilatkozások: egy személy folyamatos beszédszakaszai.

1. *Invitálás-megengedés*. A szubannuiak a kezdő kóstoló-kör diskurzusát 'engedélyké-
tésnek' nevezik. A korsó ital adó személy kezdi meg a kóstoló-kört azáltal, hogy valakit
felkér ivásra, ezzel egyben azt is jelezve, hogy az az a személy, aki iránt ő és a hozzá
közeliállók a legnagyobb kezdeti tisztelettel viselkednek a külsődleges státusjegyek alapján.

Akít felkért az ívársra, leguggor a kancsó előtt és engedélyt kér a többi résztvevőtől az ívársra. Két változóval kell manipulálnia: a többi résztvevő megszólításának sorrendjével és a megszólítás általa használt terminusaival. Ez utóbbi változótól eltekintve, az üzenet formájára megjelölésen állandó marad: *naa, a, sep pa u* „Nos, A én inni fogok” (A a megszólítás egy terminusát jelenti). Azok a szerepviszonyok, amelyek nem lineárisan vértokon vagy házasság által rokonsgba került személyekkel – anya, apa, gyermek, házastárs, házastárs szülei, házastárs szüleinek gyermekei – kapcsolatosak, a megszólítási formák sokféle változatát engedik meg, amelyek mindegyike más és más implikációt hordoz az ego-hoz viszonyított szociális távolsággal kapcsolatban (Frake, 1960). Az ívó utolsó lehetősége a szerepviszonyok kifejezésére akkor adódik, amikor befejezi a köstölést és egy másik személyt kér fel az ívársra (rendszerint az őt felkérő személyt).

2. „*Korsó-beszélgetés*”. Miután megkezdődött az ívóverseny, csököken az engedélykérés tere és fontosasága, nő viszont a tulajdonképpeni ívás alatt kiboccsátott üzenetek száma. E találkozó témaközéppontja a fogyasztott ital. Az ívó válaszol a sör ízére és erejére vonatkozó tudakozódásokra, megmagyarázza az ital erejéit és hibáit, egyúttal értékelik az ívók performanciáját. E szakaszban az üzenetek témája előrelátható, prediktálható. Az üzenetek informatív aspektusa az, hogy az ívó mennyi és milyen választ képes kiváltani. Ez az információ jelzi, hogy az összejövetel mennyi ívó- és beszéd-ídjú jutást neki. Akik nem sok bátorítást kapnak, „kiesnek”, s a találkozó általában fél tucattal kevesebb személyre redukálódik, akik ily módon intenzívebbé tehetik interakcióikat egymással s a sörszívószállal.

3. *Diszkusszió*. Ahogy meghatározottá válik az összejövetel nagysága s szerepstruktrája, a diskurzus témája távolabbi tárgyakra vált át; általában megjelölésen triviális pletykával kezdődik ez, majd áttérnek az aktuális érdeklődés fontosabb témáira, végül pedig sok esetben eljutnak a pereskedésig is. Mivel a szubannui társadalomban nincsenek jogpolitikai tisztázások, ezért egy jogi eset nem egyszerűen peres felek közti vitélkedés, hanem olyan egyének közti harc is, akik az ügy elrendezésével a jogi autoritás szerepét kívánják biztosítani a maguk számára. A jogi döntések végbevitelének sikeressége azon múlik, hogy az illető a találkozóon parancsnokló szerepet tud-e elérni, s képes-e határozottan vitaköznöni ebből a pozícióból. Mivel nincsenek olyan érvényes szanciók, amelyeket egy döntés aláírására legálisan fel lehetne használni, ezért a döntésnek megfelelő büntetés megfizetése a végső bizonyítéka annak, mennyire bátor a döntést hozó személy a verbális „csatában”.

4. *A verbális művészet bemutatása*. Ha az ívás elég hosszú ideig folytatódik, az üzenetek fókuszra átvált a témajukról a magukkal az üzenetformákkal folytatott játékra, amely a dal és a verskompozíció stílusait mintáit követi. Dalok és versek komponálódhatnak a helyszínen a megbeszélések operettyszerű keretben való folytatására. Még az eldöntetlen pereskedés is folytatható ilyen módon; a döntés alapja azonban áthelyeződik a meggyőző érveléstről a verbális művészieségre. Az ívó-dalok legnagyobb presztizsű fajtai egy ezoterikus szó-kincs birtoklását kívánják meg, amely segítségével minden sort megismételnek egy szemantikailag egyenértékű, formailag viszont különböző sorral együtt. Az ívási játékok gyakorlása kísérője a verbális művészet bemutatásának. Együttesen igyekszene biztosítani azt, hogy az ünnepség minden résztvevőben jóindulatot hagyva éjjen véget, ezt a célt explicitile is

szögezik a szubannuniak. Azok a részvevők, akik kifejezett ellenségséget mutatnak egymás iránt az ivás közbeni beszélgetés során, speciális rituális „kezelésre” jellölhetők ki, amely által a kölcsönös jóindulat újra helyreállítható.

A szubannuni ivó-találkozó ekképpen olyan struktúrát keretel nyújt, amelyben a beszéd használata által az egyén társadalmi viszonyai kiterjeszthetők, definiálhatók és manipulálhatók a mindennapi társakénál szelésebb körre is. Az ivás közbeni beszélgetés kulturális mintázata a szerepjáték rendezett sémáját mutatja a megszólítás terminusainak használatára, a diszkusszió és érvelés, valamint a verbális művészet bemutatása által. Azok a társadalom de facto vezetői, akik a legügyesebbek a „szalmaszal mellett beszélgetésben”. Amennyiben feltehetően idegenünknek arra vonatkozó instrukciókat kívánunk adni, miképpen kérjen inni, egyben arról is felvilágosítjuk, mi módon juthat előbbre a társadalmi ranglétrán.

JEGYZET

¹ A szubannuniak – akik pogányok és mezőgazdaságból élnek – a Fülöp-szigetekhez tartozó Mindanao sziget Zamboanga nevű felszigetén, annak hegyes belső vidékén élnek. E cikkben a Zamboanga del Norte Province-beli keleti szubannuniakról van szó. A szubannuni társadalomszerkezet, ünnepi tevékenységek és a *gasi* készítése némely aspektusának leírása megtalálható: Frake 1960, 1963, 1964a és 1964b. E cikk néprajzi metodológiája megegyezik a Frake 1964b-ben leírttal. Az idézőjel (' ') szubannuni kifejezések angol helyettesítőit (de nem fordításait) jelöli (illetve magyar megfelelőiket – *a ford.*)

ALKALMAZÁSOK

Az alább következő szemelvények különválasztása a diskurzust tárgyaló munkákról óhatatlanul bizonyos fokú önkényességgel jár, hiszen a diskurzus elemzése is szorosan kapcsolódik a megfigyelésekhez, az empiriához, mint arra több szemelvény is világosan utal. Az ide csoportosított cikkeket inkább az jellemzi, hogy nagyobb hangsúlyt fektetnek az alkalmazás mai, még inkább pedig jövőbeni lehetőségeire. Persze a terület kiforratlan volta miatt kutatás és alkalmazás nem válnak el egymástól. Az alkalmazási próbálkozások mellett megfigyelhető az a törekvés is, hogy a hagyományosabb megfigyelési és elemzési módszerekre kívüli a kísérletezést is felvegyék a lehetőségek közé.

Az alkalmazási lehetőségek köre természetesen jóval tágabb, mint amit ez a válogatás felölel. Egyáltalán nem szerepel tanulmány pl. a tömegkommunikációs beszéd/beszélgetés elemzéséről, a bírósági tárgyalásokon, vagy a hivatali üléseken zajló beszélgetés elemzéséről. De az érintett területek is változatosabb nézőpontokat, problémákat és megközelítéseket fednek: vizsgájják, hogy a fejlődési rendellenességek milyen tüneteket produkálnak a diskurzus szervezésében, elemzik a viták, nézeteltérések beszélgetéscselekmései jellegzetességeit, a szópárbajokat, a pletykálkodást és a történetmesélést. A módszertani és tematikai nyitás meg lehetőségen markánsan megmutatkozik, arról azonban még nem beszélhetünk, hogy mindez valamilyen koherens irányzatú krisztályosodott volna ki.

Susan Ervin-Tripp
A SZOCIOLINGVISZTIKAI SZABÁLYOKRÓL:
VÁLTOGATÁS ÉS EGYÜTTES ELŐFORDULÁS*

VÁLTOGATÁSI SZABÁLYOK
AZ AMERIKAI MEGSZÓLÍTÁSI SZABÁLYOK

Nézünk meg egy jelenetet az utca közterén a mai Egyesült Államokban:

„Mi a neved fiú?” – kérdezie a rendőr...
„Dr. Poussaint. Orvos vagyok...”
„Mi a keresztnéved, fiú?...”
„Alvin.”
(Poussaint 1967:53)

Bárki is legyen, aki ismeri az amerikai megszólítási szabályokat, azonnal meg tudja mondani, hogy mit érezhetett Dr. Poussaint: „Szíven majd kiugrott a helyértől és mélységesen megálázva motyogva mondtam a nevem... Abban a pillanatban ember voltam tagadtak meg tőlem... Nincs az az önimád, mely megmenethette volna büszkeségemet vagy megörizhette volna azonoságérezsemet... Gyűlöltém magam.” Egeszen pontosan meghatározhatjuk azt a szabályt, melyet a rendőr Dr. Poussaint-tal szemben alkalmazott. Dr. Poussaint rendkívül erős érzelmének a forrása egy széles körben elismert megszólítási szabály megsértése által kiváltott nyilvános sértés kikényszerített nyílt tudomásulvétele. Az amerikai angolban használatos megszólítási forma tekintetében Brown és Ford (1961) végezett egy érdekes és útörő kutatást. A megfigyelés anyagát szindarabok, egy bostoni vállalat hivatalában elhangzott szövegek, valamint vállalati tisztviselők szokásos megszólítási módjairól szóló beszámoló képezték. A kutatók azt tapasztalták, hogy elsősorban a KN (keresztnév) vizonási mód használatos, másodsorban pedig a CVN vizonási mód (cím plusz vezetéknév) használatos. Elettörti különbségek vagy hivatalbeli rang tekintetében mutatkozó különbségek esetén azonban aszimmetrikus kapcsolatokat tapasztaltak. Az intimitás többféle név használatával függött össze.

Az általam felállított megszólítási szabályokkal kapcsolatos részletekre kiterjesztve az előbbi elemzést, az 1. ábrán látható struktúrát kaptam. A formális diagramok előnye abban áll, hogy ezeknek a diagramoknak a segítségével nagyobb pontosságot érhetünk el, mint

* S. Ervin-Tripp: On Sociolinguistic Rules: Alternation and Cooccurrence. In: Hymes, D. és Gumperz, J. (eds.) *Directions in Sociolinguistics*. New York, Holt, Rinehart és Winston, 1972:213-250. Fordította: Csepeli György.

a nyelvi leírás segítségével (Hymes, jelen kötet). Az itt bemutatott diagram Geoghegan (1971) követi, és úgy kell leolvasnunk, mintha egy számtípusértékű folyamatábrát olvasnánk. A bemeneti pont baloldalt helyezkedik el, és balról jobbra kettős választások sorozata követi egymást. A diagram minden egyes útvonala valamilyen eredményre vezet, vagyis a megszólítás valamilyen lehetséges alternatíváját eredményezi.

Ezeknek az utaknak a rendszere, vagyis a szabály, hasonlít a formális nyelvtanhoz, mivel egy logikai modell képvisel. A diagramnak nem az a célja, hogy magát a folyamatot is modellezze, hanem az a célja, hogy megmutassa, hogy a beszéd egy aktuális döntési sorozat keretében kiválaszt egy megszólítási formát, illetve a hallgató értelmezi azt. A két struktúra vagy megfélemlít mutató egymással, vagy nem. Mindenesetre teljesen más feladatot jelent annak meghatározása, hogy a lehetséges és helyénvaló megszólítási formákról beszámoló személynél beszámoló-íróban milyen implicit struktúrák jelennek meg, mint annak tanulmányozása, hogy valóságos helyzetekben és valóságos alkalmakkor hogyan eszközölnek választások az emberek. Ennek a kétfajta vizsgálati típusnak a kritériumai és módszerei teljesen különbözőek. Miként két egyén, akik ugyanazt a nyelvtant ismerik és mégis különböző performancia-stratégiákat választanak, ugyanúgy elköszölhet, hogy két egyén különbözőképpen értelmez vagy dönt szociolingvisztikai alternatívák előtt, ugyanakkor viselkedésükről beszámolván azonos logikai struktúráról tesznek tanúságot.

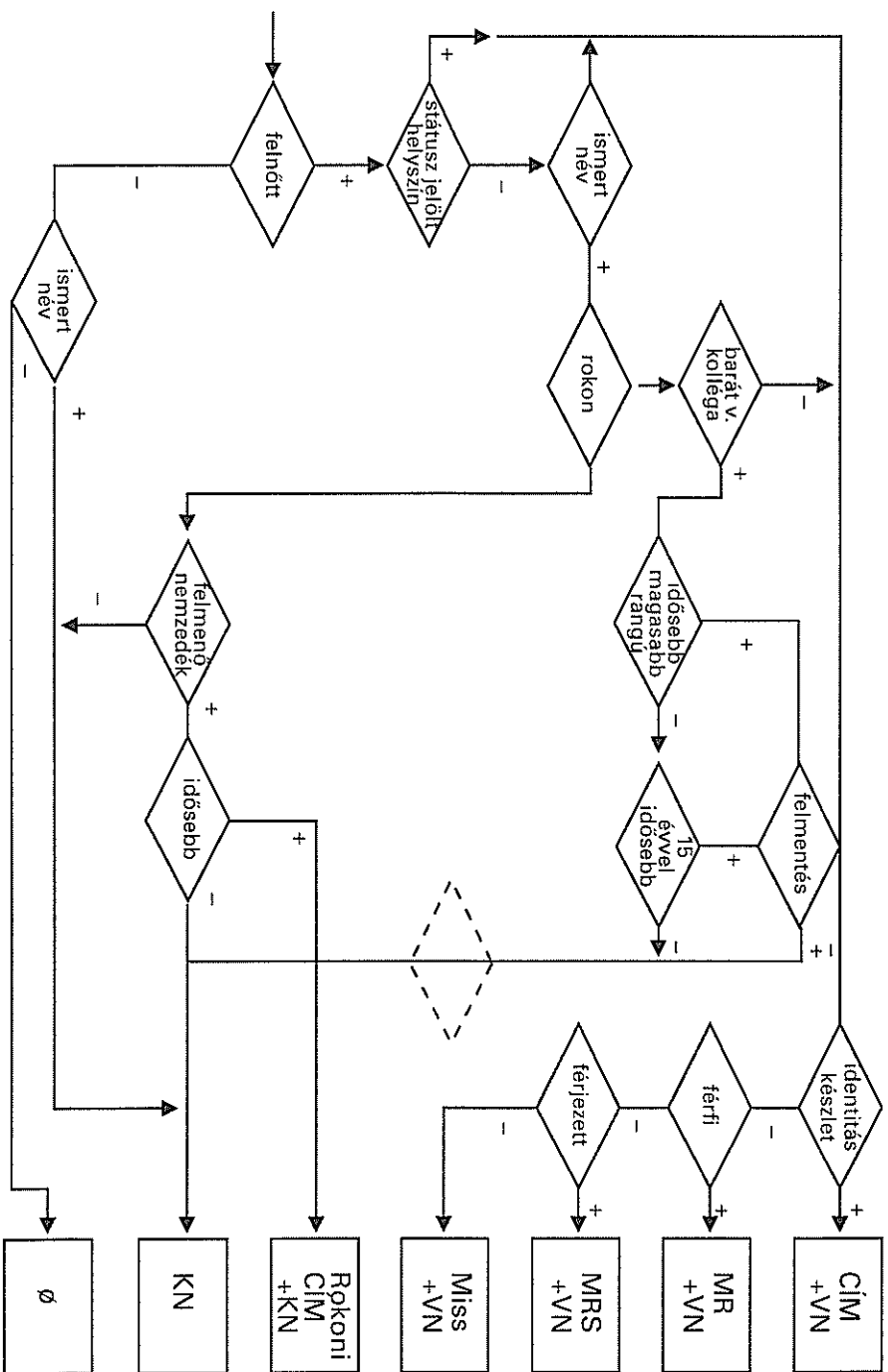
Az a személy, akinek megszólításra vonatkozó tudását az 1. ábrán bemutatjuk, legyen mondjuk a nyugat-amerikai értelmiségi közösség kompetens tagja. A „kimeneként” kapható megszólítási formák, melyekre magyarázatot kell adnunk, a következő típusú nyelvi keretben közölhetők el: „Na, szóval ... itt az ideje, hogy elinduljunk.” A kimenetek formális halmazok, melyeket alternatív módon lehet realizálni. A keresztnév helyett például beceneveket lehet használni, mint látni fogjuk a cikk egy későbbi részében. A néven történő megnevezés hiánya is egy lehetséges kimenet, az 1. ábrán ezt a semmi jelölésre szolgáló nyelvi jellel (Ø) jelöltük.

A rombold alaki négyeszetek választási lehetőségeket jelölnek. Ezek azok a pontok, amelyek mentén a különböző társadalmi kategóriák különböző utakat követhetnek meg. Egyes választási pontok első pillantásra mintha csak külsődleges jegyek figyelembevételét igényelnék, a társadalmi meghatározók azonban a rendszer függvényében változnak és az egyes kategóriák sajátos jellegét néprajzi eszközök igénybevétele útján kell feltárnunk. Az „idősebb” kategóriája például eleve feltételezi azt a tudást, ami az egykorúság meghatározásához szükséges. Egyes délkelet-ázsiai rendszerekben már egy nap különbség is elég ahhoz, hogy valaki társadalmi értelemben véve idősebb legyen.

Az első választási pontnál azt kell eldönteni, hogy a megszólított gyermek-e vagy sem. Szentül szembeni helyzetben minden egyéb megszólítástól el lehet tekinteni abban az esetben, ha a megszólított gyermek. De mi a gyermek és a felnőtt között a választóvonal? Saját rendszerem szerint ez az iskolai képzés vége, a tízenyolcadik életév körül van. A munkában álló tizenhat éves már felnőttnek is tekinthető.

A státusjelölő helyszínek pl. a bírósági tárgyalóterem, az egyetemi tanács, a kongresszus, olyan elrendezések, ahol a státusok világosan körül vannak határolva, a beszédstílust mérve meghatározzák, és minden egyes személynél megszólítási formája a személyi társadalmi állásához mért: *méltóságod, Elnök Úr*. Az ilyen helyszínek listájának érvényét úgy

1. ábra AZ AMERIKAI MEGSZÓLÍTÁS

ellenőrizhetjük, hogy megvizsgáljuk, vajon a személyes baráti kapcsolatok kinyilvánulnak-e megszólítási formákban vagy pedig a helyzet hivatalos kívánalmai miatt álcáznak, illetve semlegesíteni kénytelenek azokat. Számos egyéb csatorna van még természetesen, amelyek révén a személyes kapcsolatok fel lehet tární, de itt kifejezetten a megszólítási változatásokkal foglalkozunk és nem vizsgáljuk a hangsztínek, a szavak konnotációinak stb. a szerepét.

Akik nem rokonok, azoknál a keresztnévén történő megszólítást az dönti el, hogy az illető ismerős vagy munkatársi státussal rendelkezik-e, vagy pedig nem munkatárs, sem nem ismerős. Ismerősök vagy munkatársak bemutatásánál a keresztnéveket feltétlenül olyan tiszta kell mondani, hogy az újonnan jött nyomban használni is tudja azokat. Az azonos korú és azonos rangú pároknál az ismerőség nem számít tényezőnek, és nincsenek lehetőségek. Ha egy amerikai tanársegéd a vele azonos életkorú és azonos rangú új kollégát *Professor Watkins*-nak vagy *Mr. Watkins*-nak nevezné, az feltétlenül megütököztetné, mert legalábbis a nyugati part mentén.

A rang itt arra utal, hogy az illető milyen helyet foglal el egy munkacsoport hierarchiájában belül, vagy arra is utalhatunk ezzel a szóval, hogy különböző rangú státusok közül melyiket foglalja el a személy (pl. tanár-e vagy diák). Az amerikai megszólítási rendszerben az egyenlő rangúak és az alárendelték megszólításában semmiféle különbség nincs, mivel mindkét esetben KN-t használunk. A megkülönböztetést másutt kereshetjük a nyelvi rendszeren belül, például a személyhez intézett kérések stílusában. Azti tapaszalunk, hogy az alárendelt státusú személyek családon kívüli gyakorlatban kapnak felszólító módban fogalmazott közvetlen utasítást, mint az egyenlő státusú személyek, akik számára más módon fogalmaznak meg a kéréseket, legalábbis bizonyos körülmények között.

Az idősebb másik személynek lehetősége van arra, hogy felmentse a beszélőt a CVN használatának köteleme alól, és javasolja a keresztnév használatát, illetve hallgatólagosan elfogadja azt. Brown és Ford (1961) részletesen tárgyalják az abból adódó kétféleelműségeket, amikor nem világos, hogy a magasabb státusú személy megszólítva az alacsonyabb státusú személyt, vissza akarja-e kapni a KN használatát avagy nem. Példa erre, amikor egy professzor keresztnévén szólít egy doktori szigorlat előtt álló hallgatót, vagy egy fiatalabb oktatót. A problémát már Emily Post is említi: „Nagy gatlástalanságra vall egy fiatal személynél, ha egy idősebbet keresztnévén szólít meg annak előzetes engedélye nélkül. Nagyon neveletlen, képen elfántórt viselő embernek lehet csak mersze ehhez.” (Post, 1933:54.) Az 1. ábrán bemutatott amerikai megszólítási rendszerben az életkori különbség nem túli jelentős, amíg az nem haladja meg az egy nemzedéknyi különbséget. Ez arra utal, hogy a rendszer gyökerei a családba nyúlnak vissza. A választási lehetőségek vagy a mentesítés léte folytán lehetővé válik az egyéni és a helyzeti árnyalatok kifejezése is. A megszólítási forma mentesítésre is utalhat, és ennek következtében harmadik fél számára is eligazítást jelenthet, vagy rejtő is előtte. A „néven nevezés hiánya” vagy a Ø arra utal, hogy a választási lehetőségek megítélésében bizonytalanság uralkodik.²

Az *identitás*-készslet azoknak a foglalkozási címeknek vagy udvariasági címzéseknek a listáját jelenti, amelyek bizonyos státust betöltő személyeket megílleme. Példa erre a *Bird Ur, Doktor Ur, Professzor Ur* stb.³ Egy jelkészt, egy orvost, egy fogorvost vagy bírt a pusztá cím segítségével is megszólíthatunk, de egy átlagos állampolgárt vagy egy

értelmisségi személyt már nem. Az utóbbi esetben a megszólítási kívánt személy nevet nem tudva nem áll rendelkezésünkre megszólítási forma (vagyis $\emptyset$, semmi) és ezért egyszerűen nem „szólítjuk néven” a megszólítottat. A következő példamondatokban a zárójel az elhagyható lehetőségekre utal, míg a szögletes zárójel a társadalmlilag választó kategóriákra utal.

[Bíboros]: Eminenciád

[Az Egyesült Államok elnöke]: Elnök Úr

[Leikész]: Átya (+ VN)

[Apáca]: Nővér (+ vallási név)

[Orvos]: Doktor (+ VN)

[Bölcsészdoktor vagy Pedagógusdoktor stb.]: (Doktor + VN)

[Professzor]: (Professzor + VN)

[Felnőt] stb.: (Mr + VN), (Mrs + VN), (Miss + VN)

Amikor a zárójelbe került tényező nem realizálható, vagyis amikor a VN ismeretlen, és egy magában a cím nem elég, akkor a megszólítottat nem nevezhetjük néven. Ennek alapja a következő forma szabálykészlete: Átya + $\emptyset$ → Átya, Professzor + $\emptyset$ → $\emptyset$, Mr. + $\emptyset$ → $\emptyset$ stb. Idősebb férfi *sir*-nek nevezhetünk, felteve, ha tiszteltemlyilvántási szándékot mutatunk. Ez tisztes szerint alkalmaszható külön jelzés.

Ezeket a szabályokat magam állítottam fel, és meg lehetősen szűk körben érvényesek. Arra az egyetemi értelmiségi környezetre alkalmaszható, amelyet a magam tapasztalataiból ismerek. Az egyetemen dolgozó értelmiségi státusú személyzet szájából gyakran hallani a *professor* vagy *doktor* megszólítást VN hozzáadása nélkül is, s ehhez hasonlóan beszélnek a tanítók, tanárok is. A szociolingvisztikai szabályok tekintetében mutatkozó ilyen finom különbségeket a kommunikációs hálózat érzékeny mutatói.

A zéró formák arra utalnak, hogy többnyire nem áll rendelkezésre megfelelő megszólítási forma, mely a rutinszerűen mondott „igen”, „nem”, „bocsásson meg” és „köszönöm” formákat követhetné. Azoknak a nyelveknek vagy dialektusoknak a beszélői, ahol az effajta rutinszerűen alkalmazott formákat feltehetően megszólításnak is kell követnie, ha angolul beszélnek, rendszerint hozzá teszik a megszólított teljes nevét vagy a *sir*-hez és *ma'am*-hoz hasonló formákhoz folyamodnak, melyeket ebben a rendszerben vagy egyáltalán nem használnak, vagy pedig csak idősebb személyek megszólítására alkalmaznak. Arra lehetne számitani, hogy a címszerűen felfogott rokonsági jelölések segítségével egyszerűsíteni lehet ezt a szabályrendszert, nyilvánvaló azonban, hogy a választási lehetőségek nem azonosak a rokon és a nem rokon megszólítása alkalmával. Van egy szabály, melynek értelmében véve csak a *felmenő nemzedék* tagjai kapnak címet, és ez azt jelenti, hogy az első unokatestvér nem lehet *cousin*-nak nevezni, csak keresztnevével lehet hozzá fordulni, ugyanakkor egy azonos korú nagynén meg kell hogy kapja a rokon címet ugyanúgy, mint a szűkö unokatestvéré. Ha a rokon címet közvetlen megszólításban általában használják, és az adott rokonsági kategória alá több személy tartozik, akkor a rokon címet a keresztnevével is megírodják (pl. *Louise néni*). Az adott családon belül többnyire még más sajátosságok is vannak, mint pl. az apai ág szemben az anyai ággal, a közelség szemben a távolsággal. Tapasztalataim szerint mindig ez a helyzet, amikor arra kerül sor, hogy egy személy rokonnal szemben alkalmazott megszólításait tanulmányozzuk [...].

„Mi a neved, fiú?”
 „Dr. Poussaint. Orvos vagyok.”
 „Mi a keresztnéved, fiú?”
 „Alvin.”

A rendőr háromszor is megértette Dr. Poussaint-ot. Először is a faj számára fenntartott szelekciós elvet alkalmazott, *fiú*-nak nevezvén őt. Ez a forma kiküszöböli az identitás-készletet, a rangot, sőt még a felnőtt státust is megvonja a megszólítottól. Fehér emberhez szólva a *fiú* megszólítás feltehetően csak akkor lehetséges, ha e megszólított gyermek vagy ifjú, illetve olyan valaki, akinek személye kétséges.

Dr. Poussaint válaszában csak CVN-t adott meg, igazolva is annak létjogosultságát. Nyilván azon volt, hogy a rendőr hagyjon fel a faji hovatartozásra utaló megszólítással, és vessen magát alá az 1. táblázaton található megfelelő szabálynak. Az orvos válasza nyilvánvalóan tagadó válasz, mivel nem tartalmazza azt, hogy a rendőr megszólítási szabálya előnya KN használatát. A rendőr számára a CVN válasz kérdésének megtagadását jelenlétére, nem tartalmazza a kívánt nevet és követelte a KN-t. Harmadszor, újra megismételte a *fiú* megszólítást, mely csak ismételten megszólítottakra alkalmazható.

Az 1. ábra szerint egy idegen semmilyen körülmények közepette sem nevezhet egy orvost keresztnévén. Az orvosok presztízse valóban megóvja őket attól, hogy a használt-autókereskedők keresztnévén nevezzeék őket (de ettől még nevezhetik őket *Doki*-nak). Az orvosfelelősek gyakran a férjük címén mutatkoznak be, és ezáltal nagyobb mértékű tiszteltetést várnak el, mint ami a pusztán *Mrs* bemutatkozás esetén várható lenne. A rendőr üzenete tehát tökéletesen világos: „A feketék hibába áhítottnak foglalkozási rangra vagy felnőtt státusra. Ön fekete, tehát gyermek.” Dr. Poussaint-ot ezáltal megfosztották a címe és a kora után járó tisztelettől.

A kommunikáció ebben az esetben tökéletesen működik. Az interakció mindkét résztvevője ismert egy megszólítási rendszert, mely mind a fehérek, mind a feketék számára lehetővé tette a faji hovatartozásnak megfelelő választást, melynek célja sértés, megaláztatás vagy tiszteletadás. A rendőr aktusa csak azért változott ki olyan óriási hatást, mert mindketten ismerték a normát.

ÖSSZEHASONLÍTÓ SZABÁLY-VIZSGÁLATOK

Ha a szabályokat ilyen módon fogalmazzuk meg, akkor lehetővé válik, hogy az egyik szociolingvisztikai rendszert szisztematikus módon, összevethessük egy másik szociolingvisztikai rendszerrel. Feltehető, hogy a közösen beszélt nyelv nem jelenti okvetlenül azt, hogy a szociolingvisztikai szabályok is közösek. Az iskolázott körökön belül szokásban levő szabályok Angliában például körrel körtre változnak. A felső osztálybeli tanulók számára fenntartott bentlakásos iskolákban a fiúk és a lányok például vezetéknévükön szólítják meg egymást keresztnévük helyett. Egyes egyetemeken, és az állami iskolákban meghonosodott szabályokat követő intézményekben a fiúk társasági megszólítása inkább VN, mintsem KN. Nőket Mrs vagy Miss VN formában szólítanak meg a férfiak

(mellőzve a cím + VN-t), és KN formában szólítják a nőket a nők. Tehát mind a beszélő, mind a megszólított neme fontos.

Más egyetemi közlegekben az amerikai szabálytól való elérés kisebb. Mielőtt a már ismert idősebbek engednék, nyugodtan használhatjuk a *Mr*-t és a *Mrs*-t a foglalkozási cím helyett. Ez a megszólítás elfogadottan ismeretsegre utal, ugyanakkor tartalmazza a tiszteltényílvánítást is. Emlekeztetünk rá, hogy a másik rendszerben a férfiakat a nők így szólítják meg. Ez a két angol rendszer az amerikai rendszertől alapvetően abban különbözik, hogy a nem rokonnaknál inkább három, mint két alternatíva osztály van: foglalkozási cím + VN, M + VN és KN/VN. Az M + VN-t a közbeeső esetekre tartják fenn, amikor az ismerős személyt tisztelttel akarják megközelíteni, vagy udvariasak akarnak lenni hozzá.

Nemrég két ázsiai megszólítási rendszert ismertettek. William Geoghegan (1971) utóbbi munkájában egy Fülöp-szigeti, bizonyan nyelvi beszélő megnevezési rendszert írta le. Mint a legtöbb rendszerben, a gyermekekre rutinszerűen az ismeretsegre utaló megszólítási formát alkalmazzák. A bizonyan rendszer az angol és az amerikai rendszerhez hasonlóan a viszonylagos rang, a viszonylagos életkor és a barátság szempontjai alapján sugallja a megfelelő alternatíva választását. Vannak azonban fontos különbségek is. Az Egyesült Államokban valamennyi idegen felnőttet tiszteltteljes módon szólítanak meg. A bizonyan rendszerben a társadalmilag alacsonyabb helyzetben állók nem számíthatnak címzett megszólításra. A nem rokonnakra vonatkozó amerikai rendszer az idősebbeket, akárcsak a magasabb rangúakat, fokozott távollattal kezel, illetve az ismerősnek járó megszólítás elhatalasztására int. A bizonyan rendszerben az idősebb barátok vagy az idősebb alacsonyabb státusúak sajátos megszólítási formára számíthatnak, mely egyesíti a személyes hangnemet és a tisztelést.

A koreai rendszer jobban különbözik az amerikaiától (Howell, 1968). Korábban először a viszonylagos rangot kell megállapítani. Ha rangban nincs különbség, akkor a viszonylagos életkor megbecsülésére kerül sor, és már két év különbség is számít. Ha az életkor is azonos, akkor a közösségi tapasztalatok határozzák meg a személyes hangvétel vagy az udvarias beszéd használatát (pl. egy osztályba jártak-e vagy sem). Ez a rendszer mind összevető, mind az összetevők rendje szerint elter az amerikai és a bizonyan szabályoktól. Mind az alacsony státusúak, mind a magasabb státusúak megszólítása más ahhoz a megszólításhoz képest, mely egyenlők között van szokásban. Számos diád-típus különbözik a tekintélyi helyzet mentén: férj–feleség, vevő–eladó, tanár–diák, munkaadó–munkavállaló. Minden ilyen esetben aszimmetrikus megszólítási formákat alkalmaznak. A beszélőnél két évvel idősebb vagy két évvel fiatalabb személyeket különbözőképpen szólítják meg, és a közeli barátság ezáltal merően életkorok szerint tagolódik. A közösségi kapcsolatok a státus révén jönnek létre, csakúgy, mint az amerikai rendszerben az egyenlő helyzetű munkatársak között. Ez teljesen független a személyes kapcsolatoktól.

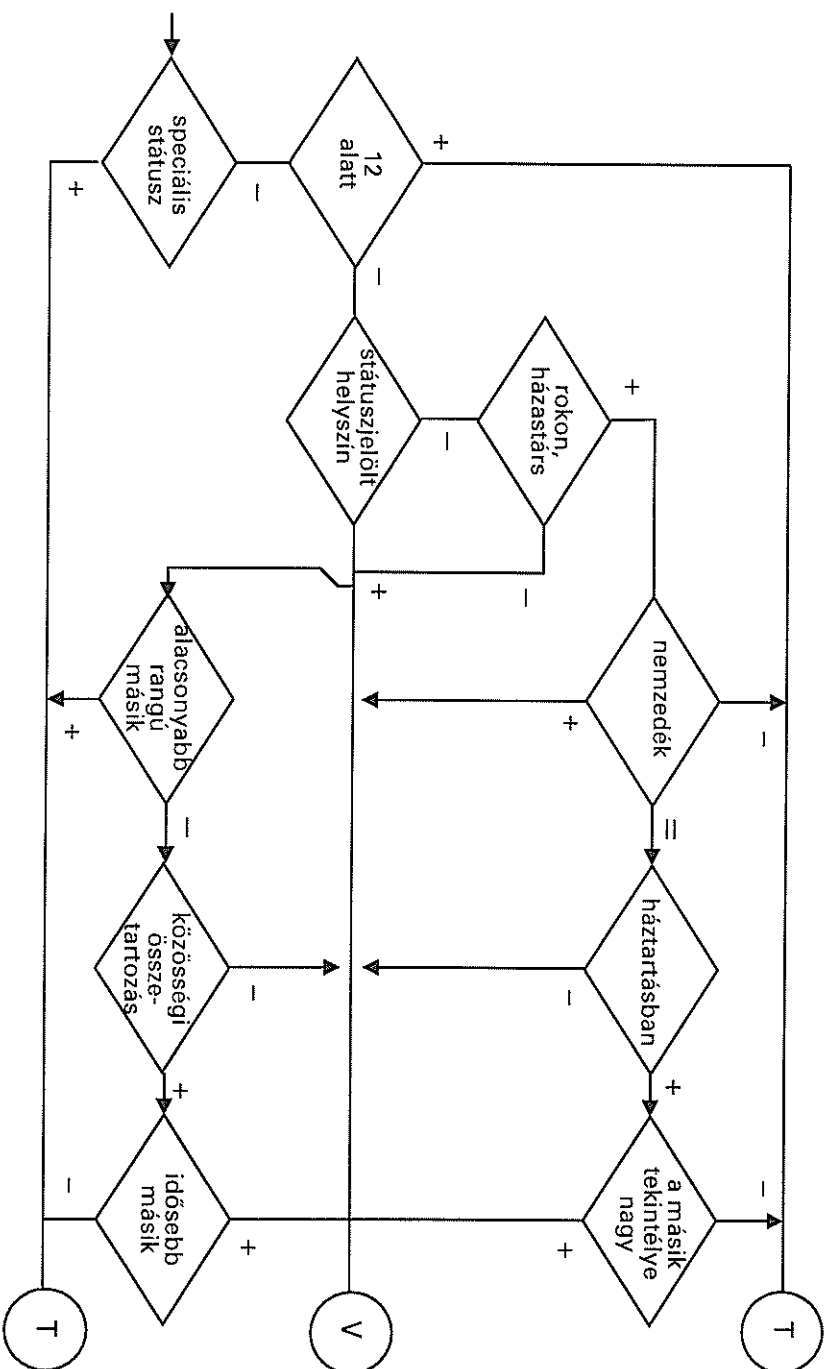
A közösségi kapcsolatok által összefűzött diákokon belül az inititias jelölésére jóval több jó ismeretsegre utaló megszólítási forma van. Ha az angol rendszerben három szint van, a koreai rendszerben még többet is találunk. Mivel Howell vizsgálataiban egyenlő több kritérium szerepelt, az összehasonlítás nem egészen pontos.

Mint Howell rámutat, a koreai rendszer azt példázza, hogy a Brown és Gillman (1975) által szolidaritásnak nevezett dimenzió a valóságban számos formát ölthet a társadalomban.

A koreai rendszerben az intimitás elkülöníthető az összetartozástól. Ez az elkülönítés talán az amerikai rendszerben is létezik, de más módon. Munkatársainkat akkor is a keresztneveükön kell szólítani, ha éppen nem kedveljük őket. Brown és Ford (1961) rámutattak, hogy a becenevek intímabb barátságra utalnak, mint a KN használata által kötelezően kifejezésre juttatott összetartás. A kutatók azt tapasztalták, hogy az intimitás különböző kritériumai, mint például az önfeltárulkozás, a KN, a becenevek, és néha a VN-ek változatainak *menyviségével* fűgnek össze. A kutatók úgy vélik, hogy a nagyobb mértékű változtatásból és változatosságból diadikus kapcsolatra vezet a beszélők között, melyet a beszélők azáltal fejezhetnek ki, hogy a megszólítási változatok nagyobb készleteből válogatnak. Az amerikai rendszerben tehát a beszélők számára két fő helyen van választási lehetőség: a különböző státusi és életkori külsőlegesen összetartozó (pl. azonos munkahelyen dolgozó) személyek közötti kapcsolatokban szokásos megszólítás a másik megszólítás az egyik lehetőség, és az intím kapcsolatokban szokásos megszólítás a másik lehetőség. Joggal számíthatunk arra, hogy a rendszerek azokon a pontokon fognak eltérni, ahol a megszólítás előre megszabott módon kell hogy folyjon és ahol választási lehetőségek kínálkoznak; Brown és Ford egyetemes sajátosságra gondolnak azonban, amikor azt mondják, hogy a viszonylag gyakoriabb interakció valamennyi rendszerben változatosságból és megszólításokból jut kifejezésre. Az általuk képviselt gondolat a fontos területek nagyobb mértékű differenciálódásának szemantikus elvével rokon.⁴

KÉTVALASZTÁSOS RENDSZER

Brown és Gilman nagyszerű munkája, mely a megszólítással foglalkozó jelenlegi vizsgálatradatort megindította, eredetileg a T és a V vizsgálatára épült föl. Ezek a rövidítések a személynév és a formális személynév ige- és névmáshasználatot jelölik, ami számos európai nyelvben megvan. Az angolban hasonló alternáció létezik, mialatt a „thou” kipszuszult. A németben a *du* és a *Sie*, franciában a *tu* és a *vous*, az oroszban a *ti* és a *vy*, a magyarban a *tegezés-magadás* különbsége fejezi ki ezt a kontrasztot. Arra gondolhatnánk, hogy a kétválasztásos rendszer valamiképpen egyszerűbb mint a biszanyhoz hasonló rendszer, mely Geoghegan (1971) leírása szerint 19 kimenő kategóriával rendelkezik.⁵ A kimenetek száma persze kevés is lehet, ha a választási lehetőségek száma magas, vagy a rájuk vonatkozó szabályok jellege összetett. A 2. ábra az orosz nemesség körében a XIX. században érvényes szabályok leírását tartalmazza. Az ábrát Friedrich (1972) kiváló elemzése alapján készítettem. Az elemzés bőven elegendő részletet tartalmazott ahhoz, hogy az elsőbbségek dolgában dönteni lehessen. A *speciális stílus* a cárra és az istenre vonatkozik. Sem a cárra, sem az isten nem rendezhető el más stíluskontinuumon belül. A Friedrich által említett *stílus-jelölt helyszínek* a következők: az udvar, a parlament, a nyilvános alkalmak, a partikok és a vizsgák. A *rangban alul állók* helyzetét megszabhatja a társadalmi osztályhovatartozás, a katonai rang, az etnikai hovatartozás vagy a szolgai státusz. Az *összetartozás* (szolidaritás) az osztálytársakra, a diákcsoportok és a forradalmi segítők tagjaira, a szeretőkre és a bizalmas barátokra vonatkozik. Talán helyesebb ezt ismerettségnek vagy intím viszonynak nevezni, mivel láthatóan hiány-

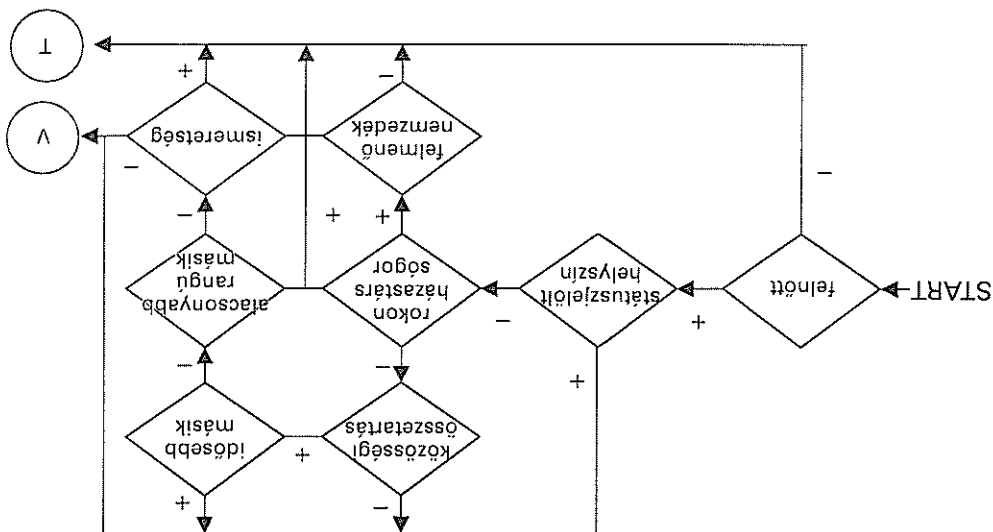

2. ábra A XIX. SZÁZADI OROSZ MEGSZÓLTÁS

Slobin (1963) egy valamivel későbbi kelet-európai rendszert ismertet. A 3. ábrán ezt a

Miként változnak meg ezek a rendszerek? Nemi eredményeket ismerünk ebben a

Egy újonnan érkezett beosztottat letegeztek, mire megkérdezte: „Miórt kell nekem önt

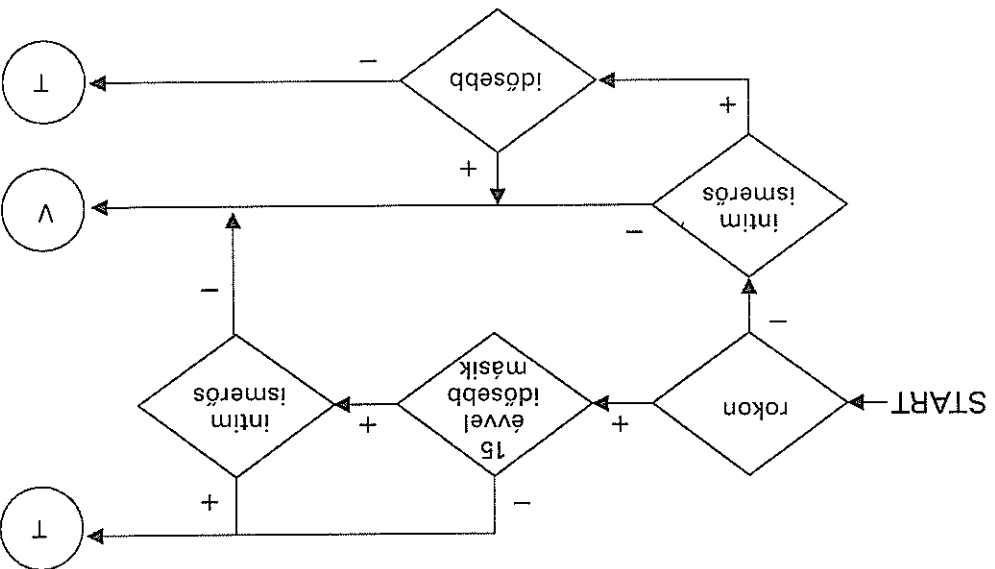

Nyilvánvaló, hogy az a felső osztályból származó szokás, mely szerint a közlelbi ismeretség megkövetelése a magázódás kötelező (ez a rendszer a franciából származott át az oroszba) az idő múlásával leüllyedt a társadalmilag alacsonyabb rétegek körébe. „Fél évszázaddal ezelőtt két azonos korú munkás első látásra rögtön letegeznie egymást. Mára a helyzet megváltozott. Középkorú munkások hosszú időn át magázódnak egymással vagy egy közbülső formához folyamodnak, mely igen népszerű bizonyos foglalkozási kategóriákon belül: a tegezést a személynév és az apai név együttesével kell kombinálniak.” (Kantorovics 1966:81.)

Kantorovics az 1917-es dekretumhoz híven a jelenlegi rendszer három sajátosságát panaszolja föl: az alárendeltek életkorától függetlenül tegezését, az idősebb rokonok tegezését, valamint a fiatalok közötti dívalba jött kizárólagos keresztnev-használatot. Kantorovics tehát mindegyik esetben valamivel tiszteltelesebb alternatívát javasol. A szociolingvisztikai szabályok tekintetében az orosz nyelvben viszonylag lassú ütemű változás zajlott le, mely a családi életben jobban éreztette hatását, mint a közéletben. A nemesség által elfogadott szabályokat a munkások átöröklítették.

A 4. ábrán bemutatott Puerto Ricó-i rendszer egészen egyszerű. Ennek vagy az az oka, hogy ez a gyermekkek rendszere, vagy az, hogy nem egyéni interjúkon, hanem statisztikai számításokon alapul. Az adatokhoz Wallace Lambert nagylelkű segítségével révén juthattam hozzá, aki munkatársaival együtt egy összehasonlító megsszólítási rendszervizsgálat kéréstben egyszere több kultúrára kiterjedő kutatást folytat. Alapjános iskolások és középiskolások kérdőíveket töltöttek ki, amelyekben azt tudakolták meg tőlük, hogy milyen megszólításokat adnak és kapnak. A helyek közötti és a személyek közötti különbségek ezen az ábrán elmosódnak.

4. ábra A PUERTO RICÓ-I MEGSSZÓLÍTÁS

A rendszer meglepő sajátossága, hogy mindössze három megkülönböztetést igényel. Valósíntu természetesen, hogy a felírt adatoktól továbbírt részletek deríthetők még fényt. Az intimitás ebben a rendszerben szoros baráti kapcsolatra utal, mely nagy életkori különbség esetén is létrejöhet másokkal, pl. a keresztszüllőktől. Az intim viszony teljesen más, mint az összetartozáson alapuló viszony, mely egyedül csak a státusztól függ. A serdülő lányok például csak akkor tegeződnek osztálytársnőikkel, ha azok barátnők is egyben. Lambert és munkatársai valamint kevésbé részletes adatokat szerettek még montreáli iskolás gyermekek mintájáról, egy quebeci kisvárosból, a franciáországi Mayenne-ből, valamint St. Pierre de Michelsonról. Az utóbbi sziget lakói jóval szorosabb kötelékek fűzik Franciaországhoz, mint a szomszédos Kanadához.

A rokoni megszólítások rendszerre meglehetősen széles skálán változik. Mind Mayenne-ben, mind St. Pierre-ben minden rokon, s a nagyszüllőket is tegezik. Quebecben a városi középosztály ebbe az irányba tart, de a városban élő alacsonyabb osztályok tagjai, valamint a falvak lakossága, ahonnan tulajdonképpen ez az osztály is származik, a Puerto Rico-i megszólítási rendszerhez hasonló rendszert követ, melyben a családon belüli távolság (beleértve az életkori különbségeket is) rendkívül fontos. Egyes családokban még az idősebb testvéreket is magazzák. A rokoni megszólítások esetében a szankciók természetesen csak az egyes családokon belül érvényesek, ezért a társadalmilag mobil családoknál a családok közötti különbségek változhatnak nagyobbak lesznek, mint a nem rokon személiek felé irányuló megszólítások esetében. Az „intim ismerős” általában véve a szüllőket, azután a nagynéniket, nagybácsikat, keresztszüllőket és a nagyszüllőket jelenti. A családok közötti különbségek egy része abból ered, hogy egyes családtagok közös háztartásban élnek, míg mások a háztartáshoz közel élnek, és vannak, akik a háztartástól távol szakadtak.

A megszólított neme láthatóan csak a felírt rendszerek sajátosságai között található meg. A megszólított neme csak ott befolyásolhatja az intim viszony valószínűségét, ahol van ilyen választási lehetőség. Quebecben a felírtak az ismeretségi fokról függetlenül általában minden gyermekket és fiatalembert tegeznek. St. Pierre-ben az ismeretségi körvényesen (a felsőbb osztályokba tartozó lányok kivételét képeznek, mivel őket általában kevésbé tegezik). Mayenne-ben a középosztálybeli kisfiúk arról számoltak be, hogy mindeki tegezik őket (és a beszámolókat szerint az idegeneket gyakran vissza is tegezik), de egyébként a Mayenne-i rendszer ugyanúgy kötelezően előírja az ismeretséget, mint a Puerto Rico-i rendszer. A fiúkat munkaadók rendszerint tegezik, és vidéken, valamint a városban élő alsóbb osztályok körében a fiúkat rendszerint a szolgáltatásban dolgozó alkalmazottak is tegezik. Figyelembe kell venni, hogy amikor az elemzés szempontját az képezi, hogy mit gondolnak a gyermekek arról, hogy őket miként szólítják meg, akkor egy tény önmagában érdekes visszatükröződésével van dolgunk. Ez a tény arra vonatkozik, hogy az emberek tudják, hogy mit kell nekik maguknak mondanuk, és egyáltalán bizonyos sztenderd megnyilvánulásokat saját személiekre nézve másoktól is elvárunk. Felírt szabályrendszerek elemzéséhez azonban a gyermekek által szolgáltatott adatok nem a legmegfelelőbbek: a falusi vagy az alacsonyabb osztályhovatartozás háttérben különböző szabályok rejtőzhetnek (pl. a szolgáltatásban dolgozó személiek szabályrendszere), melyek nem azonosak a többi osztály körében használatos szabályok egyikével sem.

Lambert (1967b) másutt azt vizsgálta, hogy a megszólítási szabályok tudata miként fejlődik ki a gyermekekben. Ezeknek a rendszereknek a megismerése néhány érdekes problémát vet föl számunkra. Ilyen problémát jelent az egyes társadalmi kategóriákkal kapcsolatos választási lehetőségek esetében a társadalmi kategóriák láthatósága. Feltehetően, hogy a felnőtt rendszere (legalábbis ami azt az általánosított ismeretet jelenti, ami az ismeretlen megszólított személyekkel szemben érvényes viselkedés kivitelezésén mérhető le), ugyanúgy, mint az életkorhoz szorosan nem kapcsolódó nemzedei különbségek megismerése.

Lambert egy másik problémát is felvetett, és ez magának a vizsgálásnak a szerkezetére vonatkozik. A gyermekek a legtöbb nyelv esetében meglehetősen korán megtanulják, hogy az első személy és a második személy aszimmetriáját miként kell alkalmazni. (Esettanulmány szintjén lásd McNeill, 1963.) Így tehát ha a gyermekek mindig T-t kapnának és nekik viszonzásképpen mindig V-vel kellene válaszolniuk, akkor különösebb nehézség nem merülne fel. A gyermekek azonban azt tapasztalják, hogy mások vagy kölcsönösen T, vagy kölcsönösen V rendszerben érintkeznek egymással, illetve olyanok is látnak, akik ebben a tekintetben aszimmetrikus kapcsolatban állnak egymással, és együtt azt is tudják, hogy bizonyos személyeket ők maguk is letegezhetnek. Természetes nyelvi közösségekben végzett összehasonlító vizsgálatokra van szükség, ahol a nyelvi struktúra különböző kategóriális rendszerekkel rendelkezik, és egyben a társadalmi kategóriák mentén történő választási lehetőségeket is magában rejt (Slobin, 1967).

Lambert kutatásainak tömör összefoglalásából kitűnik, hogy a megfelelő megszólítás kiválasztásának társadalmi kritériumai tekintetében a kutatásban milyen irányokat követ-hetünk. Lambert kimutatta, hogy a megszólítási szabályok a társadalmi csoportok közötti viszonyok és a társadalmi változások érdekében indikátorai. A megszólítási rendszeren túl a kutató figyelme a meghatározott típusú megszólítási rendszerekkel együttjáró függően társadalmi változókra is ki kell hogy terjedjen. Ilyen kutatásokat csak akkor végezhetünk, ha a megszólítási rendszerek sajátosságainak tipológizálására világosan megfogalmazott formális rendszerrel rendelkezünk (mint amilyenel a nyelvi tipológiák esetében már rendelkezünk is). Brown már utalt arra, hogy a hatalom és a szolidaritás dimenziója várhatóan valamennyi megszólítási rendszerben előfordul, mivel ezek a társadalmi viselkedés alapvető dimenziói közé tartoznak. Ha ez a két dimenzió ténylegesen univerzálisnak tekinthető, akkor a rendszerek tipológizálásának másféle módját kell választanunk. A következő szempontok alapján képzeljük el ezt a tipológizációt:

1. A szabályban egyetemesen meglevő választási lehetőségek.
2. A személyes választási lehetőségek elhelyezkedése (mint pl. az I. ábra ranghoz kötődő szabályában a mentés).
3. Kimeneti típusok (egy adott társadalmi kategóriához fűződő választási lehetőség esetében milyen nyelvi vagy paralingvisztikai sajátosságok által jön létre leggyakrabban szembeállítás?)
4. Az információs rendszerek formális sajátosságai (pl. a bemondó alternatívák viszonya a kimenetekhez képest, vagy a közömbösítés mértéke).

5. A normális, jelöletlen megszólításra érvényes szabályok kimenetelével (vagy ma-gukkal a szabályokkal) végzett műveletek révén megvalósított sértések, leereszkedés, tiszteltadás stb. kinyilvánításának formális szabálytípusai (lásd majd a tanulmány utolsó részét).

SZOCIALIZÁCIÓ

Földrajzi vagy szakmai váltás következtében új rendszerbe lépő felnőtteknek többnyire szociolingvisztikai szabályokat is meg kell tanulniuk. A formális szabályok szembeállítá-sára épülő elemzés a társadalmi tanulás elméletével társulva lehetővé teszi az ekkor bekövetkező események leírását.

Először is megjósolhatjuk a beszélt viselkedését. A kétnyelvűekre vonatkozó kutatások alapján arra számíthatunk, hogy a nyelvi alternatívák először már ismert formákhoz, az ún. „diamorfokhoz” fognak hasonlítani. Az Egyesült Államokba került francia tehát abból a feltevésebből fog kinődni, hogy a *Monsieur* = *Mr.*, a *Madame* = *Mrs.* stb.

Ezeknek a formáknak az előfordulása azonban Franciaországban más szabályok szerint történik. A francia udvarias társalgásban a *merci*, az *au revoir*, a *bon jour* és a *pardon* beidegzett szófordulatai nemigen fordulnak elő megszólítási forma nélkül, ugyanakkor az Egyesült Államokban ez lehetséges. Franciául mindig lehet mondani olyasmit mint az *au revoir* *Madame* vagy valamilyen más szóbaíróhoz megszólítási alternatívát. A *Madame* legalább két vonatkozásban különbözik a *Mrs.*-től. Bizonyos életkori nőnemű megszólí-tottakat családi állapottuktól függetlenül rendszerint *Madame*-nak neveznek. Továbbá: *Mrs.* + $\emptyset$ = $\emptyset$; *Madame* + $\emptyset$ = *Madame*. Valójában arról van szó, hogy a beidegzett szófordulatot követően megszólítást igénylő szabály értelmében, amikor a VN ismeretlen, semmiképpen sem lehet „zéró alternáns” választani, hanem az angol *sir*-höz hasonló valamilyen megszólítást feltétlenül találni kell. A szabályok közötti különbségekből adódik azután az, hogy a franciák várhatóan *Pardon Mrs.* fordulattal kérnek elnézést angolul egy vénkisasszonytól.

Miként viszonyulnak a hallgatók ezekhez a hibákhoz? A szociolingvisztikai szabályok bizonyos pontokon történő váltása rendszerint mint választási lehetőség tényleg szóba-jöhet. A szabályváltást rendszerint a hallgató és a beszélt viszonyában bekövetkezett változásokként értelmezik. Az eredmény egyaránt lehet hízog, például amikor egy ismeret-len munkást *sir*-ként szólítanak meg, és lehet sértő, pl. amikor egy serdülő fiút *Mommy*-ként (öcsként) szólítanak meg. Ha egy szociolingvisztikai rendszer tanulója olyan hibát vét, mely az értelmezhető váltásoknak ebbe a körébe tartozik, akkor előre látható, hogy mindig hibás társadalmi jelentéseket fog produkálni. Tegyük föl, hogy a hallgatóval ellentétben a beszélt egy másik rendszer szabályait ismeri. A beszélt rendszerben a keresztnév használata csak jó ismeretség esetében megengedett, az összetartozás ehhez még nem elegendő feltétel. Az Egyesült Államokba kerülve ez a beszélt munkatársait CVN-nel fogja megszólítani, akik számára rendkívül tartózkodó és hűvös viselkedésnek tűnik majd ez a fajta viselkedés. Beszélőnk viszont úgy fogja érezni, hogy munkatársai viselkedése (a KN használat) tapintatlan és toladó. Hasonló a helyzet az Egyesült Államokban élő társadal-mi nagycsoportok érintkezéseit kísértő félreértések esetében is. Tegyük föl, hogy egy

használatú-kereskedő úgy véli, hogy ügyfeleivel való kapcsolata összetartozást is jelent, illetve egy orvos úgy véli, hogy régi pácienseihez szintén összetartozson alapuló kapcsolat fűzi őt. Az 1. ábrán bemutatott amerikai megszólítási rendszerben megfigyelhetjük a szabály értelmében az ilyen beszélők tapasztalatának minőségét, akik jogtalanul formálnak igényt az összetartozáson alapuló kapcsolatra. A csoportok közötti interakció hájszálvékony repedései többnyire ilyen módon jönnek létre.

Az is a lehetséges kimenetek közé tartozik, hogy a választott alternatíva egyáltalán nincs benne a rendszerben. Ezt az esetet példázza az *Excuse me Mrs.*, melyet az 1. szabály értelmében semmilyen esetben sem szabad használni. Más felismerhető jegyek, mint pl. az arc, az öltözködés vagy idegrendszerű kiejtés esetében ezt a viselkedést megfigyelőnek lehet minősíteni. A szociolingvisztikai szabályok tökéletes ismerete esetében nem használatos, ha legalább valami idegrendszerű kiejtést megtartunk, mivel ha nem is bannak jóindulattal, mindennél a kultúridiókkel, még mindig jobb, ha kultúridiókkel belyegezznek bennünket, mintha a megszólított személy megértését vagy megbánását kockáztatjuk meg.

INTEGRÁLT SZOCIOLINGVISZTIKAI SZABÁLYOK

Az éppen csak megadott szabályok szükségképpen töredékesek. Azokhoz a nyelvi alternatívákhoz vannak mérve, melyek megmagyarázására vállalkoznak. Mindössze néhány sajátos nyelvi bemutatót határozunk meg, hogy a kimenetek univerzumát előre lehessen látni. Ha társadalmi változókba indulunk ki, akkor egészen más szabálykészlet bukkan elő. William Geoghegan (1971), Ward Goodenough (1965), valamint Dell Hymes (1964) szintén ezen a nézetben van. Dell Hymes szerint „inkább specifikus vagy univerzális funkciókat, mint pl. a férfi és a nő szerepének vagy státusának a megkülönböztetését, a megvetést, a tisztelést vagy más hasonló funkciókat vegyünk föl... (minsem) hogy a funkciókban csak már előre kész struktúra pusztán korrelátumait lássuk”. Cikkünk utolsó részében magunk is ezt a nézőpontot követjük.

A fenti megkülönböztetésből kiindulva Goodenough rendezett státussor mentén elhelyezkedő státusok fele irányuló viselkedéseket tanulmányozott, és azt találta, hogy a státusok és a viselkedések egyaránt elrendezhetők egy Guttman-skála mentén, ahol a skála egyes pontjában az egyes státusok és a feljük irányuló viselkedési formák megfigyelhetők osztályokba voltak összevonhatók (1965). Így módon kimutathatóvá vált, hogy azonos társadalmi kategóriákhoz fűződő választási lehetőségek kimeneteleihez különböző fajtaú verbalis és nem verbalis viselkedések társulnak.

A Goodenough által tanulmányozott tisztelnyilvánítást a következő eszközök révén lehet kifejezésre juttatni: névmások alternációja, nevek és címek használata, hanghordozás, bizonyos nyelvi formák és megfelelő szavak használata stb. (Capell, 1966:104). Rubin szerint még a nyelvek közötti váltás is állhat hasonló célok szolgálatában (1962). Bizonyos rendszerekben, mint például a paraguayi spanyol-guarani váltást lehetővé tevő rendszerben, a tisztelnyilvánító viselkedés megvalósítására csak bizonyos helyzetekben, pl. bemutatkozásokkor vagy kérdés kapcsán nyílik csak lehetőség. Ha két szociolingvisztikai rendszer szegmensét elszigetelten hasonlítjuk össze, akkor semmiképpen sem vonhatjuk

le joggal azt a következtetést, hogy egy adott társadalmi változó az egyik rendszerben fontosabb szerepet tölt be, mint a másikban. Az adott társadalmi változó pusztán különböző viselkedési formákban jut talán kifejezésre.

Nem teljesen világos, hogy a társadalmi kategóriákhoz fűződő választási lehetőségek különböző kifejeződéseit mennyire lehetnek fontosak. A nyelv, a megszólítás, az egyes kifejezések, a névmásválasztás, a konzisztens igeragozás (pl. a japánban) könnyebben vehető tudatos ellenőrzés alá, mint a hangjelzés egyes árnyalatai, vagy a mondatstruktúrák bonnyolultságának mértéke. A franciák barátait „megpróbálták rávenni a tegezésre”. A szabályok kellő pontosságu megvilágításával a tegezési formák pl. jól megantíthatók a gyermekeknek és az idegeneknek. A sajátos kivételekkel együttjáró formák, vagy az olyan formák esetében, ahol a túl gyakori vagy ritka használat már kitérő, a tanítás korántsem emnyire egyszerű. Ezeket a formákat az idegenek csak hosszantartó és intenzív ott-tartózkodás révén sajátíthatják el. A formális tanítás ezekben az esetekben nem sokat ér.

Egyes alternatívák szokásosak és elvártak, másokat pedig kerülni lehet. Howell beszámolja szerint a Tennessee állambeli Knoxville-ban a feketék bizonytalanként élén abban, hogy viszonzójuk-e vagy sem a KN-t, inkább kerülik munkakörülményeiket a megszólítási formát (Howell, 1968). Brown és Ford ugyanezt tapasztalta az egyetemi oktatói rang-rendszer vonatkozásában. A névmásos rang-rendszerben, pl. a franciában és az oroszban, ez a fajta tartózkodás lehetetlen volna. Kétnyelvűek körében a nyelvváltozás egyik oka a rang kifejezésre juttatásaitól való tartózkodás is lehet (Howell, 1968; TANNER, 1967). Egy-egy választási lehetőség a rendszerbe beépített választási lehetőségek sajátos esete-ként is számon tarthatjuk. Tyler (1965) megfigyelése szerint a morfológiailag is kifejezésre jutó tiszteleti jegek (mint pl. a japánban) egyes sajátos rokonsági típusokat, pl. a leszármazási rendszereket kultúrált társadalmakban a szokásosnál gyakrabban fordulnak elő. Ezt a leírást elsődlegesen az a szempont vezette, hogy egy bizonyos keretbe helyezve meg tudjuk mutatni, hogy a beszélő alternatíva választása miként jellemezhető előre. Ezeket a szabályokat abból a szempontból is megvizsgálhatjuk, hogy miként történik értelmezésük és megértésük. Blom és Gumperz (1972) a *társadalmi jelentésről* beszélve éppen ebből a szempontból kiindulva vizsgálta meg ezeket a szabályokat. Miként megérthetünk egy nyelvet anélkül is, hogy beszéljünk, akkor is megfelelően értelmezhetjük mások akusainak társadalmi jelentését, ha azok nem feltehetően vágnak egybe az általunk megszokott szabályokkal. A kivitelezési szabályok és a megértési szabályok közötti kapcsolat tanulmányozása még hátralevő feladat.

EGYÜTTTELŐRDULÁSI SZABÁLYOK

SZABÁLYTÍPUSOK

„Na hogy ityeg a fityeg Eminenciás uram? Megy a centrífugálás? Sikertült bekukkantania oda, ahova akar?” Ez a hipotetikus szövegész minden bizomnyal azért tűnik annyira furcsának, mivel különböző beszédváltozatok keverednek benne. A mondatban megértő-

szakolthák azokat az együttelelőfordulási szabályokat, amelyekhez úgy véljük, hogy nyelvünknek tartania kell magát.

Az előző részben a szavak, névmások és a rangváltásokat kiválasztásával foglalkoztunk. Minden egyes esetben társadalmilag motivált választást ítéleztünk fel. Mivel a választás megtörtént, egy és ugyanazon nyelvi megnyilvánuláson vagy társalgáson belül, vagy akár ugyanazon a dialektusban a további előfordulásokat már előre megjelölhetjük. Amikor két nyelvi forma együttes előfordulását megjelölhetjük, akkor együttelelőfordulási szabályokról beszélünk (Gumperz, 1967).

Az együttelelőfordulás szabályai kétféleképpen lehetnek megjelölhetők. Az időbeli megjelölhetőséget horizontálisnak nevezhetjük, mivel ilyenkor a beszéltetésben egymás után előforduló egyes szintén specifikálódik. Adott mondatnyi formát véve alapul például, csak meghatározott szavak alkalmazhatók, s csak meghatározott fonetikai értékkészlet segítségével realizálhatjuk a szavakat is. Ha valaki a politikai kifejezéseket New Yorkban tanulja meg, a kérészet szakkifejezéseket viszont Virginiában, a szavak fonetikai színezetében az is visszatükröződik, hogy mennyire gyökereznek benne az egyen életörténetében. A jól begyakorolt két nyelvi a legmeglepőbb eset, aki a francia szókészletet francia szintaxisban és francia kifejezéssel képes elhelyezni, az angol szókészletet pedig angol szintaxisban és angol kifejezéssel képes mozgatni.

Az előbbi példában a következő vertikális együttelelőfordulási szabályok megsejtésére kerül sor:

(Az angol szöveg a következő volt: How's it going, Your Eminence? Centrifuging O. K.? Also have you been analyzing? whach? unnerook t'achieve?)

a) a *How's it going* hétköznapi fordulat. Azonban itt az *-ing* végződést használtuk, jóllehet a tényleges pongyola szövegében az *-in* végződés használatos.

b) A második megnyilatkozásban kihagyásos szerkezet alkalmazására került sor, mely mindössze egy igenevet tartalmaz és a formális *-ing* ismét felbukkan.

c) a formális jelenséget *analyse* igenevben az informális *-in* használták.

e) a tudományos pontoságra utaló *undertook to achieve* (kb. elérésre vállalkozott) kifejezés a gyors, hétköznapi informális beszéd követelményeinek megfelelően lerövidült. A horizontális együttelelőfordulási szabályok a struktúra azonos szintjére érvenyesek. Ennek megfelelően vannak lexikális és vannak strukturális együttelelőfordulási szabályok. A fenti példában a szavak a szövegtől a szaknyelvig többféle szótárból származtak. A szintaxis elliptikus szerkezeteket egyaránt tartalmazott. A két nyelvi beszédben a szavaktól független strukturális előreláthatóságot tapasztalhatunk. Erre példa egy pennsylvaniai német mondat:

Di kau ist over id fenst jump. (A téhen átlugrott a kerítésen.)

Ebben a mondatban a szintaxis és a grammatikai morfémák német nyelvről, a szavak angolok. Diebold (1963) számos példát említi, melyekben görög-amerikai „töklétes” együttelelőfordulási szabályokkal beszélnek mind a görögöt, mind az angolt, s a görög társalgásba angol szavakat keverve azokat a görög kifejezési szabályok szerint képezik. Ebből arra következtethetünk, hogy ezeknek a beszélőknek az esetében a horizontális vagy

szintagmatikus fonológiai szabályok elnyomják a vertikális megvalósulásra vonatkozó szabályokat.

A bevezető példa egyik legértékesebb elvéveljencede a szleng használata a btoros megszólításában. Arra számíthatnánk, hogy a tisztellettadásra utaló megszólítás formális stílussal járhatna együtt. Szinte magunk előtt látjuk a btorost a mikrobiológiai laboratóriumban, aki ott megcsólt a szakkifejezéseket ismerő, de a formális szintaxist és fonológiát nem tudó lakartó személyzet. A nyelvtaniilag helytelen mondatokhoz hasonlóan a szocio-lingvisztikailag devians nyelvi megnyilvánulások nyomban normálisnak tűnnek, mihelyt meghatározottuk a helyszínt és a résztvevőket. Példánkban természetesen éppen erről van szó. Rendes együttitelfordulások mellett a devians viselkedés nyomban elitűnik és sajátos társadalmi jelentésével magára vonja a figyelmet.

Az együttitelfordulásra vonatkozó meghatározottságok szankcióinak legszélsőségesbb formát a hagyományos társadalmakban a rituálizált vallási beszéd kapcsán tapasztalhatjuk. A helytelen beszéd itt szentiségtűrésnek minősül. Gumpertz valóban arra is gondolt, hogy a nyelvészeti kezdetei a szankcszkrit tudósokhoz nyúlnak vissza, akik azon iparkodtak, hogy a vallási szövegek formális jegyeit kellően azonosítva, azokat változatlan formában átörököthessék a későbbi nemzedékekre. Az alternációk sajátosan társadalmi eredetű korlátozásából származik talán magának a „nyelvnek” a fogalma is.

A másik szélsőséget az amerikai egyetemi előadások jelentik, ahol a szövegben szakkitfejezések, szleng, személyes és hivatalos szintaxis vegyül bizonyos mértékig egybe. Friedrich (1972) szintén említi példákat, amelyek azt mutatják, hogy a társalagsan belülit váltoások révén megváltozó viszonyok milyen finom kommunikációs lehetőségre adnak alkalmat.

STÍLUS

Formális stílus. A stílus kifejezést rendszerint arra használják, hogy egy nyelven belül a nyelvi struktúra különböző szintjein végbemennő együttitelfordulási változásokat írják le vele. Joos mutatott rá, hogy ezeknek a változásoknak vertikális sajátosságuk is vannak (1962). Hymes (1964b) szerint valószínűleg minden társadalomban legalább három stílus-szint van: hivatalos vagy udvarias stílus, köznyelvi stílus és szleng vagy vulgáris stílus. Ha Hymes-nak igaza van abban, hogy az udvarias stílust szembe lehet állítani az észrevétlen vagy normális köznyelvi stílussal, akkor feltehetőleg ez az a stílus, melyet a nyilvános, komoly, szertartásos alkalmakkor előnyben részesítenek. Az együttitelfordulásra vonatkozó korlátozások különbözően várhatóak, mivel ezeket a helyze-teket fokozott komolyság jellemzi. A stílus a társadalmilag fontos alkalmak formális jelölőjévé válik, ahol a személyes kapcsolatok minimálisra vannak szorítva. Arra számít-hatunk, hogy a nyilvános magas stílusban a távolsgártató vagy fennkölt megszólítási forma és névmas kerüli általános alkalmazásra. Az 1. és a 2. ábra „státusjelölt helyszíneit”, melyek címek és V alkalmazását követelik meg, egyúttal az udvarias stílust is kötelezővé teszik. Azok a beszélők, akik egymás között általában köznyelvi stílusban beszélnek, bizonyos nyilvános alkalmakkor, például egy temetés vagy doktortá avatás alkalmával udvarias stílusra válthannak át.

Az angolban általában véve tipikus lehet, hogy ha egyébként azonos jellegű helyzettől van szó, a CVN-el megszólított személy inkább számlíthat udvarias stílusra, mint az a személy, aki KN-el szólítottak meg. Howell (1968) koreai anyagban hasonló korrelációtól számolt be. Geertz (1960) a jávai *prajaji* beszédeleket elemelve különbözőségeit tett az együtlelőfordulási szabályok által szabályozott nyelvtani morfémák és ragoz, jelek, valamint a tiszteltetadási lehetővé tevő szavak (mint a *sir*) készlete között. Az utóbbi sporadikus előfordulási szavakat tartalmaz, s az e készletbe tartozó szavak előfordulását valójában csak gyakorisági szabályok és nem kategorikus együtlelőfordulási szabályok határozzák meg. Mivel az első esetben mindössze egyetlen választásra van mód, azt „stílmánának” nevezte el.

A formális szókészlet és az -ing közötti felületlenül összefüggés van. Fischer (1958) azt tapasztalta, hogy egyetlen beszélő beszédeben egyaránt előfordultak a következő szavak: *criticizing* (bírálat), *visiting* (látogatás), *interesting* (érdekes), *reading* (olvasás), *correcting* (javítás), valamint a következők: *flubbin'* (elpuszkázás), *punchin'* (ütés), *swimmin'* (úszás), *chewin'* (rágás), *hittin'* (rúgás). Nem világos, hogy ebben az esetben lexikális stílustól van-e szó, vagy inkább a témától, mivel a különböző szókészlet révén realizált denotatív szinonimákra nem voltak példák. Azok a példák, amelyeket Newman (Hymes 1964b) hozott föl, vagy azok a példák, amelyek a testműködésre vonatkozó angol szavakra vonatkoznak pl. *urinate* vs. *wee* (kb. vizel, vs. pipi), jóval világosabb bizonyítékokat hoznak föl a szókészlet és a struktúra együttes előfordulásának korlátozására nézve.

Labov (1966a) a különböző társadalmi rétegekre jellemző stíluskontrasztokat tanulmányozva az -ing vs. -in' változatot függő változóként vette föl és azt találta, hogy ez a változó pontosan úgy viselkedett, mint a fonológiai változók. Az udvarias stílusban beszélő személy a magánhangzó után (r)-et vagy a kb. (dz) hangot a (d) helyett pl. a *this*-ben, vagy az -ing-et jóval gyakrabban ejti. Az udvarias és a köznap stílust meghatározó változók ugyan társadalmi osztálytól függetlenül érvényesültek, de az egyes változókra kapott gyakorisági értékek már az osztály-hovatartozás függvényében mozogtak (Labov, 1966a). Ez a bizonyíték tehát arra utal, hogy a nyelvtani morfémák és a fonológia között együtlelőfordulási szabályok vannak. Labov (1966b) a fonológiai stílusjelzők for-mális leírását látogatja. Klima (1964) pedig a szintaxis-sal összefüggő stílus sajátosságok formális leírását méri.

Személyes stílus. Labov interjúmódszerrel különböző stílusok miniját próbálta összeállítani, és azzal a feltevéssel élt, hogy a beszélők az interjúkikérdés alkalmával formálisabb stílust fognak használni, mint más alkalmakkor. Számos eljárást alkalmazott, melyek során a kontextusba változásokat vitt be: kibeszélt az interjúszituációból, a családban szokásos beszéddel fordult a személyekhez, félrefordult, szerepet játszott (félhíttéket gyermekekversek elmondására kért fel), és egy vésztérhes elményre vonatkozó kérdésre kért válaszokat. Azt tapasztalta, hogy amikor a „csatorna jelzések” (tempóváltás, hangszín, hangterv vagy légezzszám) a beszédepiződön belül a köznap vagy spontán beszéd irányá-

* Az -ing az angolban igen gyakori végződés a folyamatos igekalakokban, igenevekben s igéből képzett főnevekben. A szerző itt a végződés teljes (-ing) s „elhárpot” (-in) ejtését elemzi. – A szerk.

ban változtak meg, ez rendszerint a fonológiai sajátosságok változásával járt együtt. A váltások szemléltetésére felhozott példákból a szokászat és a szintaxis is megváltozott. Rendszerint valóban az a helyzet, hogy amikor valaki a legtisztelenebb beszédről a legtisztelenebb beszédre vált át, vagy az informális beszédről az ünnepélyes beszédre tér át, akkor növekszik a strukturális kidolgozottság és csökken a rövidítés. Ez a különbség valószínűleg egyetemes, mégpedig két okból: az egyik ok azzal függ össze, hogy a kidolgozás egyúttal költségtényező, és eméltogva megjelenése leginkább a kulturális magásra értékelte helyzetekben vagy kapcsolatokban várható (Homans, 1958). A másik ok azzal kapcsolatos, hogy a magas fokú lerövidítés csak a csoporton belüli közlés esetén lehetséges. Bár a szertartások néhány választott számára is szólhatnak, amikor azonban nyilvános funkciójuk van, és valamilyen tartalmat kell közvetíteniük, akkor úgy véljük, hogy a kidolgozás elve lép érvénybe. A kidolgozást a felszíni struktúra kapcsán is meghatározhatjuk, de meghatározhatjuk a szintaxisba ágyazott formák komplexitása vagy más egyéb hasonló kritérium vonatkozásában is. Szabályok és a „tömörítésre” fordított erőfeszítés tekintetében egy nagyon rövid költemény sokkal bonyolultabb lehet, mint egy „azonos” tartalmú terjedős elbeszélés. Egyes formák minden kétféle műűségtől mentesek: végződéssel ellátott formák, szemben a végződés nélküli formákkal, mint például Japánban a tisztelget nyílvánító vagy udvarias igei todalékok; a címek, szemben azokkal a kifejezésekkel, amelyek nem utalnak címre stb.

Formális nyelvtani szempontból nézve a kihagyás bonyolultabb, mint a nem kihagyás, mivel a nyelvtanhoz további szabályok társulnak. Nem világos, hogy a kihagyást miként illeszthetjük be a performatancia-modellebe. Nyílvánvaló azonban, hogy a szintaktikai értelemben vett kihagyás jóval gyakoribb az informális beszédben.

Soskin és John (1963) a következő szöveget reprodukálta egy házaspár beszélgetéséből:

Lefogadom, hogy nem tanulod meg ott.
A neved?

Akarod levenni a cipőd?
Nem akarod levenni a cipőd?

Nem úgy!
Egyenesen oda.

A mondatrövidítés és a kihagyás formális szabályai könnyen leírhatók. Másik forma, amikor a beszélő korábbi szövegi megnyilvánulásait kiegészítendő vagy utánpótló formában történő beszélgetési epizódokban kerül sor a kihagyásra. A példa ismét

Ez a hal édesem.
Ilyen?
Rezeg!
Húzza!
Két kézzel!
Na, megfogtam.

Ezeket a kihagyásos formákat meg lehet tanulni. Brent és Katz (1967) azt tapasztalták, hogy a visszautaló névmáshasználattal ritkán fordul elő kisgyermekeknél; a másikat kiegészítő beszéd szabályai azonban ezt kötelezővé teszik. Bellugi (1967) szintén azt tapasztalta, hogy a rövidült formák később jelennek meg a gyermekékeknél mint a rövidítetlen formák, kivéve csak az elemzetlen morfémák kepeznek.

Intim viszonyban levő személyek között szemantikai súrtás is elképzelhető (lásd Ervin-Tripp, 1969). A *szlengben* az alternánsok elsődlegesen lexikálisak. Newman mutatott rá (Hymes 1964b), hogy a használt aktuális formák nem feltétlenül különböznek, de szent vagy szleng kontextusban ezek a formák elértő jelentésre tesznek szert. Ha tehát szleng-szavakról beszélünk mind a szemantikai jegyeket, mind a formai belec kell értenünk. Mivel a szleng eleve tisztavirág életű, csak abban a csoportban vagy hálozartban érhetik meg és használhatják pontosan, ahol kialakult vagy ahol egy bizonyos időben meghonosodott. Előre megmondhatjuk tehát, hogy a szlengre vonatkozó kiválasztási szabályok eleve azokra a megszólítottakra szűkítik le a hallgatóságot, akikkel a beszélő összetartozáson alapuló kapcsolatot kíván létesíteni. Egy szlenggel átitatott egyetemi előadás tehát eleve a hallgatósággal való azonosulás igényét fejezi ki.

A hétköznapi beszédben gyakrabban fordul elő a gyors beszéd, mint az udvarias beszédben, mely fonetikailag horizontális változásokat eredményez.

Mit csinálisz...?

A fenti alternációkat értő beszélő számára *fordított* szabálykészlet is rendelkezésre áll. Az extralassu stílus alkalmazására telefonbeszélgetésben vagy szavak ejtésének felvételkor kerülhet sor. A normálisan hangzó *school* (iskola) ebben az esetben lassú „sku” lesz. Ezeknek a szabályoknak jórésze az angol hangsúly szabályai révén jött létre (Chomsky és Halle, 1968).

A *foglalkozással kapcsolatos stílusok*. A munkával kapcsolatos nyelvi változások három okra vezethetők vissza. Az egyik ok azzal kapcsolatos, hogy minden tevékenység bizonyos tárgyakkal, fogalmakkal és értékekkel jár együtt, amelyekről az adott tevékenységhez értő szakemberek sokat szoktak beszélni és valójában rajtuk kívül más nem ismeri azokat. A másik ok onnan származik, hogy ha a tagok interakción alapuló munkacsoport bizonyos mérvő összetartozást már megvalósított, vagy egy vonatkoztatási csoport (például a pszichológusok vagy a transzformációs nyelvészet művelői) bizonyos mérvő azonosságait már kiválasztott, erre mindig utalni lehet a beszélő és az írás megfélelő alternatíváinak választásával. A gyártásban előforduló rövidítések, a munkacsoportokban szokásos szleng vagy a köznap szótár szavaival azonos jelentésű szakmai szókészlet ezzel a második jeggyel függ össze. A harmadik ok pedig azzal kapcsolatos, hogy a sajátos kommunikációs feltételek egyes vonások kialakulását eredményezhetik. Ilyen a repülőtéren irányítótoronyból folytatott kommunikáció, a főcímstílus, valamint a rövidített formában történő rendelési lehetővé tevő éttermi beszéd sajátos szintaxisa. Az éttermi beszéd lexikai sajátosságai és szlengje a konyhában is megtalálhatóak. A pincér és a szakács közötti gyors és kétértelműségekől mentes, szóban történő kommunikáció magyarázhatja azonban a sajátos szintaxist, melyről Brian Stross számolt be (lásd Ervin-Tripp, 1969). Példáiban a

következő struktúra húzódik meg: (szám) + (kategória) + (módosító). Ez a struktúra fordul elő a következő rendelésekben: *Két szal*. („*Két szalonnás tojást*” helyett), *SP* (*sinas* „*salidas-paradicsomos szendvicset*” helyett). Valójában minden regiszter, beleértve a társadalomtudományos íráskor regiszterét is, egyként rendelkezik szintaktikai és lexikai sajátosságokkal. Az ilyen stílusokra vonatkozó együttelezőfordulási szabályok részletezése még hátralevő feladat.

Kisgyermekekhez intézett beszéd (baby talk). Számos nyelvből sajátos stílusban beszélnek a csecsemőkhez, és a stílus sajátos vonásai a gyermek életkorának függvényében változnak. Ferguson (1964) több nyelvet is összehasonlított ebből a szempontból. Az angolban a gyermekekhez intézett beszéd valamennyi strukturális szintet befolyásolja. A legtöbb beszélt feltehetően tudatosan alkalmazza a gyermekekhez intézett beszéd-szótárat, mint ahogy általában is tudatában vannak a stílusok lexikai jegyeinek. A gyermekhez intézett beszéd szókincse olyan szavakat tartalmaz, mint: *ee, tente, apuci* stb. Számos felírt szó kicsinyítő toldalék révén alkalmazással tehető a gyermekekhez intézett beszéd céljaira is, különböző kicsinyítő képzőkkel. Drach és munkatársai azt találatták (1969), hogy a gyermekekhez intézett beszéd szintaktikailag egyszerűbb, és több ismétlés van benne, mint a felnőttekhez intézett beszédben. Kevesebb hibát tartalmaz, kevesebb benne a habozásra utaló szünet. A rövidebb mondatok miatt a gyermekekhez intézett beszédben több a kihagyás is.

A fonológiai hatások és a paralingvisztikai sajátosságok különbözően szembevetődnek. A csecsemőkhez intézett beszédminiták általános fonetikai változásokat mutatnak, pl. széles körben előfordul bennük a palatalizáció (lágylás). Legmeglepőbb, hogy minél kisebb csecsemőről van szó, a hangszín annál magasabb, a beszéd annál dallamosabb és annál szélesebb intonációs skálán mozog. A gyermekekhez intézett jellegzetes beszédstílus társadalmi változók függvényében történő előfordulását tanulmányozva megállapították, hogy mások gyermekével szemben az emberek gyakranban alkalmazták ezt a stílust, mint saját gyermekükkel szemben. Az óvónők stílusa például ha máskor nem, de a gyermeknek meggyőződéseket a paralingvisztikai jegyeket mutatja, és a kooperatív óvodákban a saját gyermek, illetve a mások gyermekét felé irányuló megszólítások összehasonlítása azt mutatja, hogy a saját gyermek tekintetében az életkori attribúció jobban érvényesül.

A gyermeknek maguk is korán tudnak már azon a nyelven beszélni, ahogy a felnőttek a kisgyermekekhez szólnak. Kiseb testvéreiket megszólítva már két éves gyermek is képesek arra, hogy a felnőttek gyermekekhez intézett beszédének szókincsből és paralingvisztikai jegyei segítségével beszéljenek. Erre példa a „jár a baba jár” s hasonló fordulatok használata a szerepjátékban. Gyakran szabadon alkalmazták az éneklő hangjeleket, amikor a „kisszabához” szólnak. Szerepjátékszuk más vonatkozásokban inkább sztereotipizáló, semmint utánozó jellegű, erre példa a szerepnevek gyakori használata. Elképezhető, hogy a gyermekekhez intézett felírt beszéd hangjelzési és lexikai sajátosságainak a használata pusztán arra utal nálnak, hogy a játékokban ezzel jelölik szerepüket. *Nyelvi repertóár*. Az együttelezőfordulási szabályok arra utalnak, hogy egymást követő vagy együttesítő választások formájában a beszélt egy repertóáron belül változatokat választhat ki. A lehetséges változatok skáláját a kutatónak ismernie kell. Amerikai egy nyelvű személy esetén a skála feltehetően a már említett stílusokra terjed ki, mely talán még egy

megvan arra, hogy az együttelőfordulási szabályok viselkedési támogatásával vagy az együttelőfordulási szabályok viselkedési támogatással kapcsolatban kérdéseket tanulmányozzák, lelt ilyen szó az angol stílus, a regiszterek, a dialektusok vagy a többnyelvűség jelenlétében belüli érvényes előfordulási szabályokról.

VÁLTA S A BESZÉDEN BELÜL

Hellyzeti váltás. Az eddig megfigyelt váltási szabályokra vonatkozó társadalmi jegyek elsődlegesen helyzetek vagy a helyzetekben résztvevő személyek jegyeiként jöttek szóba. Az ilyen típusú „helyzeti váltásra” alapozott szociolingvisztikai változásokra (Blom és Gumperz, 1972) a következő példák hozhatók föl: a kétéves kisfiú anyanyelvi jegyeihez intézett beszédéből tanult hangjelzéssel beszélt kistesztvéreéhez; a több nyelven beszélő gyermek meghatározott nyelvet választ ki az új cseléddel való társalgás céljaira; a nyomormeggyedben lakó amerikai feketéi gyermekek lehangyja az iskolában használatos kopulákkal, amikor a jászóterem játszik társával; a Hawaii-szigeteken élő odaválói egyetemisták, amikor szökecszletet használnak az amerikai szászólóról odalátogató idegennel szemben, s még a kreol intonációt is elhangyja, ha az idegen történetesen lány. Ezek a történetesen bekövetkező viselkedési váltások egyes esetekben összetettnek, más esetekben pedig nem függenek össze az adatközlők beszámolóit alapján összeállított az 1-től 4-es ábra típusának megfelelő normatív szabályokkal.

Beszédaktusok. Rádásul azonban ilyen váltásokra az egyes alkalmakon belül is sor kerülhet. A váltások összetettnek a funkciókkal, a beszédaktusokkal vagy a témákkal. *Mit mondot a férfi? – Gyufát kért. – Mi volt erre az oka? – Találkozni és beszélgetni akart a nővel.* Az első magyarázat egy beszédaktust, egy kérést ír le. A második magyarázat az aktus *funkcióját* világítja meg. Feltehetően, hogy egy társadalmi csoport összes tagja képes arra, hogy a beszédaktusokat egy kulturális rendszer alapegységeiként értelmezze. *Mitől beszéltek? – Csak éppen köszöntünk egymásnak. – Vicceket mesélünk. – Éppen bemutatnám Joe-t. A köszönet, a vicceselés, a bemutatás szervezett interakciós összetettgészek, például vendégekre vagy közös munkavégzés alárendelt részeit képezik, mint beszédaktusok. Az adott összetettgésben belül a beszédaktusok elhelyezkedését szekvenenciális szabályok vagy a helyzet sajátosságaival összetettgés szabályok határozzák meg* (Schegloff, 1968). (Például a vendéglátó vendégeit bemutatja egymásnak, de a pincérmőt senkinek sem mutatja be.)

Ezekben a példákban a beszédaktusok címkézett egységek. Nem kizárt annak a lehetősége sem, hogy a viselkedési szabályokban mutatkozó egyes törvényszerűségek valamilyen egység létezésére utalnak, jóllehet az nem jelenik meg a beszédaktusokra vonatkozó köznyelvi taxonómiában. Tegyük föl például, hogy van egy olyan szabály, melynek értelmében az utca egyik vadidegen járőkelőjét megszólítva sem mondhatjuk neki a következőket: *George Landersnek hívják. Mennyi idő van? Vagy Szia, uram. Merre van a posta?* A szabályt csak akkor lehet megfogalmazni, ha van az idegennel intézett kérésre vonatkozó információk kategóriának, mely egyben azt is jelzi, hogy ilyen alkalmakkor a köszönet és a bemutatás kizárt. Ezeknek az egységeknek a létezése mellett

sól az is, hogy a kétylevű interakcióban lépten-nyomon előfordulnak, és két különböző beszédaktus között nyelvváltásra kerülhet sor.⁷

Nincs okunk arra a feltevélezésre, hogy a beszédaktusok mindenütt azonosak. Bizonyos sajátos beszédformák mint például a költészet, vagy a szónoklat, olyan összetevőket foglalhatnak magukba, amelyeket csak a szakemberek ismernek. Önmagában érdekes kulturális tanulmánytéma lehet az is, hogy amikor az ilyen beszédaktusok előadását tanítják, akkor a tanításban felhasználhatnak-e és ha igen, miért használhatnak fel címkeket.

Az angol beszédaktusok közé tartozik a köszönet, a bemutatkozás, a meghívás, a visszautasítás, a magyarázat stb. Az eddig felismert beszédaktusok többnyire beidegzett fordulatok, de várható, hogy a kutatás előrehaladával absztraktabb egységek felismerésére is sor kerülhet.

Téma. Amikor a beszélgetés információs tartalommal rendelkező explicit üzenetet hordoz, akkor azt mondjuk: a beszélgetésnek van valamilyen *témája*. *Miről beszélgetnek?* – *Semmiről.* – *Csak pletykálnak.* – *Bevadásról.* – *Az időjárásról.* – *Arról beszélgetünk, hogy mi lehet annak az oka, hogy az autók olyan veszett módon versengenek az utakon.* A hétköznapi beszélgetésekben a témára vonatkozó kérdés rendszerint meghívás vagy vissza-utasítás helyzetben hangzik el, a válaszok is olyanok tehát, hogy vagy kizárják az újonnan érkező vagy elegendő információt bocsátanak a rendelkezésre ahhoz, hogy bekapcsolódjunk a társalgásba. A részvevő személyek kiválasztásának szempontjain túl a témát az is meghatározza, hogy milyen témák sorában helyezkedik el. Az egyetemi előadásban ugye! kell a folyamatoságra és a relevanciára. Használó a helyzet a szakmai írásokkal is, ahol a szerkesztés biztosítja a témák folyamatoságát és relevanciáját. Az elkalandozásokkal kapcsolatos magyarázatok is arról tanúskodnak, hogy tulajdonképpen szabályszerűségi van szó: *Erről az jut eszembe... De egyébként... Az eredeti kérdésre visszatérve... Na most térjünk át egy másik tárgyra...* A beszédeseimre vonatkozó kulturális szabályok a relevancia alapján is kifejezhetik szabályozó tevékenységeiket.

Kjoseith (1967) csoport-interakció vizsgálata közben azt tapasztalta, hogy a témapi-zódok a beszélők taktikájának kulcstényezői közé tartoznak.

Az előadó taktikája olyan is lehet, hogy epizódját úgy irányítsa, mintha az a megelőző epizód próbája lenne. Ezzel szemben más helyzetben azt a taktikát követheti, hogy valamilyen megelőző epizódot kiővitsen és kidolgozzon. Vagy más alkalommal azt a taktikát követheti, hogy a korábbi epizódot lehatárolja és bevégezze. Ezek a taktikai típusok a beszédleíróelmények alapján elvont két sajátosságon alapulnak, illetve ennek a két sajátosságnak a segítségével határozhatók meg:

a) az epizód helye a megelőző beszélgetési forrás alapján megállapított relevanciákban, b) az epizód célja a környező epizódok vonatkozásában.

Kjoseith három példája sorrendben a téma folytonosságára, a téma újra történő felvetésére és a témaváltásra utal. A beszédeseimnek ezek az általános sajátosságai megkövetelik a tagoktól, hogy felismerjék a relevanciát, de nem feltétlenül kell megnevezniük a témát. Van még egy harmadik bizonyítékunk is arra, hogy a téma kulturális egység lehet. A kétylevűek gyakran megbízható beszámolókat adnak a témakód-válításokról és viselke-

desük általában véve többnyire összhangban is van az általuk adott magyarázatokkal (Ervin-Tripp, 1964).

Azi mondhatjuk tehát, hogy a téma a beszédaktushoz hasonlóan feltelesen az interakció alapvető változói közé kell hogy tartozzon. Alkításunk igazolására felhozhatjuk, hogy a beszélők a témaváltást kódváltásra vezető változásoként értelmezhetik, a beszélők időnként elmondják, hogy miről beszélgetnek, és a témafolyamatosság, a téma újra elmondása, valamint a témaváltás a beszédesemények normatív jegyei közé tartoznak, vagy legalábbis a jó beszélgetésre vonatkozó értékek tekintetében szóba jöhető jegyek egy részét alkotják. Valóban az a helyzet, hogy a témaváltásnak ugyanolyan szabályai vannak, mint a megfelelő megszólítás kiválasztásának.

Üzenetek. Az üzenetek vizsgálatánál két kifejezéssel leírható kapcsolatról van szó, ahol a téma az egyik kifejezés, mely egyszerű taxonómiát tesz lehetővé. Ebben a cikkben csak a kinyilvánított vagy explicit üzenettel kívánunk foglalkozni. A megkülönböztetést azzal indokolhatjuk, hogy a lappangó tartalmi kategóriák típusosan a szándékra utalnak. Magunk azon az állásponton vagyunk jelenleg, hogy a szándék, vagy a funkció az interakciói létrehozó társadalmi tényezők körén kívül eső társadalmi tényezők konstellációinak részét alkotja. A szándék vagy a funkció számos módon megvalósítható és a verbális interakció csak egy a lehetséges módok között. Olyan rendszeres szabályokat keresünk, amelyek révén az alapvető kategóriák és formális megvalósításuk, vagy az interakciói jellemző formális tényezők és azok társadalmi jelentései között kapcsolat létesíthető. Ezeknek a szabályoknak a felkutatása egyelőre nem járt sikerrel és az eredmény a termézetes beszédvizsgálókban felvett tartalmi osztályozási szempontok szembevető önkényességén és az effajta kutatások elbátortalanodásán mérhető le.

A kinyilvánított üzenet azonban a helyzet társadalmi tényezőinek és a szándéknak egyként terméke, és ennek következtében elválaszthatatlan az interakció termékeitől. A kommunikációs funkciók megvalósítása érdekében végzett összes választás hordoz valamilyen típusú információt, vonatkozik az a beszélőre, a helyzetre, a hallgatóra vagy a témára. Az adott altermékek nem tudnak megoldani minden egyszerűt, jóllehet a szándékolt tartalom vonatkozásában homályosak lehetnek. Ebben az esetben azt akarjuk, hogy az üzenet mindössze arra vonatkozzon, ami a témára nézve elhangzott, illetve ami a témához tartozik. Az üzenetek osztályozását számos tanulmány összegezte (pl. Pool, 1959). A logikai elemzés újabb fejlemény (Veron és mások, 1965). Elemezték, hogy a szövegi megnyilvánulásban elhangzó kifejezések között a logikai kapcsolatoknak milyen az alapvető struktúrája, azután a szemantikai kapcsolatokat párokba rendezett egységek közötti logikai kapcsolatok segítségével írták le (pl. ekvivalencia, következtetés, konjunkció, feltételek meghatározása, szekvenciális kapcsolatok, magyarázat, opozíció, okok). A Markov-jellegű szemantikai elemzés ezután nagyon nagy és igen szabályszerűen előforduló különbségekre derített fényt az egyes vizsgálati csoportok között, melyek az említett vizsgálatban klinikai kategóriák szerint jelenkeztek, de más társadalmakban ezek a különbségek szövegek is lehetnek.

AZ INTERAKCIÓ FUNKCIÓJA

Kritériumok. Ha a szociolingvisztikai alternációs szabályok esetében a szándékok vagy a funkciók beemeltként írhatók le, akkor az ilyen szabályok felderítésére alkalmas stratégiák egyike az lehet, hogy elkülönítsünk egy funkcionális kategóriát és megvizsgáljuk a megvalósulást. Feltévünk szerint a funkciók elmélete ömágában véve ki kell hogy essen a szociolingvisztika területén, ez az elmélet más társadalomtudomány illetékességi körébe tartozik. A beszéd által megvalósított funkciók vizsgálata azonban nagyon fontos, mivel kellő bizonyítékok szólnak amellett, hogy ezek a funkciók kor és kultúra függvényében változnak.

Firth (Hymes 1964b) a beszédfunkciókat felfedni kívánó sok kutató egyike volt. A következők funkciókat vette föl: fatikus közösség, mely összetartozást hoz létre vagy az összetartozásra utal; pragmatikus hatékonyság (mely a munkavégzést kíséri); tervezés és irányítás; megszólítás; köszönés; bűcsűzés; a kapcsolat kiigazítása; a beszéd mint elkötelezés (udvarlás, ígérlet). Firth funkcióira vonatkozó nézetait elsősorban az határozza meg, hogy a funkcióban az aktus társadalmi értékeit látta.

A pszichológus várhatóan az interakciós felek egyikikének, a feladónak vagy a címzettnek a szemzőgéből fogja vizsgálni a funkcióit. Sokin magneotofonfelvételeket jászott le hallgatók számára és arra kérte őket, hogy mondják meg, mit *mondandának* és mit *gondolnának* ők maguk. Ez a módszer abból a feltevéseből indul ki, hogy a funkció tulajdonképpen hatás. Ez közöl all Blom és Gumperz (1972) társadalmi jelentéssel kapcsolatos kritériumához. Van egy másik módszer is. Ennek során úgy járunk el, hogy elemezzük az aktusok tényleges eseteit és különböző következtetéseket vonunk le arra nézve, hogy a befogadó válasza kielégítette-e a beszélőt vagy sem. Az adatokat a befogadó nyílt viselkedésének megfigyelése révén, vagy a befogadó kikérdezése révén szerezük. Ez a módszer akcióra, válaszra és reakcióra terjed ki. A módszer Skinner (1957) elmélete alapján születt, aki szerint a beszéd operáns viselkedés, mely a hallgató közvetítése által hat vissza a beszélőre. A visszacsatolás és a közönység konzisztenciája feltehetően „alakítanak” a normális személy hatékony beszédén. Ebben a módszerben a funkcióit a kielégítő hallgatói válaszok egyes osztályaiával azonosítják.

Ha azon az alapon tulajdonítunk szándékot a beszélőnek, hogy beszéde formája vagy tartalma bizonyos jellemző vonásokat mutat, akkor egy harmadik fajta funkcionális elemzés is elképzelhető. Ilyenkor természetesen a rejtett tartalom-elemzés módszeréről van szó (pl. Katz, 1966).

A diádikus interakciók kezdeményezésének megmagyarázása céljából akciót, választ és reakciót tartalmazó események anyaga alapján funkcionális kategóriák egész rendszerét alakítottuk ki (Ervin-Tripp, 1964). A lista a következő kategóriákat tartalmazta:

- javak, szolgáltatások és információ megszerzése,
- társadalmi válaszokra vonatkozó burkolt kérések,
- információjaíánlat vagy értelmezési ajánlat,
- érzelmi kifejező erővel rendelkező monológ,
- beidegzett szöfordulatok,
- más tevékenység helyett történő beszéd.

Mand-ok. A vizsgálatra szoruló lehető legegyszerűbb funkciókat kategóriák egyikét Skinner (1957) *mand*-nak nevezte, mivel ezt a kategóriát az a körülmény határozza meg, hogy javak, szolgáltatások és információ megszerzésére irányuló szándékról van szó, mivel világos, hogy bizonyos feltételek esetén az aktor a maga javára cselekszik.

Soskin és John (1963) is kialakított egy kategóriarendszert, mely az előbb említett rétegek között helyezkedik el. A rendszer egyúttal arra is alkalmas, hogy a *mand*-ok lehető megvalósulásainak széles körét érzékeltesse. Tegyük föl, hogy a cselekvő egy kabátot akar kölcsönkérni:

Hideg van ma. (strucione)

Add kölcsön a kabátodat. (regnone)

Fázom. (signone)

Mintha elég meleg volna ez a kabát, ami rajtad van. (metrone)

Br-r-r (expressive)

Azt hiszem, kabát nélkül jöttem. (excoGITative).

Magától értetődő, hogy a kabátkéérésnek ezek a módjai társadalmilag meghatározott módon egyáltalán nem a véletlen szabta rendben fordulnak elő, és bizonyos körülmények között teljesen hatástalanok lehetnek.

Ha megvizsgáljuk azt a kategóriát, mely a legnyilvánvalóbban *mand*-ot juttat kifejezésre, és pragmatikus értelemben véve azt mondhatjuk róla, hogy teljesen egyértelmű, vagyis megnezzük a regnone-t, láthatjuk, hogy számos beszédaktus regnone lehet, beleértve a *kéréseket* és a *parancsokat*: *Kérd meg rd, hogy csukja be az ablakot*, szemben a másik formával: *Mondd meg neki, hogy csukja be az ablakot*. Azonnal csukd be az ablakot, szemben a másik formával: *Megkérhetném arra, hogy csukja be az ablakot*.

Alacsonyabb szinten, vagyis a szintaxis szintjén a kérés gyakran lehetővé teszi a beszédaktus neutrálizációját, semlegesítődését. Egy-egy beszédaktust tréfásan félreértve igen-nel válaszolhatunk a következő típusú kérdésekre (melyek tulajdonképpen kérések): *Megkérhetném arra, hogy becsukja az ablakot? Van véletlenül tüze? Nem tudná megmondani, hogy hol van a posta? György ott van? (telefonhívás esetén)*. Az igen válasz elhangzása esetén formálisan nézve a válaszon semmi kifogásolnivalót nem találunk. Közelebbirol meghatározandó társadalmi körülmények esetén azonban az éret beszélt számára a kérések megvalósításának normális, jelölésen formálisan is szöbajóhetnek ilyen válaszok. Amikor valójában nem is akarunk Györggyel beszélni vagy csak azt akarjuk tudni, hogy ott van-e vagy sem, akkor valamilyen más formát kell választanunk, vagy sebteben valami megjegyzést kell kérdésünkhöz fűzünk.

Ezek az esetek a nyilvánvaló neutrálizáció nagymértékben stabilizálódtak, mert me-lyeket a kérés normális formáiként fogadnak el, s következőképpen ha egyes beszélőket

* *Maga* az elnevezés az angol *command* (utasítani), *demand* (követelni) s hasonló tartalmú igék közös -*mand* eleméből származik. (A szerk.)

arra kérnénk, hogy indirekt beszédre fordítsák át ezeket, gyakran azt mondandánk, hogy „X-et megkérték arra, hogy csukja be az ablakot”.
Rádassul gyakran azt tapasztaljuk, hogy egy *mand*-ot valamilyen szokásosan más funkciót megvalósító egyéb forma fejez ki. Egyáltalán nincs kizárva annak a lehetőség

példák.
Bessie Dikeman és Patricia Parker (1964-ben) egy évfolyamdolgozatban arról számoltak be, hogy egyes családokban az egyenlő státusú családtagok között a *mand*-ok szinte mindig neutrálizálódtak; az eseteknek kevesebb mint a felében neutrálizálódtak a *mand*-ok, amikor az idősebbek kértek valamit a fiatalabbaktól; igen kevés számú esetben neutrálizálódtak a *mand*-ok akkor, amikor fiatalok beszéltek. A következő példákat ebből a dolgozatból vettük:

Hol van a kávé Dremsel? (a kávé látható helyen van, a kérés a feleségnek szól: tedd ide a kávémat!)
Elég lesz az a szalonna neked és Theلمانak? (a feleség szól a férjének, s arra kéri, hogy hagyjon a szalonmábol Theلمانak is)
Negyed nyolc van. (ez a kislánynak szól, igyekezz)
Anyu, tudod, hogy nincs fürdőköpenyem. És holnap este pizsama-partira megyek. (vegyél nekem egy fürdőköpenyt)
Ó Istenem, csak nagyobb lehetnek már! (ez a felnőtt fiútestvérmek szól, azt jelenti, hogy szedd le az edényeket)

A gyárban a beosztottakat néha kéri, néha utasítják. Carol Pfulderer évfolyamdolgozatában azt találta, hogy az egyetemeken csak azok utasítottak egymást, akik ismerősek, s egyenrangúak. A megszólított személyeknek ezen a kategóriáján belül azonban, ha a beszélő a címzett területén belül volt, inkább kérésre került sor. Ha távolosság volt közöttük, akkor az utasítás valamilyen toldalekos kérdés révén szelídült kérésé (Kérd meg Marcy, vagy nem akarod?), vagy hozzálettek egy „kérem”-et vagy valamilyen megszólítási kifejezést, esetleg sajátos hangjelzéssel színezték az utasítást. Ha a megszólított nem volt egyívású, akkor kérésekre, pragmatikus neutrálizációkra vagy egy másik megszólítottra való áttérésekre került sor. A pragmatikus neutrálizációk közé tartoznak az informálódó kérdések (Járt már ezen a héten valaki a könyvtárban?; Ki ezen a héten a soros a kávéfőzősben, Ruby?) valamint az állítások (Rossz a levegő; Valakinek el kellene mennie Smith dékához). Azokban az esetekben, ahol a logikusan szöbajóhító befogadó rangban jóval magasabban áll, a kérés áttevődhet egy egykori munkatársra, a kérés formája ilyenkor azonban rendkívül tiszteletteljes (Joan, megtenné nekem azt a szívesseget hogy odaadnád a lyukasztót?). Ebben a példában a szöbantarfozó tárgyhöz legközelebb egy tanszékvezető professzor áll, nem pedig Joan, aki jóval távolabb foglalt helyet.
A *mand*-ok olyan akciót igényelnek a másiktól, hogy a résztvevő személyek társadalmi kapcsolataiba eleve beleszót kiváltságok és kötelezettségek várhatóan azonos funkció esetén is különböző nyelvi formákban valósulnak meg. Szélsőséges tiszteletet igénylő helyzetekben ahol csak lehetséges, a pragmatikus neutrálizáció lehetővé teszi a befogadó számára, hogy a kérésnek a neki tetsző értelmezést válassza. Azokban a helyzetekben, ahol a résztvevők között igen szoros feloldsségetjes kapcsolatok vannak, az intimitás

nagyon valószínűvé teszi az értelmezhetőséget. Számos családban ez is a helyzet. Ezekben az esetekben a pragmatikus neutrálizáció alapja egészen más, mint az előbb, és talán a befogadó normális köteleességi közvértékelésén túl támasztott további igények elleplezésére szolgál. Stross (1964) ehhez hasonlóan azt találta, hogy a „kérem”-et csak azokhoz a kérésekhez tette hozzá, amelyek már nem a köteleességekben megszabott feladatok teljesítésére vonatkoztak.

Feltételezhető, hogy amikor többféle megszólítási forma áll rendelkezésre, akkor a megszólítási formák váltakoznak. Milla Ayoub (1962) az arabban használatos képpórusú rokon! megszólításokat tárgyalva rámutat, hogy a személynévvel együtt a női megszólítások az anya még két kifejezés között is választhat, melyek egyúttal azt is jelenthetik, hogy „anyám”. Amikor a szülő gyermekét meg akarja békíteni vagy hízélgéssel valamire rá akarja beszélni, rendszerint ezeket a bipoláris kifejezéseket használja. A fiúk esetében kifejezetten ez az eset. A képpórusú megszólításokat sosem használják a közvetlen utasításokban.

A jelenlegi szöveg megszólítási gyakorlatot tárgyalva Kantorovics (1966) említi, hogy a barátok a reggelszóló a keresztnév–apai név kombináció és a magázás használatára válhatnak át, ha segítséget kérnek egymástól.

Epizódok. Watson és Potter (1962) az *epizód* kifejezést abban az értelemben használták, mely szerint az epizód elemzési egység, melynek akkor van vége, ha változás következett be a fontosabb résztvevők szereprendszerében, a figyelem középpontjában, valamint a figyelem középpontjához fűződő viszony tekintetében. Nem a témát, hanem ezt a kifejezést választották azoknak az eseteknek a megkülönböztetésére, ahol – mint a beszélgetésekben – egy nyilvánvalóan hasonló téma egyaránt lehet a személyi elemzőkörnek része, egy folyamatosan zajló tevékenység része vagy egy absztrakci vonatközpontú kategória.

A Watson és Potter által megadott egységeknek megfelelő különböző epizódok valószínűleg bizonyos mértékig visszatükröződnek a formális változásokban. Ezek az elmódok a következő okok folytán jöhetnek létre:

a) A beszélgetésben belüli beszédaktusokra vonatkozó egymáshozkövetkező szabályok.

b) Az interakciót kísérő tevékenységben bekövetkező változások (ha van ilyen tevékenység), (pl. labdajáték vagy vacsora-előkészületek).

c) Bomlasztó események, mint például egy új személy megérkezése, váratlan események, mint pl. utasítások és visszautasítások, valamint telefonhívások, amelyek a helyzetnek megfelelő rutinválaszokat igényelnek.

d) A másik váratlan válaszai folytán létrejövő elmódok, melyek végül is a funkció megvalósítását eredményezik.

e) Funkció-telítődés. A tartóssan fennmaradó csoportokban valószínű, hogy a funkciók szabályszerű módon váltakoznak.

f) A funkciók téma által kiváltott elmódok. Instruációk vagy az asszociációs dinamika hatására a beszélgetés időtartama alatt megváltozhat a téma. Ezek a változások arra vezethetnek, hogy a résztvevők rendelkezésre álló tartalmak is megváltozzanak, melynek következtében a résztvevők megváltoztatják szándékaikat. Ha a téma a gyermek-

nevelésről a gazdasági életre vált át, egy aggligény úgy találhatja, hogy ebben az esetben nagyobb tartalommal rendelkezik ezen a területen, és a siker reményében vághat bele a társalgásba, hogy megcsilllogtassa tudását és megkapja a kellő elismerést. A kellelénél többet is beszélhet, egyre több szakaszt keverhet bele a szövegbe, és a végre már egyik hallgatója sem ért meg, hogy mit mond. A kétnyelvűek beszédének tanulmányozása közben számos ilyen eset előfordult, miközben a témát és a nyelvet az interjúvezetők ellenőrizték (Ervin, 1964; Ervin-Tripp, 1964, 1967).

Blom és Gumpert (1972) azt találta, hogy Norvégiában az egyetemet végzett falusi lakosok között számos sztennerd norvég nyelvi vonás felbukkant, mihelyt a helyi érdekű témákról nem helyi érdekű témákra váltottak át. Információt ajánlva, a beszédaltermatívák nagy repertoárjával rendelkező beszélők mondanivalójuk elhíhetőségét azáltal maximalizálhatják, hogy a lehető legmegfelelőbb szerepet vesznek föl. Az egyetemi struktúrára vonatkozó beszélgetés tehát több sztennerd norvég nyelvi formát válthat ki a beszélgető-partnerektől, mint az oktatásra vonatkozó pletykák, amelyek megbeszélése közben diáknyelvi elemek alkalmazására kerülhet legfeljebb sor, mégpedig elsősorban azoknak az elemeknek az alkalmazása jöhet szóba, amelyeket a megszólítottak is ismernek.

A funkciók megváltozásával a megszólítás is megváltozik a beszélgetésben. David Day egyik évfolyamvizsgálójának leírta, hogy milyen változások kísérték egy vitát, mely a körüli robant ki a diákcsoportban, hogy mit tarthat az egyik oktató az egyik diák nézetéről. A megszólítás KN-től Dr. VN-en keresztül Professzor VN-ig haladt előre. Amikor a megszólítottak más diákok közül kerültek ki, és a diákok megjegyzéseiket egymás között cserélték ki, az oktató jelölésére VN-t alkalmazták, ha ő is jelen volt. A szlenng használata ezzel egyidejűleg mérséklődött.

Amikor egyetértés uralkodik abban a tekintetben, hogy az egyes sajátos státusú személyek megszólításának mi a normája, feltűnésmentes módja, akkor bármilyen elmozdulás alkalmas valamilyen szándék közvetítésére. Friedrich (1972) meggyőző példákat ismert, amelyek a személyes váltások idején bekövetkező időleges elmozdulásokat szemléltetik. Friedrich rámutat, hogy nyilvános helyzetben a barátok magázással leplezhetik el bizalmas viszonyukat. Amikor személyes témákról beszélnek, barátságukat tegezéssel juttatják kifejezésre, és a személytelen témákat magázóval tárgyalják meg. Kantorovics (1966:43) a jelenlegi gyakorlatból merítve az alábbihoz hasonló példákat hoz fel: „Beszélgetésem az idejéről, hogy lebecsültem azt, hogy lebecsültem öket. Tudom, hogy magázva fordulnak hozzám, de ez nem azt jelenti, hogy megalkodnak előttem, ez pusztán a tisztelt jelle... Akit tegezek, az valahogyan közelebb áll hozzám, mint az, akit magáznom kell... Ha valamit megharagszom egy munkásomra és rá kell kiáltanom, akkor gyakran magázni kezdem. Sételgetés közben sokan magázni kezdik egymást, jóllehet egyébként tegeződnek, és sokan pedig ilyenkor letegezik egymást, pedig egyébként magázódnak (Kosztomarov, 1967).

Azokban a rendszerekben, ahol az életkorral és a rangtal függően aszimmetrikus megszólításokra van lehetőség, az egyenlő státusú vagy alacsonyabb státusú személyrel szemben alkalmazott tisztelteljesebb megszólítási forma alapján arra következtethetünk, hogy az illetőnek tiszteltel adoztak vagy arra gondolhatunk, hogy az illetőt távolabbra szorították. Hogy a befogadók miként értelmezik az ilyen akciókat, azt csak akkor mond-

hajtuk meg egészen, ha más jelzéseket is ismernünk még, pl. hangszínt, a megszólítás egyéb kisértő jegyeit, valamint a kapcsolát tényleges kértélműsöget. Az udvarlás esetében pl. a valóban fontos dimenzió a szoros közelség vagy a távoltság, és a megszólítási változásoknak megfelelően értékelhetjük.

A valóság szabályai. A fejezet során mindvégig hangsúlyoztam, hogy a nyelvi interakció viselkedési rendszernek tekintendő, melynek funkciói kimeneteli szabályok szervezett készlete révén valószínűleg megvalósulnak megvalamely társas szituáció keretei között. Ha a funkció információtartalmú explicit üzenet továbbításában áll, akkor a kiválasztott alternatívákban bizonyos szemanitikai információ is megjelenik. Egyéb alternatívák társadalmi információit igényelnek csak.

Az 1-től 4-es ábrákön bemutatott megszólítási szabályokban a funkcióváltás hatásait a megszólítási szabályok felülmésmntes kimenetelének transzformációiként képezhetjük le. A transzformációk egyszerű csere képében is megjelenhetnek, pl. ha ismerjük a megszólított személt, akkor a változó funkciók közvetlen függvényében különböző neveket használhatunk az illető megszólítására.

Az ismerettségel és a funkcióval kapcsolatosan tehát még egy csomópontot vagy választási lehetőséget kell illesztelnünk a szabályelágazáshoz. Tyler (1966) szabályai ilyen típusúak.

Blom és Gumperz (1972) szerint a metaforikus váltás egyszerűen csak abból áll, hogy a megszólítottat úgy kezdik kezelni, mintha más társadalmi vonások jellemznék. A szabály ebben az esetben a választási pontokon fejt ki hatását. Dr. Poussaint esetében az ellenséges szándék az első választási pontnál („felmőt –” vagy „felmőt +”) már kiderült. Feltehető, hogy ez a lehetőség azáltal jöhetett szóba, hogy Dejen hajdanában minden fekete személt (kivéve a nyanyának nevezett nagyon öreg anyókákat) úgy szólítottak meg, mintha gyermeknek lennének. Amikor Harvey Sacks a Los Angeles-i egyetem diákjait arra kérte meg, hogy szüneli otthoni tartózkodásuk idején viselkedjenek úgy, mintha fizető vendégek lennének, a diákok csendes viselkedését, udvarias megszólításait és kérésüket, diszkreciójukat, a szemantikai kihagyásokkal megüzdeli beszélgetésektől való húzódozásukat a többi családtag betegegég vagy ellenséges magatartás jeleként értelmezte.

Az orosz példa arra utal, hogy a kimeneteli formák egyszerű transzformációja ellenségeskedés kifejezésére alkalmas. A megfordítás azonban a kiválasztási szempontok transzformációjának a következménye is lehet, amikor is a barától ismeretlen, és a volt egyenrangú társból alárendelt lesz.

Megfelelő ismeretség hiányában ezek az általános szabályok igencsak szűkségek lehetnek, mivel lehetővé teszik, hogy a szociolingvisztikai szabályok általános rendszereknek az alapján a hallgató értelmezni tudja az új eseményeket is.

A beszédet létrehozó vagy értelmező struktúrákra, a beszédgyakorlatra vonatkozó nézetekkel kapcsolatos beszámolókra, vagy a beszédhelyesség szenderdjére egyaránt „szabályok” vonatkoztathatók. Mindhárom típusú szabályra említettünk példát, jóllehet nem mindig tettünk különbséget közöttük. Labovnak (1966b) a nyelvi bizonytalanságra vonatkozó indéxe az utóbbi két szabálytípus összehasonlítására vonatkozik.

A viselkedési szabályok és a viselkedésre vonatkozó beszámolók feltehetően különböző rendszernek engedelmeskednek. Míg a normák valószínűleg vagy gyakorlati vagy ténye-

zöket tartalmaznak, addig a beszélők nézetei inkább kategóriális természetűek (Labov, 1966b). A szociolingvisztikai szabályokban megjelölt társadalmi kategóriákhoz fűződő választási pontokra vonatkozó nézetek fellelhetően inkább személynél vonásokra terjednek ki, mivel ezek a vonások kategorizációs eljárások révén realizálódnak (Sacks, 1971). A funkcionális variációk észlelésére kevésbé alkalmasak ezek a nézetek. A dekódoláshoz szükséges időn túl a szemantikai változókra már nem emlékeznek vissza az emberek (Sachs, 1967), kivéve, ha olyan külső jegekről van szó, amelyek a beszélő osztályba sorolását teszik lehetővé. A többnyelvű közösségekben a fonológiai, szintaktikai és szerkezetbeli változásokat gyakran észre sem veszik (Gumperz, 1964, 1967). Még a másik nyelvből kölcsönzött szavakat sem veszik észre a többnyelvű közösségek tagjai, ha az átvételre szembenálló értékek vannak érvényben (Blom és Gumperz, 1972). Egyes beszélők még az imént beszélt nyelvre sem képesek visszaemlékezni, ha egy interjút követően erre felszólítják őket.

Ezen jelenségek esetében nemcsak arról van szó, hogy a beszélők közösségek tagjainak beszámolóiban nem lehet megbízni. Mígként a rokorra való hivatkozást sem csak egyedül a hivatkozott személynél utaló szemantikai dimenziók határozzák meg, ugyanúgy a leírás aktusa, még akkor is, ha a leírás saját magunkra vonatkozik, számos funkciót megvalósít. A közösség tagjainak beszámolóit fellelhetően éppen annyira értékeljük a társas helyzet egyes változataira, mint a fejezetben említett többi beszédaktus, és eképpen ugyanúgy tanulmányoznunk kell a beszámolókat is, mint a többi beszédaktust. Úgy véljük tehát, hogy a beszámolóra alapozott szabályok egy az egyben véve ugyan nem fognak megfellelni a viselkedési szabályszerűségekkel, de valamilyen rendszeres kapcsolatot a beszámolók és a viselkedési szabályszerűségek között látnak.

JEGYZETEK

- ¹ Ennek a fejezetnek egy hosszabb és némileg eltérő változata már megjelent cikk formában is, a cikk címe ez volt: „Szociolingvisztika” (Ervin-Tripp, 1969).
- ² Az *utalási szabályok* további megfontolásokat foglalnak magukba a megszólított személynél és az utaló személynél vonatkozásában. Ha a megszólított alacsonyabb rangú fiatalab, mint az utaló személy és a beszélő, akkor az 1. táblázat beszélője a megszólítottól elvárt megszólítási forma segítésével utal a hivatkozott személynél, pl. Mrs. Jones férje barátnéja elvált férjére mint *Charlesra* utal, ugyanakkor egy alkalmazottja elvált *Mr. Jones*-ként említheti vagy gyermeke elvált *apu*-ként hivatkozhat rá (Ervin-Tripp, 1969).
- ³ Az angol foglalkozási címek rendszerint elhanyagolják a nemet. Amikor a Brit Legfelső Bíróságra kineveztek az első női bírót, ez megszólítási választást eredményezett, mivel a hagyományos foglalkozási cím olyan kifejezéseket vont maga után más kontextusokban, mely már a nemre is utalt. A Lordkancellár dekretumában Mrs. Lane-t „My Lord”-nak és „Lane Bírót Úrnak” nevezték. „Lordaságra Lane Bírót Úr továbbá ősi jogszokás folytán arra is jogosult, hogy igényt tartson a lovagi címre.” (*Time* 1965. augusztus 27.) A brit bírák parókiát és köntöst viselnek, melyeknek az a funkciójuk, hogy kiemeljék a státusát annak a helynek, ahol ténykednek. A döntés azt mutatja, hogy a tagok számára ezek a kifejezések nem tekinthetők nem jelölőnek és a *My Lady*, illetve a *Lane*

Bird Asszony megszólítások sokkal inkább a nemí hovatartozásra utalának, mintsem hogy a nemí hovatartozást különböztetik, éppúgy mint az „elnökm” kifejezés.

⁴ Az 1. ábrán bemutatott rendszerben aszimmetrikus megszólítás is létrehozható, ha KN-t használunk egy jól ismert személy megszólításakor, aki rangkülönbség, életkori különbség miatt, illetve menesztés híján képtelen azt viszonzni. Erre példa a család esete. E. Hughes figyelte meg, hogy az orvosok, akik páciensei már nem magánbetegekként, hanem biztosított betegekként térnek vissza hozzánk, a CVN megszólítás helyett KN megszólítást alkalmaztak. Ezt a használatot nehéz volna az 1. ábrába beilleszteni.

⁵ William Geoghegan rámutatott, hogy abban a közösségben, melyet ő vizsgált meg a Fülöp-szigeteken, valószínűleg nagyobb mérvű ismeretség volt a tagok között mint abban a diákközösségben, melyet Brown és Ford vizsgált meg a Massachussettsi Műszaki Egyetemen. A váltások ilyen körülmények között szavak tekintetében nem realizálódhattak, s ezáltal nem számíthatott arra, hogy a szelőségesen jó ismeretség többféle megszólítási formával fog társulni, ennek alapján legfeljebb ismeretség számlíthatott volna. Figyelembe kell venni, hogy a szelőségesen jó ismeretség a paralingvisztikai és egyéb finom ingerminők értelmezhetőségét hozza magával, s ezek az ingerminők különösen alkalmasak a „korlátozott kódal” (Bernstein, 1964) rendelkező csoportokban az érzelmek és a funkció-váltások jelzésére.

⁶ Az itt szereplő fogalimak, valamint az előző részben szereplő fogalimak enyhén eltérő perspektívában történő vizsgálatát Gumpert (1964) már elvégezte.

⁷ A transzformációs nyelvtanmal kapcsolatos legújabb kutatások bizonyos beszédaktusokat a mondat műszerezetében megjelenő performatív igékként határoztak meg. A szintaktikai szabályoknak kell tehát tartalmazniuk azokat a szabályokat, amelyek a közömbösítésre vagy a kétértelműsítésre vonatkoznak. Erről később lesz szó.

Peg Griffin és Hugh Mehan

A TANTERMI BESZÉLGÉSEBEN* ÉRTÉLEM ÉS RITUS

BEVEZETÉS

Ez a cikk visszatekintve azokról a kutatásokról számol be, amelyeket külön-külön, de jól illeszthetően végeztünk a tantermi interakcióról (Shuy és Griffin, 1978; Mehan, 1979). Kutatásainkat részben az az érdeklődésünk motiválta, hogy behatoljunk az oktatás olyan területeire, amelyeket a kiterjedt felmérések és a helyszíni kódolások érintetlenül hagytak. Képmagús adatbázisunk azt a lehetőséget kínálta számunkra, hogy a tanítást-tanulást időben kibővítsük szociális folyamataiként vizsgáljuk.

A tanteremben folyó dolgokkal való megismerkedés fő módja az ottani nyelvi vizsgálat. Számos tantermet vizsgáltunk meg nagyon eltérő földrajzi területeken és jócskán eltérő összetétellel, s azt tapasztaltuk, hogy a nyelvről alkotott elképzelésünket az ott előforduló megnyilatkozások szerveződése alakította, s a munka, amit azok elvégeztek. Közlekedésszerű, azt láttuk, hogy a megnyilatkozások egyidejűleg többszörös funkciókat töltenek be, az órának nevezett társas eseményt kialakított konvenciók alkotják, s egyenlő több ember vesz részt az óra komponenseinek, akár egyetlen megnyilatkozásnak a létrehozásában is. A nyelv egyik tartósan ható fellegása szerint annak célja a világ tárgyaitnak reprezentálása. A nyelv ilyen „referenciális fellegása” azon az arisztotelészi származó elgondoláson alapul, mely szerint a világ már azelőtt tárgykategóriákba rendeződött, hogy az emberek észlelték volna, s hogy e tárgykategóriák mindegyikét szükségképpen nével azonosítjuk. Ebben az arisztotelészi fellegásban, mely Ágostonnál is fellelhető, s amelyet Wittgenstein tömören megfogalmaz a *Tractatus*-ban, a nyelv nem aktív erő az emberek életében, hanem a szavakat és tárgyakat összekötő passzív eszköz. A nyelv referenciális fellegása a szavakat jeleként kezeli, amelyek rámutatnak valami másra, a figyelmet ráirányítják, beszámolnak róla, denotálják, jelzik, helyette állnak vagy egyéb módon utalnak rá (Langer, 1944; Cassirer, 1945; Morris, 1946; Ogden és Richards, 1935). A referenseket, bár nem mindig fizikai entitások, leginkább a világban található „objektumokként” képzelhetjük el. A referensek fizikai tárgyak (élet vagy tudat nélküli anyagi tárgyak életében, mint pl. a szék, az asztal, a toll), vagy a világ olyan nem anyagi aspektusai, mint a kentaurok vagy az egyszarvúak. A referensek lehetnek szociális

* Sense and ritual in classroom discourse. In: Coulinas, F. (szerk.): *Conversational routine*. Hága: Molon, 1981:187–213. Fordította: Siklaci István.

tárgyak is – szociálisak abban az értelemben, hogy olyan dolgok vagy ügyek, amelyekben emberek is szerepelnek az eseményekben vagy szituációkban. Röviden, referens bámi, ami kapcsolatban áll jellel.

Ez a nyelv tilegyszerűsített felfogása. Noha lehet, hogy a szavak és a tárgyak közti kapcsolai megteremtése fontos, tévedés arra következtetni ebből, hogy ez a nyelv egyetlen fontos aspektusa lenne. A referáláson kívül a nyelv nagyon változatos szerepeket tölt be. Austin (1962) kimutatta, hogy az emberek nagyon sok mindent csinálnak a szavakkal azon kívül, hogy tárgyakra referálnak. Ezek közül legfigyelemreméltóbb, hogy a szavak telettek hajtának végre. Azaz, a cselekedeteknek van egy bizonyos osztálya, mint pl. a mentegeltés, az ígérés, valakinek az egészségre ivás, amiket magával a szavak kimondásával hajlunk végre. A „sajnálom” szó kimondása (bizonyos feltételek mellett) bocsánatkérést testesít meg. Austin kezdeményezése, amellyel a „performatívumokat” tanulmányozta, nagy hatással volt a beszédaktus-elmélet kialakulására (pl. Searle, jelen kötet). A beszédaktus-elmélet végzett kutatások (különösen Dore, jelen kötet; Labov és Fanshel, jelen kötet, Ervin-Tripp, jelen kötet) bizonyították, hogy értékes dolog ebből a tagabb perspektívából tanulmányozni a nyelvi eseményeket.

Az ember, miközben kommunikál, nem csupán egy referenstől továbbit információt, hanem a saját létezéséről, fizikai vagy érzelmi állapotáról is. A beszélő állapotáról szóló a másik felet mozgósító információ közlését a nyelv „emotív” vagy „affektív” funkciójának nevezték (Sebeok, 1962, vö. Searle, 1976 „expresszívumaival”). Amikor olyan információt közlünk, amely azt jelzi, hogy egy denotáló vagy referáló üzenet miként értelmezendő, akkor a „metakommunikációs funkcióról” beszélünk vagy azt mondjuk, hogy a „kommunikációs funkció” (Watzlawick és misai, 1967). A verbálisan közölt meta-kommunikatív üzenetekre példák: „komolyan beszélek”, vagy „Ezt vedd parancsnak!”. Am nem minden metakommunikatív üzenetet közlünk verbálisan. Az a mód, ahogy a szavakat mondjuk, többek között olyan tulajdonságok, mint a hangszín, hangmínőség, hangsúly, hangmagasság, a szavak ritmusa és a közük hagyott szünet hossza, közölhet a beszélő érzelmi állapotát, vagy tájékoztatja a többieket arról, hogy szavait miképp értelmezzék (Gumpert, 1976).

Sebeok (1962:434) azt mondja, hogy talán Malinowski a felelős egy további nyelvi funkció meghatározásáért, amit „faktikus érinthetőségnek” nevez. Ez az a beszéd típus, amelyben az egyesség kötelekeit maga a szóvalítás teremti meg. Olyan üzenetekről beszél, amelyek a kommunikáció létrejöttét, fenntartását vagy megszakítását szolgálják. A „hmm”-ök, „ööö”-k, „ühüm”-ök, a szemkontaktus, bólintások és egyéb „hátsó csatorna” funkciók, amelyeket Duncan (1972) taglalt, olyan akciók példái, amelyek annak ellenőrzését szolgálják, hogy a beszélő és a hallgatói összekötő csatorna rendben működik-e.

Ezek a kuitatások, miközben felnyitják szemünket a nyelv sokrétű funkciója előtt, azt a benyomást kelik, hogy bármely magában álló beszédaktus egyszerre csak egy funkciót tölt be. Vannak, akik ellismerik, hogy a nyelv mint általános rendszer szolgálhat több funkciót, de egy adott beszédaktusról nem tartják, hogy egyszerre egyenél több szerepet betölthetne (Searle, 1969; Sinclair és Coulthard, 1975). Ha egyidejűleg több funkció jut szerephez, akkor a különböző funkciókat az üzenet különböző aspektusaihoz vagy külön-böző csatornákhoz kapcsoljuk a kommunikáció folyamatában. Így pl. az érzelemről azt

mondják, hogy nem verbális úton közöljük, s hogy a vizuális csatorna hordozza őket, míg a denotatív jelentést nyelvi úton közöljük és a verbális csatorna hordozza (Ekmán, 1968). Azt a benyomást kelthik továbbá, hogy egy beszédeselemény részvevőinek viszonya egyszerűen a küldő és a vevő(k) viszonya; a beszédő megfogalmazza az üzenetet, a hallgató pedig veszi. Az üzenetet teljeseen a hallgatótól függetlenül állítják össze, s teljesen átvertele előtt, anélkül, hogy a hallgató módosítaná vagy átalakítaná az üzenetet, ahogy az éntikezés kibontakozik. A részvevők szerepei megfordulhatnak, ahogy a megnyilatkozások sokat egymás után fűzik, de az interlokutórok alapvető viszonya lényegében semmiben sem tér el az erdőben lépkedő ember és az ebben az erdőben kidőlt és ezzel zajt okozó közmondásos fa közötti viszonytól.

Más kép bontakozik ki az interlokutórok közti viszonyról és megnyilatkozásaik jellemzése a beszélgetéscselelmzők munkáiból. Az ő munkájuk azt mutatja, hogy a beszélgetés folyamataiban „reflexív” viszony áll fenn a megnyilatkozások között. Ez a reflexív viszony a különálló beszélgetéselelmzők interakciós természetű egységekké köti össze. Ha adva van egy szekvencia első része (egy kezdeményező aktus, egy üdvözlés vagy más első pár-rész), akkor a szekvencia második része (egy válasz, egy másik üdvözlés), „feltételelesen releváns”. Azaz, a szekvencia első részének megjelenése egy második rész megjelenését prospektíven lehetségessé teszi. A szekvencia második részének tényleges megjelenése ad jelentést az első résznek. Ezt a reflexív viszonyt az alábbi példával illusztrálhatjuk.

(1) Gyermek: Anyuci, hol vagy? Tényleg hol vagy?
 Anya: Mit mondtál, drágám?
 Gyermek: Hol ... ja. Akarok egy sütit.

Ebben az esetben a gyermek kérdésének csatorna problémái vannak, mivel az anya nincs a házban, sőt a ház sarka mögött van. Az anya azt kéri, ismételje meg, amit mondott, ami a beszélgetés szokásos menete ilyen körülmények között. Az „ismételés-kérés” után feltételelesen releváns, hogy a gyermek megismételje, amit mondott. A gyermek ebbe bele is fog, választ, hogy az anya hangjára hivatkozva meg tudta határozni annak helyét. Itt a feltételes relevanciát elismerti, azután lényegtelennek találja, majd a kisgyerekek meg is szünteti azáltal, hogy kijavítja magát – ami finom reflexív viszony.

Az ilyen szekvenciák reflexív jellege azt sugallja, hogy több közös vonásuk van a „szociális aktusokkal” (Mead, 1974), mint a „beszédatkúsokkal” (Searle, 1969, 1976). A beszédatkús rendszerint önmagában teljesnek tartják; nem szükséges túlmenni a beszéd-aktus határain, hogy meghatározzuk a jelentését. Egy szociális aktus a résztvevők együtműködését követeli meg. A szociális aktus teljesítésére adott válasz jelentést kintál a kezdeményező aktus számára (vö. Stalnaker 1979). Mead (1974) ezt a folyamatot a „kibontakozó jelennek” nevezte. Ami a jelenben zajlik, kértelheletlenül mutata válik, áthatva és átfomálva a jelen, miközben a jövőendő események áthatják a jelen értelmét. Az a felismerés, hogy a jelentés az interakciós szekvenciák reflexív együttesben rejlik, hangsúlyozza a szerepét a beszéd által kimondott megnyilatkozás jelenésének megalkotásában, s a nyelvet a pszichológiai vagy személyes szintől a szociális vagy

órán, hogy teljesítjük azt a tanulási tervét, amit az óra elősegíteni kívánt (McDermott, 1976), s persze részt lehet venni az óratársakéval olyan együttlésben is, amely nem része a tanulásnak (pl. rosszalkodás), de nem lehet megfélelítő tudásnövelést elérni anélkül, hogy részt vennénk az illető óra együttlésében. Nézetünk szerint tehát, bár könnyebb lehet az óra részt venni a tanulásban, az ilyen címke semmiképpen sem azt jelenti, hogy ezek a megnyitások kevésbé vennének részt az óra szociolingvisztikájában, mint mások. E nézetet fogjuk alátámasztani az alábbiakban bemutatandó esetekkel.

Második témánk a „funkció” és „interakció” fogalmakkal kapcsolatos. Ha olyasmiről akarunk tárgyalni, akkor nézetünk szerint arra kell építenünk, ami egy adott beszélgetésben rendelkezésünkre áll. Az elemzőknek és a résztvevőknek rendelkezésükre állnak a felszíni magatartás és a magatartás miniatűr szabályosságai az adott beszélgetésben, és más beszélgetésekben, amelyek a nyelv és más társas konvenciók révén kapcsolódnak. A „funkciók” és az „intenciók” a résztvevők és az elemzők számára úgy állnak rendelkezésre, ahogy a felszíni viselkedésből levezethetők. A „funkciók” vagy „intenciók” egyes vizsgálati olyan anyagra épülnek, mely túl van a felszíni viselkedésen és annak mintázata. Például szolgálhatnak ezek a rendszerek, amelyeknek egyedi céljuk, hogy a kvantitatív-kvalitatív érdeklődésben kódolják a beszélgést. A kódolók, akik egy eseményt néznek a képmag-nón vagy ábrát olvasnak, megtanultak, hogy funkciókat vagy interakciókat kapcsoljanak a megnyilatkozásokhoz. Ezek az attribúciók annyiban „jó adatok”, amennyiben a kódolók és a résztvevők nyelve és más társas konvenciók között. A probléma az, hogy a közösség vagy „együttműködés” foka (Ericsson és Shultz, 1978) nem statikus. Ha a kódoló benne van a résztvevők nyelvében, akkor hozzájárulása és értelmezése bizonyos helyeken hasonló volna a résztvevőkéhez, másutté eltérne azéétől. Valójában az együttes tag-ság része mindannak, ami az interakcióban alku tárgyat képez. A kódolók tehát egyik alkalommal helyesen tulajdonítanak funkciót vagy intenciót a beszélőnek, máskor téves elutasításokat produkálnak (vö. Ervin-Tripp, 1976).

A kvantitatív rendszerek hasznosak lehetnek, amikor nagy adatmennyiséget vizsgálunk azzal a céllal, hogy megállapítsuk, mi fordul elő együttes funkciókkal vagy intenciókkal vagy aloszállyakkal (pl. a megnyilatkozások kontextusaira vonatkozó meg-szorítások, vagy a megnyilatkozások kimondó társadalmi személyekre vonatkozó meg-szorítások). A kódolók azonban alapjában véve „beugrók”, egy résztvevő helyett a legjob-ban esetben ugyanazokkal az intenciókkal reagálnak a felszíni viselkedésre és annak mintára, mint a résztvevők. A kódolási rendszerek nem képesek explicitálni számunkra ezeket az intenciókat, a legrosszabb esetben félrevezethetnek bennünket, ha a kódoló (vagy a kódolási kézikönyv) kevés együttes-tag-sággal rendelkezik a résztvevőkkel. A kódolási rendszeren alapuló elemzések tehát nem mondják meg, hogy a funkció *miként* származtatható vagy *miként* tekinthető, hanem csupán részei annak az elemzésnek, amely arra vonatkozik, hogy a funkció mivel jár együtt.

A nyelvi működés tanulmányozásának olyan felfogásai, amelyek valamilyen valóság-szintű funkcionális kategóriákról indulnak ki (amely vélhetően együttesen kimerítő és kölcsönösen kizáró), talán használhatók úgy, hogy megvannak a kódolási rendszereket jellemző korlátai; az ilyen megközelítések azonban merev bizonyítási szabályokat is

tartalmazhatnak, amelyek megkövetelik, hogy a kategória különbségek a felszíni viselkedés különbségeiben is tükröződjének (vö. Sadock, 1974). Az utóbbi esetben ezek a megközelítések annak elemzéseiként állnak rendelkezésünkre, hogy a funkció mikénti származtatható és minek tekinthető. Nem számít, hogy az elemzés fölülről lefelé vagy alulról felfelé halad. Mindkét hozzáállás a beszélgetés résztvevőinek rendelkezésére álló adatokon alapul (s azokon az adatokon, amelyekre a résztvevők tesznek egy-egy számtala hozzáférhetővé a beszélgetés során), s emellett fogva eléggé behatároltak ahhoz, hogy ne csupán több elemzői konstrukción egyike legyenek, hanem bizonyítható legyen, hogy résztvevői konstrukciók. Ennek elemzését tekinthetjük teljes jogú analízisnek, hogy mik ezek a funkciók és hogyan működnek. Mi csak azokkal a funkciókkal foglalkozunk, amelyeknek teljes jogú elemzését tudjuk adni; arra törekszünk, hogy kifejtjük, magyarázzuk a nyelvi kódolást, s nem arra, hogy redukált formában újra kódoljuk.

Az elemzés bizonyos módjai esetében azonban a többszörös egyidejű funkciók rendszereken kívüli esnek az analízisen. Ha az elemző bizonyos funkciók után kutatva vizsgál át egy szöveget, s nem figyel arra, hogy az egész beszédeselemény miképp működik, akkor magában álló funkciókra fog bukkanni még akkor is, amikor egy megnyilatkozás a beszélgetés egyéltől több részében játszik szerepet. Ha az elemző maga készítette korpuszal dolgozik – amit kifejezetten azért konstruált, hogy kifejtse, hogyan származtatható egy funkció és minek tekinthető –, akkor nem meglepő, hogy a korpusz nem fog többszörös funkciókat felárni. Mi ténylegesen előforduló társas események egészével dolgozunk – órákkal – és úgy találjuk, hogy az egyidejűleg előforduló többszörös funkciók elgondolási ponton helyet kell biztosítanunk.

A harmadik kérdés, mielőtt néhány esetünk ismeretelsére térnénk, azt a szkevenciát illeti, amit mi is és mások is (pl. Sinclair és Coulthard, 1975; Mishler, 1975a, b) az órai beszélgetéstől meg átszövő jelenségeknek találunk. A (2) példa a magóra rögzített órákon minden másnál gyakrabban előforduló szkevenciát reprezentálja:

(2) T: tudakolás

Gy: válasz

T: értékelés

Az első rész, amit a tanár mond, kérdés valamely tananyagba vágó témáról, s annak kifejtése, hogy kinek kell válaszolnia. A második rész a gyermek válasza a kérdésre. A harmadik részben a tanár kifejti a válasz jóváhagyását vagy elvetését. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a szkevencia nem egy mondat hosszúságú, hanem magába foglalhat akár két különböző ember által mondott három teljes mondatot is. Másutt szolgálunk adatokkal arra (Mehan, 1978; Griffin és Humphrey 1978), hogy ezek az események még nagyobb esélyekkel vesznek részt. Itt a megnyilatkozásoknak a szkevenciákban betöltött többszörös funkciójára összpontosítunk figyelemünkkel.

A (3)–(11) esetek egy vizsgálható osztályt alkotnak.

(3) T: Jól van Csöpi. Lássuk Sárít.

(4) T: Emlékszik valaki rá, ha igen, tegye fel a kezét, hogy mit vásároltam?
(5) T: Mi az utolsó dolog a fölő sorban, Lujza?

(6) T: Mindenkinnek megvan ez az utolsó válasz?

(7) T: Tud valaki B-vel kezdődő szót?

(8) T: Zsuzsa, Juli, van valamelyiküknek órája?

(9) P: Mi volt a példa a teszt-szlagokon?

B: Túl bonyolult volt ahhoz, hogy használjuk.

(10) T: (Az egész gyerekcsoporthoz) Először is arra kérlek benneteket, hogy még ne

nyuljatok a berendezéshez.

R: OK. (Leeszi az elemet)

(11) T: Jól van. Zsuzsa?

A (3) példa vagy egy egyszerűen belüli egyidejű funkciók esete (egy forduló), vagy egyetemesként beszélőválaszra szólít fel. Elégképpen könnyű kimutatni, hogy a *Jól van Csöpi*-ként megvalósított értékelés és a *Laszok Sári* tudakolódás a (3)-ban valójában két rész, amelyek egyetemesen osztoznak egy fordulón. Hivatkozhatunk bizonyító adatokra az intonációból, a címetek nyíltan különböző voltából, a részek elrendezéséből, s ennek az összetett fordulónak a korlátozott előfordulási előjogából az egyes részek külön-külön előfordulásának eltérő előjogával összehasonlítva. Durván fogalmazva ezek az összetételek „óraközépi egységek” – csak nagyobb beszédegységek belsőjében fordulhatnak elő. Ezzel szemben a külön kimondható tudakolódások lehetnek órákhoz, de nem lehetnek órákhoz, a külön kimondható értékelések pedig lehetnek órákhoz, de nem lehetnek órákhoz. A (3) példa eddigi taglalása nem kényszerítene bennünket arra, hogy elfogadjuk az egyidejű működés eszméjét. Ehelyett megtehetjük azt is, hogy pusztán finomítjuk a fordulóra mint funkcionális vagy formális egységre adott definíciókat.

Van azonban – a (3)-ban rejve, a (4)-ben nyíltabban – egy súlyosabb kérdés, amit részletesen Mehan (1979) tárgyal. Itt a forduló két részt nem olyan könnyű két egységre szétválasztani. A beágyazott elég, amit *ha igen, tegye fel a kezét* képvisel, jelzi, hogyan kell a válasznak megjelennie, s előkészíti annak ezt követő kijelölését, hogy ki lesz a válaszoló – miközben a hivatkozott válasz mindkét esetében az a tudakolódás, amit *Emlek-szik valaki, hogy mit vásároltam?* reprezentál. Ez a „felszólítás licitálásra” forduló meghatározási eljárás esete. Mehan (1978) azt fejtegeti, hogy a (2)-ben ábrázolt szekvencia kezdő része mind tudakolódási, mind forduló-kijelölési elemeket magában foglal. (4)-ben ezek elkülöníthető megnyilatkozások. (5)-ben és a (3) második részében a gyermek nevének vokatív használata fel fogható elkülöníthető részeknek, s ekkor példa az „egyéni megnevezés” forduló-allokációs eljárásra. Ha a részek kölcsönhatásaitól eltekintünk, akkor inkább megismételhetjük az elemzés helyes egységeire vonatkozó igényünket ahelyett, hogy elfogadjunk ezen megnyilatkozások egyidejű funkció voltának érvét.

A (6) választában azonban a „felkérés választásra” forduló-allokációs eljárás kétségbe vonja az ilyen megoldást, mint ahogy a (7) „nem kijelölt forduló” allokációs eljárás is, Griffin és Humphrey (1978) szerint. Ezeknek vagy nincsen forduló-allokációs részüik, vagy van, de tagadásával, hogy a tudakolódásnak (6)-ban és (7)-ben forduló-allokációs aspektusai vannak. Az adatok mintázott szabályszerűségei éppoly erősek (6) és (7) esetében, mint a (3)-hoz, (4)-hez és (5)-höz hasonló esetekben.

Míg az eddigi példák könnyen sorolhatók az „órai” beszélgetés kategóriába, a (8) példa a „következő beszélő kiválasztása” kategóriába tartozó eljárást mutat (Sacks és mtsai, 1974), amelynek struktúrája más beszélgetési helyzetű bár, de hasonlóan az (5)-ben működő eljárásához. Lehet amellel érvelni, hogy (3)-hoz, (4)-hez és (5)-hez hasonlóan ezek különálló részekként valósulnak meg és nem bizonyítékok az egyidejű működés mellett. Tekintsük azonban a (9) példát. E megnyilatkozás tartalma és kontextusa arra szolgál, hogy következő beszélőként *B*-t válassza ki. (Senki más nem tud ezekről a szalagokról.) Itt nincs olyan esszerű megoldás, amely különálló egyégeket tételezne fel. Hasonlóan, (10)-ben, egy órán a megnyilatkozás tartalma jelzi, hogy mi a tennő, s egyúttal utal a kontextusra, s ezáltal egyben annak jelzésére is szolgál, hogy kinek kell válaszolnia a tanár direktívájára. Egyedül Robi nyúlt a berendezéshez.

Összegezve, a beszélő megvaltoztatására irányuló megnyilatkozások, akár a tantermi órák speciális forduló-allokációs eljárásairól van szó, akár más beszélgetési események következő beszélő kiválasztó elveiről, jó bizonyítékokkal szolgálnak az egyedülálló megnyilatkozások egyidejű funkcióira. A (11) példa azt mutatja, amikor a farok csóválja a kutyát: egyedül az allokációs eljárás van leixikálisan jelezve. (Zsuzsát a következő forduló beszélőjének jelölik ki.) Adatainkból azonban világos, hogy ez egyúttal a tudakolódás funkcióját is betölti, és a tudakolódás minden részlete feltárható, nemcsak az elemző számára, hanem a tanárral és egymással együtt dolgozó óvodás gyerekek számára is.

(12) T: Tényleg *t*-vel kezdődik.

(13) T: Ez fordítva van.

(14) Levélíró (ajánlólevél úriápon, amikor X egy vegyeszi állásra jelentkezik): X úrnak nagyon jó kézírása van.

Egy másik megnyilatkozás sorozat, mint amilyenek a (12)–(14), további alátámasztást nyújt az egyidejű működésnek. (12) és (13) a (2) alatt adott minta szekvenciájának harmadik részében fordulnak elő. Az egyes harmadik részek (pl. „jól van” és „nem”) olyan szekvenciákban fordulnak elő, amelyek a (12)-t és (13)-at magukban foglaló prób-lemahalmazok mellett állnak; a (12) és (13) előtt adott válaszokat úgy kezelik, mint amelyek negatív értékelést kaptak (azaz, amelyeket ugyanaz a diák vagy egy másik kiscseri, és amelyek nem kerülnek bele az óra összefoglalásába). Ha heurisztikaként felteesszük, hogy az interjútorok együtműködnek, akkor (12)–(14) problémát okoznak. A tanárok (12)-ben és (14)-ben nyilvánvalóan nem azt teszik, amit feltételeznek róluk (azaz, a tanárok nem mondják, hogy a tanulók tévednek), a levélíró pedig nem mondja, hogy X úr jó vagy rossz a kémiában. Grice (1968) vizsgál a (14)-hez hasonló eseteket. Durván fogalmazva Grice azt mondja: Amikor úgy látszik, hogy egy beszélő „helytelenül” viselkedik, akkor viselkedésben kereshetünk bizonyítékokat arra, hogy magatartása a „helyes” viselkedés egyik módja. Tekintve a beszélő esemény körülményeit, a nem együtműködés lehet az együtműködés egyik módja. A levélíró (14)-ben látszólag helytelenül viselkedik – irreleváns és hiányos –, ám éppen helytelensége (nem szól X vegyeszi képességéről) az, ami felismerhető, s így egy gondolatmenet segítségével összekapcsolható X úr negatív *ajánlólevélével*. Legtöbbünk számára ismerősek azok a körülmények,

amelyek ilyen kerülő ajánlást hoznak létre. Egy ilyen Grice-féle elemzéshez rendkívül fontos, hogy a szó szerinti jelentést vegyük komolyan, mert másképp az implikált jelentést nem tudnánk kiszámítani. Ugyancsak fontos a kontextus és a beszélgetés részvevőinek kiétele.

A (12) és (14) tantermi példákban a tanár „értékelői” szerepe fontos a „helytelen” (azaz a hiányzó) értékelés felismerése szempontjából, valamint az implikátúra megértése szempontjából. A tanár miniket esetben tartózkodik attól, hogy egyszerűen negatív értékelést adjon, s ehelyett leírassal szolgál; s ezáltal sikerrel implikálja a negatív értékelést. A látszólag vártalan és nem együttműködő viselkedés tehát elvégez az elvárt és együttműködő viselkedés munkáját.

Az egyidejű működésnek ezt a finom fajtaját akkor érthetjük meg legjobban, ha (12)-t tágabb kontextusban vizsgáljuk, amilyen a (15):

(15) T: a táblára rögzített papírra ráírja, hogy *tol!*... Ha tudjátok, hogy mit jelent a szó, tegyétek föl a kezeteiket!

R: Töl.

T: Nee-em, tedd föl a kezed, Andras.

A: Tál.

→ T: Tényleg *t*-vel kezdődik... Matyi?

A (13) ajánlólével példájához hasonlóan ezt is a „feddés jagymatag dicsérettel” esetenek tekinthetjük, s az implikált negatív értékelést azáltal okozkodhatjuk ki, hogy ha csupán a válasz egy része érdemes említésre, akkor a többi negatív értéket kap. A nyíltal jelölt megnyilatkozásnak több jellegzetessége van: (a) a harmadik hely egy a (2)-höz hasonló szekvenciában; (b) a tanár mondja; (c) nem nyílt értékelés, mint ahogy (a)-ból és (b)-ból várható volna; (d) pontos jellemzése a leírt *tol!* szónak; (e) „reagál” az előző megnyilatkozásra a hangulatos „tényleg” révén, és a „kezdődik” referencia révén. A beszélgetésbe és az implikátúrába nem bármely megnyilatkozás illene bele, amely pontosan írja le a *tol!* szót. Ha nem a *tal* helytelen válasz lett volna terítéken, akkor a (12a):

(12a) T: Az *o* magánhangzó van a szó közepén

beillene a leírt megnyilatkozásba. S ha a rossz válasz *hall* lett volna, akkor (12a), de nem (12) működhetne megfélemlítőképpen értékelésként. Továbbá, nem akármilyen, a gyerekek *tal* válaszára reagáló megnyilatkozás működne negatív értékelésként; (12b) pl. nem felelne meg.

(12b) T: *Tal* mint a konyha *tal*, nem jó.

Eppógy, ahogy a megnyilatkozásnak annak kell lennie, ami szó szerint, ahhoz, hogy az implikátúra az legyen, ami, ugyanúgy az, hogy mi az implikátúra, korlátozza a lehetséges megnyilatkozás osztályát. Az ilyen „harmadik tagos” kerülő együttműködés (vö. Griffin és Humphrey, 1978) kiokumunálásokor a (11)-hez hasonló struktúrák esetében megintcsak

egyidejű működéssel találkoznak – ezek különösen szorosak megszorgottságaik reflexivitásában. A Grice-féle implikaturák korábbi tárgyalásai nem foglalkoztak az itt szerepet játszó egyidejű működéssel, valószínűleg azért, mert olyan maguk alatti adatokkal dolgoztak, amelyek elegendőek voltak az implikaturák megértéséhez, de hiányzott belőlük az egyidejű működés. A felszíni megnyilatkozásnak illusztrálnia kell a beszélgetésbe, mint leírásnak, de egyáltalán nem is „illeszkedik”, mint az elvárt értékelés megértése.

(18) T: Azután milyen beütést tesz az oda?
Gyerekek: *H-t*.

→ T: Azután milyen beütést?

(17) T: Mi az első dolog a felső sorban, A gyerekek?

A gyerekek: Egy zászló.

→ T: Mi az utolsó dolog a felső sorban, B gyerekek?

(18) T: Várj csak egy percet, A gyerekek, miért lennének tükör?

A gyerekek: Hát csak

→ T: Mire való a tükör? (A gyerekekhez)

(19) T: Mire való a tükör? (A gyerekekhez)

A gyerekek: Sündisznók.

→ T: Miért vannak a sündisznónak és a kakutuszoknak tükör, B gyerekek?

Az egyidejű működő megnyilatkozások egy másik osztálya egyaránt mutatja és magyarázza a tantermi nyelv szabályszerűségeit. Griffin és Humphrey (1978) a (16)–(19) példákat a „rejtett értékelés” eseteként tárgyalják. Az értékelés polaritása minden esetben feltehető – azaz a (16) és (17)-hez hasonló esetekben a nyilatkozó jelölt megnyilatkozások mindig és csak pozitív rejtett értékelést közvetítenek az A gyerekek válaszára, míg a (18) és (19)-hez hasonlóak mindig és csak negatív értékeléseket. Míg a (2)-ben ábrázolt struktúra harmadik részét nyíltan nem változtatja meg a tanár, ez a kivétel nélküli feltehetőség erőteljesen alá támasztja azt az állításunkat, hogy a harmadik részt burkoltan végrehajtja. Ami e rejtett végrehajtás *mikéntjét* illeti, fel kell ismernünk, hogy a tanár második kérdése egyidejűleg a gyerekek válaszára értékeléseket is szolgál. A tanár, azáltal, hogy új kérdést tesz fel ugyanannak a gyermeknek (16)-ban, vagy egy másik gyermeknek (17)-ben, rejtve pozitív értékelést ad. Azáltal, hogy ugyanazt a kérdést teszi fel ugyanannak a gyermeknek (18)-ban, vagy új gyermeknek (19)-ben, negatív értékelést ad. Ez az elemzés az órai beszélgetéssel kapcsolatos számos tényen alapul: a megnyilatkozás a tanár szájából hangzik el, az a tény, hogy a tanáról származik, tudakolódás is és értékelés is az órai beszélgetésben, a hátrótagú szkepticizmus szabályos a tantermi beszélgetésben, s a két szkepticizmus tartalma. Ennek is fontosabb azonban, hogy az egyik szkepticizmus értékelése közvetlenül megjelölje a következő szkepticizmus tudakoló kezdeményezését [vö. (3) fentebb.] A (2)-ben ábrázolthoz hasonló struktúrákon belüli szkepticizmus ellen-dezés és az ilyen struktúrák közötti órai belüli szkepticizmus elrendezés lehetővé teszi, hogy a tudakolódások egyidejűleg értékelésként működjenek. Ami első pillantásra szabálytalan-ságnak látszik a tantermi beszélgetésben (különösen hibás választások után) – mely szabály-talanságok a (2)-hez hasonló szkepticizmusok harmadik részének hiányát jelentik –, arról

kiderül, hogy éppen ezek a szabályszerűségek teremtik meg az alapját egyidejű működéssel járó mechanizmusok segítségével.

Az egyidejű működés más esetei is előfordulnak anyagunkban, s ezek legjobbjai, a fentiekhez hasonlóan, a tantermi beszédesemények szabályszerűségein alapul. E szabályszerűségeket természetesen önmagában is érdekes kérdés.

RITUSOK

A tantermi interakciókat gyakran jellemmezték úgy, hogy az automatikus és ismétlődő ritus, amely nagymértékben jósolható viselkedésből épül föl. Az az elgondolás, hogy a tantermi élet ritualizált, a konvenció Lewis-féle leírásához (1969) kapcsolódik.

Lewis, a konvenció kialakulását jellemmezve, azt a folyamatot idézi, amikor kialakítanak, majd fenntartanak egy helyet, ahol rendszeresen összejönnek az ebédidőben. Az egyik kolléga hívja a másikat ebédelni. Részletes megbeszélésbe fognak, hogy mikor, hol, mely napon jöjjenek össze. Az ebédidőbeni találkozás folyamán gyakran a barátok megegyeznek, hogy újra összejönnek. A hét folyamán felhívják egymást, a napban, időben, helyben újra megállapodnak. Az információcserének ugyanaz a minősége ismétlődik néhány héten át. Ezután fokozatosan eljutnak oda, hogy az összejövetellel kapcsolatos információ nem változik, s a barátok egyszerűen megjelennek a szokott étteremben a szokott időben. Amikor ezek a kollégák már automatikususan, explicit instrukció nélkül követik a cselekvés ilyen menetét, akkor Lewis szerint konvenció alakult ki. Szabályszerűség van egy közösség tagjainak viselkedésében, ami azon az elváráson alapul, hogy mások követni fogják a mintát.

Lewis felfogása szerint tehát alkudozásra és nyílt instrukcióra egy konvenció kialakulásának kezdeti szakaszában van szükség. Amikor azonban egy adott viselkedésminta már kialakult, az alkudozás és a nyílt instrukció kiesnek a folyamatból. A cselekvés lefolyása automatikus és rutinszerűvé válik. Az olyan részleteket, amelyekről először még vitakoztak, hamarosan csak helybenhagyják, s végül már egyáltalán nem is beszélnek rólok. Amint tehát egy konvenció már kialakult, az emberek cselekedeteik lefutását már automatikususan, az alkudozás igénye nélkül irányítják. Ilyenkor, mondana Goffman (1967), ritus alakult ki.

Első pillantásra a tantermi események szerveződése egy adott napon, s tnomodásuk tanév folyamán valóban megfelelni látszanak az automatikus konvenciók Lewis-féle elgondolásának. Az év első néhány hétét, különösen az első osztályokban, a viselkedési minták kialakításának szentelik. Az év kezdetén a tanárok jelentős mennyiségű időt fordítanak arra, hogy leírják a szabályokat, kijavítsák a hibákat, és alaktítsák a magatartást. A tanárok nyíltan oktatják a diákokat arról, hogy milyen viselkedést várnak el tőlük, mi az önkifejezés helyes módja, hogyan használgassák az oktatási anyagokat, és hasonlókat. Azután, ahogy az év előrehalad, a több tantermi események között átmenetire fordított idő és energia csökken, s az eljárások oktatása ritkul. A diákok és a tanárok simán mennek át egyik helyről a másikra, váltanak egyik eseményről a másikra. A tanulás dolgát „automatikususan” lát-

szanak végbevinni, s ezáltal érvet kínáltnak azon nézet alátámasztásához, hogy a tantermi viselkedés ritualizált konvenció.

Hasonló fejlődés figyelhető meg az óvoda szintjétől a harmadikos korig (Shuy és Griffin, 1978). Bizonyos rutínok az egész iskolára vonatkoznak; mások annyira központi jelentőségűek a tantermi tevékenység szempontjából, hogy minden szinten elvárják őket. Ezek sok időt lekötnek, s explicit módon tanítják az óvodásoknak, de alig észrevehetőek a harmadik osztályban (vö. Cahit, 1978).

Hasonlóképpen, a tanítás levezetése a tantermi órákon belül ugyancsak alátámasztani látszik azt az elgondolást, hogy a viselkedés automatikus és ritualizált. A Tanári tudakolódás, Tanulói válasz és Tanári értékelés mintája annyira általános, hogy szinte automatikus. S ez a minta *csakugyan* áramvonalasabbá válik, ahogy az év előrehalad (Mehan, 1979). Az első osztályos tanév kezdetén a tanulók versenyeztek a tanárral a beszélgetés lehetőségéért. A diákok megpróbálták beszélgetési témákat bedobni a folyamatosan lévő Tudakolódás-Válasz-Értékelés szekvenciák között közepén. A tanár zavarasként reagált ezekre a tanulói kezdeményezésekre és vagy negatív szankcióval sújtotta, vagy figyelmen kívül hagyta őket.

Ahogy az év előrehaladt, a tanulók az órán egy-egy jártasabbakká valnak abban, hogy megtalálják a beszélgetés fonalát. Ahelyett, hogy valogatás nélkül dobának be válaszokat és megjegyzéseket az oktatási szekvencia közepén, az egyik szekvencia befejezése és a másik kezdete közötti határon hoznak be új témákat. A diákok viselkedésének ez a módosulása maga után vonja, hogy határozottan meg tudták most már megszerezni a beszélgetés jogát. Most már nem félresöpörték az ötleteiket, hanem a tanárok is és a tanulók is foglalkoztak velük és beépültek az óra keretébe, bizonyos esetekben jelenősen meg is változtatták a beszélgetés menetét. Az év közepére tehát a tanórák ebben az osztályban már simán zajlottak. Ritkán szakadtak félbe az órák, még ritkábbak voltak a bűntetések, s a tanár és a tanulók közti interakciók ritmikusos áramlása szinte látható volt.

Az órák metronóm jellege némely értelmezőt arra a következtetésre készítette, hogy a simán folyó beszélgetés automatikus és mechanikus, olyan viselkedés, amely mintát követ és teljes mértékben megjósolható. Magunk úgy találjuk, hogy az ilyen értelmezés túlegyszerűsítve jellemzi a tantermi életet. Úgy véljük, azért jutnak ilyen következtetésre, mert a viselkedés előhívásának és értelmezésének finomságaira nem figyelmeztetnek kellőképpen, amikor a tantermi interakció kibontakozását vizsgálják.

(20) (óra, ahol a kézfelfartás szabályát már korábban segítségül hívták)

T: Mondjatok nekem egy szót, ami *B*-vel kezdődik.

Sokan: kiabálva *bögre, ballon és én*

Bandi: (felméli a kezét)

T: Látd, Bandi, ezt már szeretem, nagyon szépen jelentkezel.

Sokan: Ne kiabáljatok; jelentkezzetek!

T: Olga?

A (20) például nem ritka esemény a tanteremben. Némelyik gyermek aszerint cselekszik, mintha érvényben volna a kézfelfelémelelési konvenció, mások nem. Magyarázhatnánk az

ilyen eseteket azzal, hogy a gyermek még nincs kellőképpen szocializálva abba a közösségbe, ahol ez a konvenció érvényben van. Két tény azonban arra mutat, hogy ez az értelmezés nem helytálló. Először, a tanuló nem úgy cselekszenek, ahogy akkor várhatnánk, ha a különböző fókuszsocializációs probléma, azaz nincs a tanulóknak olyan állandó csoportja, akik közbeiktatásnak ahelyett, hogy jelenikének, az egyének pedig nem mutatják a tanári értékelés konzisztens minőségét. Másodszor, vannak alkalmak, amikor a tanárok visszatartják a közbeiktatást választások, akár szó volt éppen a kézfelmérés szabályáról, akár nem. Amikor a közbeiktatást választás eléri a kórus egyöntetűségét, amikor olyan gyerekek kiabál közbe, akitől nem származik rá, amikor értékes választás kiabálnak közbe, a tanár úgy tesz, mintha a szabály nem létezne. Az értelmezésb magyarázatnak tehát el kell vetnie azt a nézetet, hogy a tantermi órák teljesen automatikus konvenció működik, s egy improvizatívabb koncepciót kell magáévá tennie.

Az, hogy elvegyük a tantermi konvenció ritualizált értelmét, nem jelenti azt, hogy a konvenció tisztán spontán értelmét támogatjuk, mely álláspontot az etnometodológiai bizonyos olvasataival szokás azonosítani. Ez a radikálisan kontextualizált álláspont azt tartja, hogy nincs szükség arra, hogy a közvetlen szituáció határai mögött tekintsünk s hogy figyelembe vegyünk a múltbeli tapasztalatokat, a megelőző életörténetet, a struktúráltis feltevéseket, a gyakorlati és történelmi körülményeket, mert az interakció résztvevői minden alkalommal újonnan hozzák létre a jelentést.

Wells és mtsai (1978) fejtik ki részleteiben ezt az álláspontot. Azt vallják, hogy a beszélgetés struktúráját nem lehet megjósolni, mivel az teljesen szabadon kibomló tevé-

kenység, s emellett nem vezérlők szabályok:

„... a legfőbb orthoni felnőtt-gyermek beszélgetés kevésbé fókuszált, s úgy tűnik, hogy a működő szekvencia-megszorítások csak a beszélgetés nagyon rövid szakaszaira érvényesek. Egyszerűen ritka eset, hogy szoros funkcionális és tematikus kapcsolatokat találunk szomszédsági párok vagy megnyilatkozás hármasok nagyságrendjén túl. Ez az ered-mény... arra mutat, hogy nem helyénvaló a beszélgetés szekvenciális szerkezetét szabályok által irányítottként jellemezni, kivéve, ha üdvözlésekről vagy más rutin jellegű tranzakci-ókról van szó...” (Wells és mtsai, 1978:8) (kiemelés a jelen szerzőktől).

(21) (A tanár azt kérte a gyerekektől, hogy adjanak kiegészítő leírásokat építőkövekről. Amikor azok méret, szín és alak jellemzéseket adnak meg, akkor a leírásnak megfelelő kockát ad nekik. A gyerekek körben ülnek a földön. Miután néhány gyermek már soron volt):

T: No, ez nagyon jól ment. Rendben van, valaki, aki jelenít meg (a gyerekek elkezdtek feltenni a kockákat a *rendben van* után). No nézzük, megmondom, mit csinálunk. Menjünk körbe. Talán ez lesz a leggyorsabb.

A (21)-es példa a tantermi rövid távú szekvencia-megszorításokat példázza. A kézfelírtási szabályt felfüggesztik és egy „automatikus sor-allokálási” technikával (Griffin és Humphrey, 1978) cserélik föl, ahol az ültetési terv nagy szerepet játszik a soronkövetkező választó gyermek kiválasztásában.

A radikálisán contextualizált tantermi szabály példáuljával az első osztályos „reggeli körben” találkoznak, amikor a napi időjárásjelentést tárgyalják. Szófia felhívja a kezét; a tanár ránéz és így szól: „Az időjárással kapcsolatos” normális kérdő hangjelítéssel és ritmussal; Szófia leengedi a kezét; a tanár először Szófiára néz, azután az osztály többi tagjára és ezt mondja:

(22) Az időjárással kapcsolatos?

Olyan ritmussal és hangjelítéssel, ami szokatlan a kérdéseknél; egy másik gyermek felhívja a kezét, a tanár néven szólítja, s ő tessz valami megjegyzést az időjárásról. A következő témára vonatkozó szekvencia-megszorítást azomód kialakították.

Az ilyen példák ellenére a radikálisán contextualizált felfogás nem tartható a fentebb a tantermi szabályok fokozatos kialakulására adott bizonyítékok fényénél, valamint alább, a tantermi szabályok improvizálásával kapcsolatan adott bizonyítékok fényénél. Vagyunk észre a történelmi konvenciókra vonatkozó bizonyítékokat is, ami a (21)-ben a kézfeltartás időzítésében rejlik. A gyermeknek elkezdtek a szabálynak megfelelően viselkedni, mielőtt még bármilyen közvetlen utalás történt volna rá.

A mi értelmezésünkben a tantermi interakcióról egy harmadik álláspontot javasolunk, amit „kialakított konvencionálnak” nevezhetnénk. Ez az álláspont elismeri, hogy a tantermi interakció minden egyes darabja alkú folyamatban alakul ki, amelyhez a viselkedés értelmezésére és pontos időzítésre van szükség, ugyanakkor elismeri, hogy ennek a dinamikus értelmező munkából kibontakozó cselekvésmintának megvan a maga történetisége.

Schiffter (1972) a konvenció olyan elgondolását mutatja be, amely hasonló ugyan Lewis-éhez (1969), de amely sohasem annyira automatikus. Közlekedési a nyelvi konvenciókkal foglalkozva Schiffter is a közösség tagjainak egyezségéből vagy precedensből indul ki, de az a különbség, hogy az alkú szerinte még akkor is működésben van, amikor a szabályszerűség már kialakult.

Eppógy, ahogy kezdetben az egyik fél egy bizonyos módon cselekszik, úgy, hogy az aktus lehetővé teszi a másik számára, hogy kikövetkeztesse, amit az aktus közölni szándékozik, ugyanúgy a végén is, a fél cselekedetei továbbra is az interlokutor értelmező munkáján alapulnak. Amit a konvenció kialakulása a folyamathoz hozzáad, az az, hogy a felek tudása a konvencióról nagyobb biztonságot ad, s az alkuhozához mint viselkedés és következtetés viszonyul.

Aktív értelmező munkára a tanterem szereplői részéről egész idő alatt szükség van, nemcsak „kezdetben” – legyen szó tantermi eseményekről, iskolai napokról vagy tanévről. A tanulóknak mindig tudniuk kell, hogy mikor áll fenn olyan kontextus, amelyben bizonyos magatartás elfogadható, másfajta nem (Erickson és Shultz, 1977). Értelmezniük kell a viselkedési kontextusba ágyazó viselkedési jelzéseket (Gumperz, 1976), s értelmezniük kell a tanár kijelentéseit, amelyek a tantermi magatartás mögöttes szabályainak létezését jelzik (Griffin és Humphrey, 1978; Mehan, 1979).

A tantermi magatartás szabályai és a contextualizált konstitutív szabályok állnak a középpontjában egy olyan megnyilatkozás-osztálynak, amely nehézségeket támaszt a tan-

terem olyan fellogásával szemben, amely szerint az vagy automatikus rítus, vagy történeti spontaneitás.

(23) T: Hm, kinek a neve (feltart egy névkártyát)

J: Sabrina

G: Sabrina

T: Kézfelirtatással jelenkezz, kézfelirtatással, hogy másoknak is megad a lehetőség, hogy előlvasmassák.

(Gyerekek jelenkeznek. A tanár felszólít valakit. A megnevezett gyerek olvassa,

hogyan Sabrina)

(24) T: Elkezdi a táblára írni / S Hm, kinek jut eszébe valamilyen szó? (tovább ír)

Sokan: Jancsi, Joci

T: Marci, kézfelirtatással jelenkezz, hogy másoknak is lehetőségük legyen gondolkodni. Azért szeretném, ha kézfelirtatással jelenkezne, hogy másoknak is lehetőség ad a gondolkodásra.

Sokan: (jelenkeznek)

T: Léona?

L: Jancsi.

(25) T: Emlékszel a kezdetre, ha tudod, hogy merre esik Léonák háza ezen a térképen.

Sokan: (jelenkeznek)

T: Karola?

K: Ide (rábök a térképre).

(26) T: Jö, na most kézfelirtatással jelenkeztek. Ki jut eszétekbe először, az osztályban, akinek a neve ezzel a betűvel kezdődik. Tartások föl a kezeteiket, akármeilyen gyerek, akinek a neve ezzel a betűvel kezdődik (rámutat a táblára írt „S” betűre)

T: Joci?

J: Sabrina.

(27) T: Mondj egy B-vel kezdődő szót, Andi.

A: Baba.

T: Jö (felírja a táblára, B-A-B-A). Mondj egy másik szót, Béla!

B: Puff.

→ T: Nem. Az P-vel kezdődik, P. Milyen szó kezdődik B-vel?

K: Baba.

→ T: Az már megvan. Dávid?

D: Bili.

(28) (Gabi beszélget az osztálytársával óra alatt, miközben a tanár egy újra feltehető kérdést intéz egy másik gyerekekhez, az pedig válaszol.) Ekkor:

T: Gabi?

G: Hm, (szünet)

T: Gabi, mi a válasz?

G: Hm, (szünet).

→ T: Gabi, mit kérdeztem tőled?

Először valamit a szabályokról. A (23), (24), (25) és (26) példákban, a jól ismert

kezeltartással jelenik meg szabályról van szó. A (27/-) -ben nyíllal ellátott megnyilatkozás az „egyszeri választ” szabályát jelzi, amelyet így fogalmazhatunk meg: „Az a válasz, ami azonos egy korábbi helyes választal, helytelen, mert másodszor fordul elő”. (28)-ban a tanár az „újra felfedezés szabályát” használja fel. Azaz, amikor a diák neve alkoja az egész tudakolódási megnyilatkozást, mint a (28)-ban nyíllal jelölt megnyilatkozás eseté-

Noha a tanárokat a gyakorlatban nap mint nap foglalkoztató feladatok a társas rend fenntartása és a tananyag átadása, az e feladatok részét alkotó szabályokat folytonos érdekegyeztetéssel kell létrehozni tanárok és diákok között. A tanárok olyan kijelentései, mint „tartsd fel a kezed” vagy „várj egy kicsit, hagyj másokat is gondolkodni”, *persze nem* tantermi szabályok. Olyan kijelentések ezek, amelyek tantermi szabályokra mutatnak. Ezekben az esetekben a mögöttes szabály a rend. A tanulóknak ennek folytan „lki kell” menniük az adott információ” (Brown, 1973) ahhoz, hogy megértsék a tantermi szabályokat. Ugyanez áll (27) és (28) nem magatartási szabályaitra is.

A tantermi helyzet bonyolult, mert a mögöttes szabályok létezésére mutató kijelentések megjelennek a gyermeknek viselkedéséhez képest mind retrospektíve, mind prospektíve. Retrospektíve jelennek meg akkor, amikor a tanár reagál egy diák cselekedetére, mely ezáltal a (23), (24), (26) és (28) tantermi szabályok megsértését képezi. Ilyen alkalmakkor a „kézfektartással jelenkezz” vagy „Az már megvan” a tanulókat közvetlen mulibbi cselekedetei retrospektív értékelésére szolgál. Ezek a kijelentések jelzik, hogy egy bizonyos tantermi eljárásnak kellett volna működnie, de erre nem került sor. Egy eljárásra vonatkozó kijelentés retrospektív megjelenéséhez arra van szükség, hogy a tanár és a diákok egyetértésre jussanak a szociális szerkezet valamilyen értelmében. A diákoknak az időben visszafelé határolva kell jelentést tulajdonítani annak érdekében, hogy meg tudják, mi lett volna a dolgok preferált állása, s mi legyen a jövőben hasonló körülmények között. Ezek a retrospektív kijelentések történelmi anyagokként fognak szolgálni a később kialakítandó konvenciók számára.

A „kezeletartással jelenik meg” jellegű kijelentések prospektíven is megfigyelhetők az iktározás, a bizonyos tantermi eljárás lépérvénybe a (25) és (26)-ban. Eljárási kijelentések prospektív horizontú megfigyeléséhez arra is szükség van, hogy a tanulók értelmező munkában melyedjenek el. Mivel az ilyen eljárások időparametereit mincenek megadva, érvényűk tartalmát a helyzet alapján a tanulóknak kell eldönteniük. A (20)-ban a tanár tudakodása nem tartalmaz nyílt buzdítást a „iktatásra”. Valóban, nemely tanuló ezt „válaszra buzdításként” vette. Mégis a tanár reagálása a diákok válaszára azt mutatja, hogy inkább iktatást várt volna.

A tanulók jártasságra tesznek szert e szabályok időparamétereinek értelmezésében. Az olyan esetekben, mint a (27) a gyerekek megértik, hogy az egy szeri választ szabály a nem működik, amikor az óra belep az összefoglalás/áttekintés szakaszába. Tulajdonképpen csak azok a választok felelnek meg összefoglalásként vagy áttekintésként, amelyek nem egy szeriek, amelyek korábban már előfordultak s elfogadást a találata.

Itt tehát nincs szó sem vég nélküli és mechanikusan ismétlődő, automatikus ritusokról, sem pillanat születe kreatúrákról, amelyek egy szeri módon bukkannak fel minden egyes

interakció alkalmával. Ezek az interakció alapvető mintáin kialakított konvenciók – spontán improvizációk.

E nézet igazolására bukkanunk, ha megvizsgálunk egy esetet, amikor első osztályosok egymást tanítják. Marcitra hárult a feladat, hogy „tanítója legyen” osztálytársai egy csoportjának, akiknek az volt a feladatuk, hogy ismerjenek fel rövid magánhangzókat. Marci, aki jó olvasó volt, egyszerűen szavakból álló listát kapott, amelyek mindegyike rövid magánhangzót tartalmazott, mint az *a* a *kap*-ban vagy az *u* a *dug*-ban. A tudakolódás-válasz-értékelés rítusa kisebb változással jön létre – egy gyermek a tanár. Marci felolvas egy szót (az első mondjuk *ket*); a többi gyermek választ ír, megadva, hogy szerintem melyik magánhangzó van a szóban (*e*); Marci ezután felszólítja valamelyiküket, hogy mondja meg a választ; az egyik gyermek válaszol; Marci kiértékeli, s néha megkérdezi, hogy hányan találják el, s hozzáteszi, hogy „jól van” vagy „okeé”; Marci ezután felolvasza a következő szót (a következő szó *csat*). A szerkezet olyan, mint (29)-ben:

(29) Marci: tudakolódás

Gyermekek: választ írnak

Marci: megadja a szót A gyermeknek

A gyermek: válaszol

Marci: kiértékeli.

A „kör” többször ismétlődik. Marci felveszi a tanár szerepét a beszélgetésben. Figyeljük meg máris a tudakolódás-értékelés rítus rugalmasságát. Igazítható az írásbeli választáshoz, s szükség esetén igazítható több válasz egyidejű értékeléséhez is. Ahogy az óra halad, néhány trefára kerül sor, s Marci osztálytárs státusa világossá válik. Ekkor egy másik gyermek javasolja a következő tudakolódást (a következő szó *pad*). A tudakolódás Marci dolga; a választadás a többi diák dolga. Marci azzal reagál a javaslatra, hogy negatívan értékeli és másik javaslatot kér. Ezt amolyan hátrafelé ugráló békának tekinthetjük. Amikor az osztálytárs „diákok” kisasajátítják az osztálytárs „tanár” szerepét, amikor ő a beszélő a tudakolódásban, az osztálytárs „tanár” úgy reagál, mintha tudakolódásra került volna sor (azaz, „mi a következő tudakolódás?”) és értékelést ad, majd pedig újra kibocsátja a bitorolt tudakolódást. A szerkezet tehát a következő (29b):

(29b) B gyermek: Tudakolódás

Marci: értékelés

Marci: Tudakolódás a tudakolódásról

C gyermek: válasz

Marci: értékelés

Marci, a rítus felhasználásával „új” órát improvizál és megtartja a tanár szerepét. Felmóltok, néha még tapasztalt tanárok is beszélnek arról, hogy kiengedték a kezükből az osztályt; Marci könnyedén, ösztönös ügyességgel jut egyetértésre a tantermi konvenciókat illetően s tartja meg irányító szerepét mini-osztályában. Beszéde nem csak kontextualizált, de kontextualizáló is.

Tantermi adatainkban a tanulók és a tanárok egyetértést alakítanak ki afelel, hogy mik a szabályok, mikor működnek, s mikor érvényesek bizonyos kontextusok esetében. Azok, akik a szabályokat automatikus ritu soknak képezzék, az ilyen munkát fölöslegesennek ítélik, s azt tanácsolják, hogy a leendő tanárokat képezzék ki arra, hogy világos szabályokat állítsanak föl, amelyeknek azután mielőbbi kényszerítések ki a betartását. A mi nézőpon-tunkból az ilyen képzés nagyon gyakran készítené fel a tanárokat arra, hogy kialakítsák a szükséges egyetértést, márpedig látjuk, hogy az integráns része a tantermi interakciónak. Mafelől azok, akik a szabályokat pusztán spontán eseményeknek látják, a bemutatott egyetértés-kialakító munkát vagy alkalmatlannak tartanak, vagy olyasminek, ami rejléses elveket követ. Alapítalan racionalitásként flymálhánának minden kísértetet arra, hogy a tanórái rendszeressé tegyék (Anderson, 1978), s arra buzdítanak a tanárokat, hogy hagyatkozzanak az intuitióikra. Az általunk bemutatott elgondolás – mely szerint a szabályok spontán ritusok és egyetértéssel kialakított konvenciók – a diákok és a tanárok közti alkut szükségessnek tekinti, s azt javasolja a tanárképzés számára, hogy a tanárokat készítse föl arra, hogy eljenek a tantermi szabályok történeti jellegével, ugyanakkor legyenek készek arra is, hogy a tanulókkal egyetértést alakítsanak ki, miáltal elérhető, hogy a szabályok különböző és váratlan tantermi körülmények között is működjenek.

ERTTELEM

Végül olyan esetet vizsgálunk meg, amelyek ráirányítják a figyelmet a „szociolingvisztika” kifejezésre. Vannak olyan megnyilatkozások és interakció-sorok, melyek megerősítést adnak a részvevők vállalkozás. Vizsgáljuk meg újból a fenti (15)-ös példát. A gyermek azt mondja, hogy *tel*, amire a tanár (12)-vel reagál, ami nagyon olyan, mintha valami efféle megnyilatkozásra felelné: (30) C: Azt hiszem, az a szó, ami oda föl van írva, *t*-vel, *tó*-vel kezdődik.

Ez a tanári válasz nem olyan egzotikus, mint amilyennek az alábbi kifejtés esetleg feltűnhet. Szinte mindenk, aki olvassa, hallja vagy látja (15)-öt, egyetértene azzal, hogy a tanár részéről esszerű feltetelezés, hogy az a gyermek, aki a *toil*-at hibásan *tel*-nek olvassa, helyesen ismeri fel a szókezdő *t* betűt (a gyerekek *tel* szót olvasott és nem *fel*-t), rendelkezik a betű helyes hangmegjelöljével (*tel*-t mondott és nem *dél*-t), tudomása van a kezdő és a melléti helyzettől, mint a beszédfolyam szekvenciálitásának frott magyar reprezentáció-járól (a gyerekek azt mondták, hogy *tel* és nem azt, hogy *lét*).

Miközben egyetértünk azzal, hogy mindez így van, ettől még nem foglalkozunk azzal a ténnyel, hogy a gyermek azt mondták: *tel*. Felölünk vagy a tanár felel akár az is lehet, hogy a gyermek a *tel* és a *firta* szó között választott, s egyszerűen a *tel*-nél kötött ki, amikor beszélni kezdett. Az elemző vagy a tanár semmiképpen sem lehet bizonyos benne, hogy a gyermeknek feljelenek-e a szóképei, vagy hogy a szánkózásra gondol, vagy arról számol be, amit reggel

egy kartondobozra írva látoit, vagy jó dekódorként egy (i) és (l) hangot adott vissza a *loll* írott szövből, az (e) hangot pedig többé kevésbé véletlenszerű szótagként. És mégis, semmi felháborítót nem találunk abban, hogy a tanár feltételezi, a megnyilatkozás dekódolási készséget ütköztet, s nem találjuk szokatlannak, hogy a tanárok e feltevéssel élnek. Azaz a *lél*, mint a (15)-höz hasonló szekvenciák második része, homályos – refterálható a szánkózásra, kartondoboz felírására vagy egy kezdő másallhangzóra és egy véletlenszerű szótagra. S mint a homályosság más esetei, ez is hasznos, s mint más esetek, homályossága specifikálható a beszédeseménnyben. Közte, s a homály más fajtai között az a különbség, hogy a következő beszélő kínálja a specifikációt. Azaz a (15)-ből megismételt (31) a *lél* szót mint a *loll* írott szövből származó (i) hangot és egy véletlenszerű szótagot határozza meg. Ezzel szemben (32)–(34) a *loll* megnyilatkozás rendelkezésre álló specifikációinak más lehetséges megnyilatkozásait illusztrálják:

(31) Valóban T-vel kezdődik.

(32) Arról beszélünk, ami a pártnában van, s nem arról, amikor hó van.

(33) *Valóban* rövid szó sok levegővel az elején.

(34) Magas magánhangzó következik a *loll* után, nem mely.

A (31) megnyilatkozás példa a fonikának nevezett olvasástanítás módszerre; (32) olyan olvasásra kereti közé illene, amely megértési kontextust és jósó segédszavakat dolgoz ki az olvasáshoz; (33) abba illeszkedne, ahol szóképek megnevezését követik; (34) pedig megint csak a fonikába illeszkedne, de a hangszó egy magánhangzó típusára esik. A tanár az állít, hogy specifikálja vagy tulajdonképpen megvalósítja a gyermek megnyilatkozásának egyik lehetséges értelmezését, együztütműködik abban, hogy az illető megnyilatkozást mint a megnevezendő megnevezését (vagy részleges megnevezését, vagy lépéseket a megnevezés felé) konstruálja meg.

(35)–(36)-ban további példákat találunk arra, hogy a tanár és a diák együztütműködnek a beszélgetés létrehozásában (oktatási következményű struktúrákkal):

(35) (A tanár egy történet táblásként mutat fel még nem olvasóknak egy olvasókörben)

T: Jól van, mi a neve ennek a történetnek?

Gy: (nincs válasz)

T: Ki emlékszik, mi a neve, miről szól?

Gy: (nincs válasz)

T: A fürdősről szól?

Gy: Nem.

T: A napfürdősről?

Gy: Nem.

T: A térdéről szól?

Ede: Igen.

→ T: A térdéről. Helyes, az van rajta, a „térkép”.

Ebben a helyzetben a tanár kiinduló kérdése a cím elolvasását követelte meg, s erre nem kapott választ. Folytatásként a tanár elősegíti, hogy a választ az első kérdésre más kérdésekre adott válaszként konstruálják meg. Mivel egy történet címe gyakran azonos azzal, amiről szól, jó esély van arra, hogy a tanár meg tudja határozni a „röla” kérdést a „cím” kérdés segítségével. Valójában (35)-ben a tanár, miután bemutatott egy „röla” kérdést azt kívánva a gyermekkekől, hogy egy főnévi kifejezéssel válaszoljanak, úgy hozza létre a kívánt főnévi kifejezést, hogy a gyermekkek csupán „igen”-nel vagy „nem”-mel válaszolnak. A nyílt jelölt megnyitarkozásban tehát Ede „igen” választ úgy határozzuk meg, hogy az a kezdő kérdésben kért cím elolvasását jelenti. Azaz, a gyermek egyetértése egyenértékűként értelmeződik azzal, mintha a gyermek a történet címét olvasta volna el (vö. Vigotszkij, 1978:79–91).

Ez a reifikációs eljárás, amelyet ugyancsak megfigyelhetünk a részleges válaszok kifejezésében, a tantermi élet más aspektusainak együtteműködő kialakításában is látható.

(36) (Tantermi helyzet: egy „kör”, amelyben a tanár feladatokat oszt ki a diákoknak. A kiadandó feladat a szünetben használatos sporteszközök fölötti felelősséggel volt kapcsolatos:)

T: (rámutat a feladatok listájára).

W: Nincsenek lánylabdánk, meg ugróköteleink.

K: (Sügja a melllette álló barátjának): Fölakasztom a kardigánom. (Hangosan a tanárhoz): Visszamegyek oda.

T: (Kilép a körből, felakasztya a kardigánját az öltözőben, szoyolat szed elő a bukszájából; megnézi a szertrát, ami az öltözö mellett van. Visszatér a körbe fejét csóválva, hogy „nincs”)

T: Karola beszámolja után most rajtam a sor (Karola még mindig rázza a fejét, hogy „nincs”). Rendben van, akkor nincs szükségünk ezekre a holmikra.

Fontos tudunk, hogy a tanárok (36)-ban megkövetelték a tanulóktól, hogy az öltöződést és más hasonló tevékenységeket a szünetre korlátozzák. Ebből kitűnik, hogy Karola barátjának sügött mondata „Fölakasztom a kardigánom” és a tanárnak szóló kijelentés „Visszamegyek oda” (l. nyílt jelzett megnyitarkozást) annak bejelentése, hogy meg fog sérteni egy házirendi szabály. S az a gyermek, aki egyszerűen otthagya az órai munkát, minden bizonytal szemrehányást kap a tanártól. Karola csakugyan elme egy az öltözőbe átöltözni. Ezalatt némi szoyolat is magához vesz a bukszájából. S ezt az akciósort oly módon hajtja végre, hogy nemcsak elkerüli a feddést, de még dicséretet is kap a tanártól segítőkézségéért.

A reifikáció társas teljesítménye segíti e művészi epizód létrejöttét. A tanuló bejelentésének „nyílt jelenteshorizontja” van (Schütz, 1962). Nem számol be bőbeszédűen Karolának arról a szándékáról, hogy elme egy az öltözőbe azzal a szándékkal, hogy a kardigánját fölakasztya. Eppen a homályos megfogalmazása ad lehetőséget arra, hogy Karola önként vállalkozhasson a tanár kiségtésére, ahelyett, hogy bejelentene szándékát a tanulókor elhagyására.

A tanár specifikálja Karola lényegében nyitott állítást. Karola megnyilatkozását úgy specifikálja, hogy az egy ténylegesen ki sem adott utasítás végrehajtásának felajánlása: ráfirkálja az ajánlatot azáltal, hogy a feltevés szerint elvállalt utasítást megadja. Tehát Karolának azt a cselekedetét, amellyel elhagyja a tanulókort, szocialisan (azaz a tanár és a diák együttműködése által) úgy konstruálja meg, hogy az „egértésig a tanárnak”, s nem „szabályszegecs”.

„Amit meg kell tanulni”, így foglalthatnánk össze azt a döntési eljárást, ami mindazt a munkát jelent, amit a Griffin és Humphrey (1978) által ezen adatok feldolgozására javasolt analitikus megközelítés elvégzett. Ez a megközelítés úgy próbálja meghatározni a tanár által használt gyakorlati eljárásokat, hogy az elemző ugyanazokra a sejtesekre jut a gyermeknek választva, mint a tanár. Az algoritmus magában foglalja a tanár fordulóit (tudakozódás, értékelés és informálás) az óra folyamán, plusz az óra céljait, plusz azokat az alapegységeket, amiket a célok maguk után vonnak. Mindezek az információforrások az összerakva megmutatják, hogy van levezethető magyarázata annak, amikor a tanár mondja, hogy mit csinálnak (pl. *Valóban id-vel kezdődik*), feleletül arra, amit a gyermekek mondanak arról, amit csinálnak (pl. *Idel*). Ez a megközelítés a tanár problémamegoldó eljárásának értelmes elemzését kínálja, amikor a problémára egy éppen aktuális válasz. Bizonyos esetekben (ahol a feladat nyíltan nincs meghatározva, vagy nem osztható fel olyan könnyen, mint az olvasási feladatok) ezt a fajta elemzést nehéz elvégezni. Lehet, hogy meg tudjuk magyarázni, mitől lesz ésszerű, hogy a tanár egy bizonyos értelmezést adja a megnyilatkozásnak – mitől tulajdonít a tanár a gyermek egy adott megnyilatkozásának bizonyos tulajdonságot – s ez kiterjeszthető a (36)-hoz hasonló esetek magyarázatára is. De nem oldottuk meg azt a kérdést, hogy milyen tulajdonságai vannak a megnyilatkozásnak azon kívül, amit a tanár tulajdonít neki.

Mi most inkább egy alternatív felfogás mellett vagyunk. Ez a felfogás minden további nélkül elismeri, hogy az ilyen homályos megnyilatkozásokhoz hasonló megnyilatkozások egyszerűen nem vehetők alá olyan elemzésnek, amely úgy ragadja meg a mi és a tanár intuíciót velük kapcsolatban, mint annak tükörzödését, hogy mi számít tudásnak a tanár remben, azaz nem vehetők alá ilyen elemzésnek, hacsak több beszélő hozzájárulását a megnyilatkozáshoz figyelembe nem vesszük.

Ez a felfogás különbözik a másik kettőtől. Először, némely kódolási séma elismernek valamelyest hasonló jelenségeket, amikor az eldönthető kérdésekre adott válaszokat keze-lik. Az ilyen kérdésekre adott válaszok e kódolás szerint alacsony kognitív szinten működnek, ezáltal operacionálizálják azt a nézetet, hogy (1) az ilyen megnyilatkozások kimondói esetleg csupán a kérdés formájára válaszolnak és (2) jogosultlan minden következtetés arra vonatkozólag, hogy a megnyilatkozás jelentése a megjelölt kérdésen alapul, mivel lehetséges, hogy a válasz csupán találgatással jön létre. Így (37) a (38)-tól a kognitív komplexitás és a becslés valószínűsége szempontjából különbözik.

(37) A: Az etnometodológia a szociológiában gyökerezik?

B: Igen.

(38) A: Melyik tudományterületben gyökerezik az etnometodológia?

B: A szociológiában.

Az effajta elemzésekben az *Igen* (37)-ben éppúgy tulajdonítható az A beszélőnek, mint a B-nek, míg a (38)-ban nem ez a helyzet, mint ahogy nem ez a helyzet egyik olyan esetben sem, amelyet két beszélő társas alkotásnak tekintünk. Az általunk javasolt felfogás nem csak az eldöntendő kérdéseket, hanem az összes kérdésűt társas alkotásnak tekinti. Továbbá, ez szerint a felfogás szerint a homályosság minden tanár–diák szkevénciá mtkö-désének inherens sajátossága, s amikor ezek olyan órai szkevénciákban jelennek meg, mint a (15), akkor esszerű megjelöléseüket úgy magyarázni, min olyan megnyilatkozást, amelyet a tanuló és az oktató nevelési módszerként tesz egyértelművé és világossá. Más alkalmakkor, a tanulási események körén kívüli elfogadnánk (s úgy véljük, a résztvevők is) az eldöntendő válaszok teljes, specifikus, nem homályos formáját s arra számíta-nánk, hogy a találgatás lehetőségét más megnyilatkozások kódolnak, pl. „esetleg”, vagy „nem tudom”.

Másodsor, az általunk javasolt felfogás elter a beszélgetési reflexivitás korábbi elem-zéseiről. Mlközben egyetértünk azzal, hogy egy kérdés annak révén kérdés, hogy van, vagy adható rá válasz, s egy válasz annak révén válasz, hogy volt egy kérdés, a reflexivitásnak ez a felfogása azt állítja, hogy egy megnyilatkozás kimondása gondoskodik mások általi értelmezéséről, és lehetővé teszi mások általi értelmezhetőségét. Ezzel szemben a reflexi-vitás általunk használt értelme szerint bizonyos megnyilatkozások tervezetten homályosak, s ahhoz, hogy kitaláljukon a beszélgetéshöz való hozzájárulásuk, szűkség van a következő forduló beszélőjének specifikáló szerepére. Nem pusztán arról van szó, hogy egy nem beszélő interlokutornak hozzá kell adnia valamilyen értelmezést egy megnyilatkozás produkciójához; arról van inkább szó, hogy már eleve több-résztvevős együttműködés játszik szerepet egy megnyilatkozás mint megnyilatkozás létrehozásában.

Az iskolai tanulással kapcsolatos közfelfogásban az a nézet is él, hogy a gyermeknek mint *tabula rasa* lépnek az iskolába, amibe be kell metzeni nem csupán azt a tudást, ami az iskolai jó teljesítményhez szűkséges, hanem az életbe történő lépéshöz szűkséges tudást is. Ez a felfogás a nevelés folyamatát felhalmazásként kezeli; lépésről lépésre halmozzuk a tudást, míg el nem érjük a kognitív és gyakorlati készségek megkivánt teljes mennyiségét.

Az általános iskolai tanítási-tanulási folyamattal kapcsolatos tapasztalataink alternatív felfogást sugalmaznak. Úgy tűnik, a gyermeknek szűles körű tapasztalattal és a világ nagyon változatos értelmezéseivel jönnek az iskolába. Az iskolázás, miután a tudás bizonyos formáit helyesként és odaillőként határozta meg, a tudás más formáit kivonja a tanuló repertoárjából. Nyilvánvaló az olyan szkevénciák előfordulásából, amelyek (15)-höz és a *fel*-hez hasonló homályos megnyilatkozásokat foglalnak magukban, hogy a gyermek az iskolába beviszi ezt a repertoárt s a tanárok válogatnak a gyermek repertoárjának tételei között sikeres nevelése érdekében. A tanítás tehát nem azt jelenti, hogy üres táblára tételeket rövünk fel, hanem azt, hogy egy túlságosan teli tábláról tételeket törölünk.

KONKLÚZIÓK

Megvizsgáljuk az órák néhány szociolingvisztikai bonyodalmait – a megnyilatkozások funkcióinak egyidejű voltát, a ritus és a spontán motívumok közti finom összjátékot, és a nyelvi aktusok kölcsönösségen alapuló végrehajtását. E mészeteknek arról, hogy az órára összegyűlt emberek mit csinálnak, következményeik vannak azon fellegasúnkra vonatkozólag, hogy milyenek az emberek s hogy milyen az a nyelvi kód, amelyet forrásként használunk. Az emberek olyan beszélgetési fordulókat létrehozni, amelyek sokféle dolgot végeznek egyszerre; képesek arra, hogy a beszédesemény történeti-rituális aspektusaira építsenek, s létrehozzák, módosítsák és manipulálják ezeket az aspektusokat miközben arra törekcszenek, hogy pillanatról pillanatra fenntartsák őket.

Emnek folytán a nyelvi kódnak két fajta tulajdonsága van: először, azoknak a korlátozásoknak és választási lehetőségeknek, amelyek a helyes megnyilatkozások konstrukcióját magyarázzák – a nyelvtan – kapcsolataik van azokkal az elvekkel, amelyek koordinálják az egyidejű funkciók kiválasztását és korlátozását; másodsor, a spontán megnyilatkozásokat nem *de novo* fogjuk fel, hanem azok összekapcsolhatóak a beszédesemények rituális tulajdonságaival.

Az itt vizsgált esetek rámutatnak az olyan nyelvi adatok alkalmatlan voltára, amelyek absztraktnak megnyilatkozástípusok korlátozott halmazán alapulnak, s nem kontextusba ágyazott megnyilatkozások példányok oszáláin. Továbbá, G. Lakoff elégytett mondataihoz hasonlóan rámutatnak az olyan nyelvtan elégtelen voltára, amely csak azt követeli meg, hogy legalább egy mögöttes forma kapcsolódjék minden egyes felszíni struktúrához. Az utolsó kihívás a kódra és az azt használó emberekre vonatkozó nézetekkel szemben az, amely külön felhívja a figyelmet a szociolingvisztika fogalmára. Egyre több és több tartalmat látunk ebben a fogalomban, ahogy arra a jelentesre tesz szert, hogy a nyelv *szociális* helyzetekben *szociális* cselekvésként működik.

Az adatok központi kérdéseket érintenek a nevelésben is. Az a fellogás, hogy a gyermek az iskolai oktatás aktív szereplője, egyben azt is tetelezi, hogy a tudás létrehozásának aktív résztvevője, s nem a kapott információ passzív befogadója. Szerintünk a diákok nem üres edények, akiket a tanárok tudással töltenek meg, hanem a tanárok és a diákok együttműködve hozzák létre magukat az edényeket, amelyek azután biztosítják a tudás

A tantermi társas interakció és nyelvhasználat iránti fokozott érdeklődés némelyeket arra a következtetésre késztetett, hogy a szociális vagy interakciós jártasság szükséges a következők kiegészítője a tananyagának. Miközben megtanultuk becsülni, hogy mennyire szükséges a tanterem szereplői számára, hogy érzékenyek legyenek az interakció körvonalainak finomságaira, nem találhatunk igazolást arra, hogy külön kezeljük az interakciós jártasságot a tananyag tudásától, sem pedig arra, hogy az előbbi az utóbbinak alárendelt-ként fogjuk fel. Ugy tűnik, az iskolázás tanítási és interakciós oldalai olyannyira összefonódnak, hogy lehetetlen őket szétválasztani; mint egyetlen mechanizmus egymást kiegészítő folyamatai legfeljebb heurisztikus célokból választhatók szét egymástól.

MEGJEGYZÉS

1. Azt állítjuk, hogy a következő beszélő kiválasztásának mechanizmusa nem azonosak a forduló allokációs eljárásokkal, mert a beszélő kiválasztási eljárások (1) nem szerep-korlátozottak; (2) nem olyan gyakoriak; (3) nem nyíltan tanulak; (4) nem olyan nyíltak a szankcióik; (5) a „licitálásra felhívás” eljárásának nincs megfelelője.

BESZÉLGETÉSI SZEKVENCIÁK*

David D. Clarke és Michael Argyle

I. BEVEZETÉS

A beszélgetési minták és szekvenciák önmagukban is érdekeseek, és kulcsot adhatnak kezünkbe az akció és interakció időbeli szerveződésének általánosabb tulajdonságaihoz. A nyelv és a beszélgetés struktúrái részei, s talán analógonjai is azoknak a kereteknek, amelyekben a társas élet a maga egészében zajlik. Ha a beszéd és a cselekvés jellegzetes mintáit eléggé szigorú pontossággal meg tudjuk határozni és le tudjuk írni, akkor talán áttekinthető a dialógus szekvenciális elemzésének különböző megközelítéseit, mielőtt tovább haladnánk olyan általánosabb kérdésekhez, mint a szociálisan begyakorlott interakció időbeli felépítése, a társas epizódok szerkezete különböző szituációkban, és a készségek színvonalának hatása a társas viselkedésre.

Milyenek tehát a beszéd és cselekvés eme jellegzetes mintái? Ha a viselkedési struktúra, vagyis a nem véletlenszerű jelleg nagyon egyszerű elvéből indulunk ki, akkor világos, hogy annak valószerűsége, hogy egy adott viselkedési esemény előfordul egy adott időszakban, sok mindenről függ: a napszaktól, a helyről, az évszaktól, az időjárástól, a gazdasági klímától és a jelenlévő emberek számaól, valamint az aktorok eszményeitől, céljaitól, értékeitől, készségeitől, korától, nemétől, szakmájától, intonikációjuk fókától, és így tovább ad infinitum. Nehéz volna elképzelni olyan, az emberi dolgok szempontjából mégoly csekély jelentőségű változót is, amely ne bukkanna fel a listánkon. A dolog veleje azonban, ha van egyáltalán ilyen, a *szekvenciális* szerveződés gondolata. Az ember tevékenységének szférájában semmi sem jelzi világosabban, hogy mi készül megtörténni, mint annak ismerete, ami éppen történni. Az ember tevékenységei jellegzetesen elhúzódnak időben, s bármely cselekvéstörtédek kiválasztása, mint bármilyen más, az egész epizód vagy terv felépítésétől függ. Ez nem jelent szükségképpen tudatos tervezést, vagy akár azt, hogy tudomásunk legyen az éppen előállított mintákról, éppúgy, ahogy az EKG szabályossá-gából sem következik, hogy a szív szándékosan reprodukálni akarna egy bizonyos kiválasztott nyomot.

* Conversation sequences. In: Franses C. és Scherer, K. R. (szerk.): *Advances in the social psychology of language*. Cambridge University Press, 1982:159–240. Fordította: Siklaci István

Ebből az következik, hogy a cselekvés szabályozásának megértésére irányuló kísérleteknek különös figyelmet kell szentelniük a szekvenciális építkezésre. Nem meglepő ez, hiszen az is hozzátartozik az agy alapvető szerveződési tulajdonságaihoz, amelyekről feltételezzük, hogy meghatározzák a cselekvés alapvető szerveződési tulajdonságait, hogy az agy közvetítő szerepet játszik a szenzoros és motoros idegek között, vagy ha jobban tesszük, az inger és a válasz, a körülmények és a cselekvés között. Az idegrendszernek és a természetes kiválasztódás követelményeinek még a legduvább felbecsülése is azt mutatja, hogy központi szerepe minden bizonnyal olyan viselkedésminták szervezésében, amelyek a bejövő információi függnek. Ahogyan azonban a társas viselkedés motoros készség modelljéből (Argyle, 1969) kitűnik, a kimenet függése a bemenettől, a társas interakció esetében, ciklikus (3. ábra). Ami kimenet az egyik ember számára, az bemenet a másiknak, s épp azzal, hogy az egyik ember le tudja a cselekvési kötelezettségét, létrehozza azt a nyomást és azokat a körülményeket, amelyek mozgósítják és formálják a másik további cselekvését. Ahogy a kölcsönös függésnek ez a ciklusa körbe-körbe jár, ott hagyja természetének nyomat az interakció szekvenciális mintájának formájában, olyasformán, ahogy a forgo gumibabroncs nyomatot hagy a fővenyen. Minden egyes ciklussal továbbterjed a világba vésett nyom, amely lineárisnak tűnik, s csupán szabályszerűsége árulja el teremtetésének módját (eltekintve természetesen attól, hogy a forgo abroncs hagyta nyom változatián ismétlődésekből áll, míg a beszélgetésre ez nem igaz).

A cselekvés természetét és szabályozását illető általános kérdéseket azonban a cselekvés konkrét eseteivel és konkrét cselekvéstimpusokkal kapcsolatban kell szemügyre venniünk, s ez az oka annak, hogy a cselekvéslmélethez néha a beszélgetéslmézés közvetítésével közelítenek, anélkül, hogy szűkségképpen foglalkoznának a beszélgetés minden olyan részével, amely a tiszta beszélgetéslmézésről érdekl. Az olyan beszélgetéslmézők számára, akik valójában állhatnak viselő cselekvéscsoportok, a beszélgetés (ahogy Homans mondta egyszer a csoportokról) nem annyira az, *amit* vizsgálunk, mint inkább az a hely, *ahol* vizsgáljuk.

Egy egészen más gondolatmenetre váltva, a beszélgetés szekvenciális elemzését a nyelv természetét is sugallja. Világos, hogy az egységek rendezett szekvenciális kombinálása a nyelv alapvető tulajdonsága minden szerkezeti vagy „artikulációs” szinten, a kutasok mégis hajlamosak voltak megállni a mondat szintjén. Éppannyi okunk van feltételezni, hogy a mondatok szisztematikusan kombinálódnak a beszélgetésben, mint azt, hogy a morféma szisztematikusan kombinálódnak a mondatokban. Még az is kiderülhet (ahogy később látni fogjuk), hogy a nyelvi szerkezet magasabb szintjei, amilyenek a beszélgetések is, nem csak hogy ugyanolyan mértékben struktúrártak lehetnek, mint a mondatok, hanem bizonyos mértékig *ugyanolyan módon* struktúrártak is, legalábbis annyiban, hogy hasonló fogalmak és elemzési módszerek használhatóak rájuk. Talán egyfajta beszélgetési „szintaxis” működik itt, vagy még általánosabban egy cselekvés-szintaxis (Clarke, 1979a).

Van azonban egy nagy baj azzal az elgondolással, hogy a körülmények egy adottalmazából egy jellegzetes eseménysor bontakozik ki, amelyből következtetni lehet a folytatás folytatására, s ez pedig az, hogy a körülmények bármilyen halmozásra, akármi-lyen gondosan határozzuk is meg, mindig számos helyes eseménysor rávihető, s nem